

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

NEGYVENKETTEDIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FÖLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST 1932

Magy. ir. III.

1602/XLII.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Bartha Dénes</i> : A magyar énekelt vers forrásai Faluditól Horváth Ádámg	274
<i>Gálos Rezső</i> : A magyar műdal kezdete a XVIII. században	354
<i>György Lajos</i> : Tártyörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz	19, 140, 244
<i>Horváth Cyrill</i> : Kódexeink skolasztikus elemei	121, 233, 345
<i>Kardos Tibor</i> : Zrinyi a XVII. század világában	153, 261
<i>Szinnyei Ferenc</i> : Elbeszélőink egymáshatása a Bach-korszakban	1
<i>Timár Kálmán</i> : A Lázár-kódex forrásai. II., bef. közl.	32
<i>Tóth Lajos</i> : Eötvös Károly mint drámaíró	376
<i>Waldapfel Imre</i> : Gyöngyösi-dolgozatok. I. Gyöngyösi epikus műfaja	41
II. A Rózsakoszorú forrása	164

ADATTÁR.

A jártos költés vö-legény. <i>Waldapfel József</i>	196
A Toldi első énekéről. <i>Skala István</i>	316
Az Attila-monda egy érdekes feldolgozása (XVIII. sz.) <i>Gulyás József</i>	194
Bajza József végrendelete. <i>Szücsi József</i>	194
Batsányi János és Bituitz Lajos levelezése. <i>Géfin Gyula</i>	67
Batsányi verses levele Virághoz. <i>Hajas Béla és Császár Elemér</i>	426
Benyák és Metastasio. <i>Mály Ferenc</i>	423
Mikor született Bessenyei? <i>Cluser Mihály és Császár Elemér</i>	318
Bessenyei Sándor levele Szily János szombathelyi püspökhöz. <i>Géfin Gyula</i>	199
Deák Ferenc két levele gróf Mikó Imréhez. <i>Kristóf György</i>	184
A magyar énekelt vers forrásai Faluditól Horváth Ádámg. <i>Bartha Dénes</i>	382
Faludi Ferenc Cupidója. <i>Gálos Rezső</i>	312
Adatok Felvinczi György életéhez. <i>Szabó T. Attila</i>	422
A magyar Goethe-előadások statisztikája. <i>Pukánszky Kádár Jolán</i>	305
Gvadányi Nótáriusának javított szövege. <i>Tolnai Vilmos</i>	302
Horváth Döme emlékezései. <i>Váczy József</i>	415
Katona József Irikus évei. <i>Waldapfel József</i>	401
Katona József gimnáziumi és egyetemi tanulmányai. <i>U. az</i>	429
Egy Kazinczy-ereklye. <i>Tolnai Vilmos</i>	62
Kazinczy ismeretlen iratai. <i>Váczy József</i>	87
Ismeretlen Kazinczy-levelek. <i>U. az</i>	83
Kazinczy Gábor levelei gróf Mikó Imréhez. <i>Kristóf György</i>	397
Hír Kisfaludy Károly utolsó napjairól. <i>Váczy József</i>	86
Mikszáth Kálmán két ismeretlen levele. <i>Kozocsa Sándor</i>	420
A Nemzeti Színház levelesládájából. <i>Rexa Dezső</i>	186
Orczy Lőrinc ismeretlen levele. <i>Kozocsa Sándor</i>	205
Régi magyar verseskönyvek ismertetése. IX. A Vizkeleti-kódex. <i>Décsi Lajos</i>	173, 288
Robinson-nyomok. <i>Kozocsa Sándor</i>	206
Schiller Ráuberének egy ismeretlen régi fordítása. <i>Gálos Magda</i>	200
Szenczi Molnár Albert religio-emblemája. <i>Waldapfel József</i>	431
Szilágyi István két levele. <i>Szász Károly</i>	65
Tesler (Tischler) László. <i>Hajas Béla</i>	88
Ismeretlen testőrök. <i>Gálos Rezső</i>	311
Toldy Ferenc levele Kossuth Lajoshoz. <i>Hegyaljai Kiss Géza</i>	198
Tompa Mihály ismeretlen verse 1842-ből. <i>U. az</i>	308
Tompa sírversei egy barátja arájának sírkövére. <i>Gulyás József</i>	411
Vajda János és Endrődi Sándor. <i>Rubinyi Mózes</i>	89
Ismeretlen részletek Versegly Ferenc életéből. <i>Gálos Rezső</i>	410
Vörösmarty Mihály évi járadéka. <i>Gerő József</i>	313

KÖNYVISMERTETÉSEK.

	Lap
Biró Lajos Pál: A Nemzeti Színház tört. 1837—41. <i>Szinnyei Ferenc</i> ...	93
Buday Erzsébet: A népballada iránti érdeklődés története 1880-ig. <i>Kerekes Emil</i>	325
Czeizel János: Kazinczy Ferenc élete és működése. <i>Gálos Rezső</i>	320
Dénes Tibor: Kaffka Margit. <i>Solt (Spender) Andor</i>	326
Doktori értekezések 1930—31-ben. I. közl. <i>Szinnyei Ferenc</i>	91
Doktori értekezések 1930—31-ben. II. közl. <i>Kerekes Emil</i>	323
Faludi Ferenc: Caesar Aegyptus földjén Alexandriában. <i>Császár Elemér</i>	215
Farkas Gyula: A «Fiatall Magyarország» kora. <i>Nagy József</i>	210
Gálos Rezső: Adatok a deákos költészet kialakulásának történetéhez. <i>Császár Elemér</i>	435
Gulyás Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. <i>Kozocsa Sándor</i>	438
György Lajos: Kónyi János Democritusa. <i>Kardos Mihály</i>	322
Györy Aranka: Szász Károly mint költő. <i>Szinnyei Ferenc</i>	91
Harsányi István: Rokokó izlés a magyar irodalomban. <i>U. az.</i>	93
Helmecci István: A klasszikus irodalom hatása magyar nyelvű irodal- munkban a XVI. század közepéig. <i>Kerekes Emil</i>	323
Imre Ilma: Balassa Bálint hatása a XVII. század névtelen költőire. <i>Szinnyei Ferenc</i>	92
Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. <i>Császár Elemér</i>	328
(Biczó Ferenc): Kazinczy Ferencnének, gróf Török Zsófiának férjére vonatkozó eddig kiadatlan levelei. <i>Kerekes Emil</i>	436
Kincs Elek: Kölcsey a közéletben. <i>Solt (Spender) Andor</i>	105
Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. <i>Császár Elemér</i>	94
Kováts József: Török Gyula élete. <i>Kerekes Emil</i>	326
Kristóf György: Kritikai szempontok az erdélyi irodalmi életben. <i>Kocsis Lénárd</i>	213
Muzsnai Ágnes: Victor Hugo hatása a magyar regényirodalomra. <i>Kerekes Emil</i>	324
Novák László: Az ifjú Eötvös és a francia irodalom. <i>U. az.</i>	324
Péczy László: A XVI. századi énekköltés formái <i>Szabolcsi Bence</i> ...	102
Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. II. <i>Szabó Dávid</i>	328
Ifj. Pongrácz Lajos: Szépirodalmi folyóirataink 1848-ig. <i>Szinnyei Ferenc</i>	91
Schöner Magda: Erdélyi János élete és művei. <i>U. az.</i>	92
Siralmas panasz. <i>Szabó Dávid</i>	327
Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. <i>Kerekes Emil</i>	324
Szent-Iványi Béla: Szilágyi Sándor szerepe az irodalmi életben. <i>U. az.</i>	325
Szép Ernő: Magyar drámák a bécsi színpadokon. <i>U. az.</i>	326
Timár Kálmán: Legrégibb magyar bibliánk naptára és helyesírása. <i>Waldapfel József</i>	98
Timár Kálmán: Legrégibb bibliafordításunk eredete. <i>U. az.</i>	98
Tóth Dénes: A magyar népszínmű zenei kialakulása. <i>Kerekes Emil</i> ..	325
Dr. Varga Bálint: Szenczi Molnár Albert a magyar zsolttáránekszerző élete és írói működése. <i>Waldapfel József</i>	437
Véghely Dénes: Báró Eötvös József Magyarország 1514-ben c. regényé- nek történeti alapja. <i>Szinnyei Ferenc</i>	92
Vitéz Veszprémy Dezső: Thaly Kálmán védelme a tiz kuruc ballada hitelessége kérdésében. <i>Solt (Spender) Andor</i>	105
Voinovich Géza: Arany János életrajza 1849—1860. <i>Szinnyei Ferenc</i> ..	207
1930. évi Katona-Emléklap. <i>Tóth Lajos</i>	439

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1931. első fele. <i>Kozocsa Sándor</i>	106, 217
Az 1931. év második fele. <i>U. az.</i>	330, 440

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Abádi Benedek.....	433	Aszalay János 362; — <i>Szellemi omnibusz</i> 147, 150, 246, 249,	252
Abelardus, Petrus	29, 31	Attila 155, 195, 270; — Attila-monda	194
Abonyi-kézirat	394—395	Babits Mihály	308
Abonyi Lajos.....	13	Badics Ferenc	42, 55
Ábrányi Emil	377	Bajza József	194, 416—417
Accademia degl'Umoristi ..	154—155	Balassa Bálint 93, 102, 279,	358—359, 367, 369
Adányi András, <i>Fasti</i>	195	<i>Balassa Menyhért árutatása</i> 434	434
Aeneas Sylvius	43	Balázs Sándor	13
Ágai Adolf.....	13	Ballagi Aladár, <i>M. példabeszédek</i> ..	258, 433
Szt. Ágoston... 122, 233—235, 240		Bárány Boldizsár ... 401—409, 431	
<i>A jártos költés vétegeny</i>	196	Baróti Szabó Dávid	72, 81
Albertus Magnus.....	347—348	Báróty Sándor	81, 312
Alexandriai Szt. Katalin.....	323	Bartók Béla, <i>A magyarnépdal</i> 102, 104	
Alphonsus, Petrus 146; — <i>Disciplina clericalis</i> .. 146, 149, 152		Bartsai Ábrahám	312
Alszegehy Zsolt 148, 328; — <i>Magyar drámai emlékek</i>	247	Bartsai László.. 196—197, 201, 205	
Amade László 174, 216, 279, 354, 356, 358—360, 367, 369		Batizi András 45; — <i>A házasságról való ének 44; — Izsák pátriárka</i>	43
Amadeo, Vittorio	156	Batsányi János 67—68, 70, 73—77, 79, 81, 428—429, 437; — <i>Búsongás 428—429; — Klorishoz 374; — Serkentő ének</i> 374	
Ammirato, Scipione, <i>Discorsi sopra C. Tacito</i>	156	Battha Bálint kótatára... 391—392	
Anakreon.. 360, 362, 373—374, 435		Batthyány-k.	102
Andersen	255	Baumberg Gabriella	437
Andrád Sámuel, <i>Anekdóták</i> 147, 150, 247, 253, 256, 258		Bayer József 148, 495; — <i>A nemzeti játékszín története</i>	305
Angyal Dávid	94	Bédier, <i>Les fabliaux</i>	146
<i>Antidotarius animae</i>	34—38	Benfey, <i>Pantschatantra</i>	151
Ányos Pál	392	Benkő József.....	85
Apor-k.	32, 99, 101	Benyák Bernát és Joasa .. 423—426	
Áprily Lajos	439	Beöthy László 3; — <i>Lacikonyha</i> 252	
Aquinoi Tamás 38, 129, 137, 233, 352		Beöthy Zsolt	216
Aranka György	63	Béranger	91
Arany János 21, 41—42, 66, 91, 162, 208—210, 245, 249, 317—318, 325; — <i>A gyermek és a szivárvány</i> 209; — <i>A nagyidai cigányok</i> 207, 209; — <i>Bolond Istók</i> 207; — <i>Csaba</i> 209, 210; — <i>Családi kör</i> 209; — <i>Daliás idők</i> 207, 208—210; — <i>Jóka ördöge</i> 207—208; — <i>Katalin</i> 207, 210; — <i>Keveháza</i> 207, 210; — <i>Toldi</i> 209, 316—318; — <i>Toldi szerelme</i> ..	22	Bérczy Károly 13, 416—417; — <i>Egy tőzsér a XIII. században</i> 8; — <i>Városi és falusi élet</i> ... 16	
<i>Argyrus</i>	182	Berczik Árpád.....	25
Ariosto	155—156, 160	Bernát Gáspár	16—17
Aristoteles 123, 126, 130—136		Berzsenyi Dániel 195, 373, 408—409	
		Bessenyei György 312, 318—319, 361, 363, 365; — <i>Hunyadi László</i>	318
		Bessenyei Jakab.....	44

	Lap		Lap
Bessenyei Sándor.....	199—200	Czillinger János.....	201—205
Béza.....	432	Czirjék Mihály.....	311—312
Binder János.....	148, 246	Dante 28, 31, 160; — <i>Pokol</i> .	267
Bitnitz Lajos 67—68, 70, 74—79, 81		Darvas János, <i>A h-gyi tolnajok</i>	201
Blumauer.....	357, 364, 368, 374	Dávidné Soltári 277—278, 34—	
Bocatius, Joannes.....	51		387, 431
Boccaccio.....	44, 145, 147	Dayka Gábor.....	374
Boccalini.....	153, 271	Deák Ferenc.....	184—186
Bod Péter.....	99, 432	Debreczeni Gyula, <i>A megalázott</i>	
Bodin.....	157, 270	<i>kevéltség</i>	151
Bogáti Fazekas Miklós.....	102	Debreceni-k.....	121, 123—124
Boie, <i>An die Rose</i>	374 439	<i>De contemptu mundi</i>	29
Bolte, <i>Montanus</i>	253, 257	Degré Alajos, <i>Három jó barát</i>	15
Bonaventura....	134, 137—138,	Delaunay, <i>La vérité fabuliste</i> ..	246
	233—235, 240, 352	Denis.....	364
Bonfini.....	154, 269, 271	<i>De oculo morali</i>	29
Szt. Brigitta 15 imádsága.....	37	Déryné.....	409
Brunet, G.....	151	Dési Gábor.....	173
<i>Brunsvik históriája</i>	19	Dévai Biró Mátyás, <i>Orth. Ung.</i>	35
Bruschius, Caspar.....	26, 31	Dézi András, <i>Az ifjú Tóbiás</i>	
Brúz Lajos, <i>Zamolxis</i>	12	44; — <i>Mojzes és Józsué</i>	195
Bulesu Károly, <i>Költeményei</i>	245, 249	Dézi Lajos 92, 184, 277, 301, 431	
Burns, <i>Szombat este</i>	209	<i>Discursus de summo bono</i>	27
Bustis, <i>Rosarium sermonum</i> ..	142	Dobsa Lajos 13; — <i>Egy ifjú</i>	
bűnbocsánatért esdő imá.....	36	<i>szívéz naplójából</i> 14; —	
Bürger.....	253, 372—374	<i>Lydia</i>	15
Byron.....	91, 209—210	Dóczi Lajos.....	377
Catullus.....	54, 360, 365	Dóczy Jenő.....	64, 308, 326
Celestin, <i>Toldi Miklós</i>	253	Dózsa Dániel 8, 12; — <i>Argirus</i>	148
Cervantes.....	254	Döbrentei Gábor.....	63
Chamisso.....	250, 253	Döbrentei-k.....	101
Chiabrera, Gabriele, <i>Amedeide</i> ..	156	Dugonics András 42, 392; — <i>Ma-</i>	
Cicero.....	124, 152	<i>gyar példabeszédek</i>	258
Claudianus.....	54—59, 61	Dukai Takách Judit.....	401—409
Comte, A.....	212	Dunlop.....	254
Comerus, <i>Promptuarium</i>	166	Dyck, <i>Der verschriebene Bräu-</i>	
Cornides Dániel.....	363	<i>tigam</i>	196
Coster.....	433	Eckhardt Sándor.....	353, 364
Crane, <i>Italian Popular Tales</i> .	28	Édes Gergely, <i>Erédetioktató mesék</i>	246
<i>Cronica regia Coloniensis</i>	252	Egressy Gábor.....	192—194, 346
Császár Elemér 42, 92, 98, 312,		Egyed Antal.....	88
319, 361, 367—368, 370, 411		Endrödi Sándor, <i>Visszavárlak</i>	89—90
Császár Ernő.....	439	Eötvös József br. 302; — <i>A falu</i>	
Császár Ferenc, <i>Egy éj Velencé-</i>		<i>jegyzője</i> 16; — <i>Karthausi</i> .	324
<i>ben</i>	11	Eötvös Károly 376—381; —	
Csathó Kálmán.....	307	<i>Böthök uram szerencséje</i>	376—381
Csengeri János.....	308	Erdélyi János 248, 416; — <i>Nép-</i>	
Csepány István.....	374	<i>dalok és mondák</i>	301
Csepreghy Ferenc, <i>Sztrogoff M.</i>	326	Erdélyi Pát 277, 283; — <i>Énekes</i>	
Cserey Miklós.....	8, 85	<i>könyveink</i>	280
Csiky Gergely, <i>A nagymama</i>		Érdy-k.....	35, 122—137, 233, 345
326; — <i>Cifra nyomorúság</i> .	326	Ermainger.....	94, 356
Csokonai Vitéz Mihály 93, 276,		Érsekujvári-k.	122, 126—136, 345
279, 324, 362, 374—375, 392,		Eschenburg.....	372
395; — <i>A feléledt vándor</i>	374;	Estorás Pál imádságos könyve .	39
— <i>A rózsabimbó</i>	374	<i>Ezeregyéjszaka</i>	21, 249, 257
Czakó Zsigmond halála....	415—416	Fabich József 363, 368, 370 —	
Czech-k.....	33, 35, 39	371; — <i>Mi hír Budán?</i> ...	362

Lap	Lap
Faludi Ferenc 67—75, 215—216, 274, 312, 354, 366, 369; — <i>Caesar</i> 215; — <i>Téli éjszakák</i> 250	Götz 360, 369, 372; — <i>Der dich- tende Knabe</i> 373
Famózy, <i>Egy legátus kalandjai</i> 16	Gragger Róbert 40
Fára József 94	Greguss Ágost 209; — <i>Meséi</i> . 249
Farkas András, <i>A zsidó és a magyar nemzetről</i> 194	Grexa Gyula 194, 209
Farkas Antal, <i>Erkölcsei iskola</i> . 247	Gritsch, J. 142
Farkas Gyula 210—212, 407	Guicciardini 160
Fazekas Mihály 374	Gulyás József 196
Fejér—Gönczi énekeskönyv 390—391	Guzmics Izidor ... 34, 82, 436—437
Fejér György 82, 205	Gvadányi József 276, 279; — <i>A peleskei nótárius</i> . 302, 304—305
Felvinczi György 422—423	Gyöngyösi István 41—43, 45— 46, 48—55, 57, 59—61, 164—172, 196, 203, 392; — <i>Csalárd Cupido</i> 164; — <i>Kemény János</i> 41, 43, 46—47, 51—52; — <i>Mu- rányi Venus</i> 41—42, 46—47, 49—50, 52, 56, 61; — <i>Pali- nodia</i> 58, 60, 61; — <i>Rózsa- koszoru</i> 55, 164—166, 168— 169, 171—172; — <i>Proserpina</i> <i>elbráblása</i> 55; — <i>Thökoly- eposz</i> 51—52
Ferenczi Zoltán .. 92, 405, 422, 433	Gyöngyösi János 195; — <i>Kemény- seprő epüthap.</i> 196
Ferenczy József 91	Gyöngyösi-k. 35
Festetics-k. 33, 35, 39	Gyöngyösy László 164, 209
Fontenelle 368—369	György Lajos 151—152, 255, 260, 322
Forgách Simon 273	Györy Vilmos, <i>A chán kegyence</i> 3, 5; — <i>A kísértet</i> 17; — <i>Egy kórházi beteg naplója</i> 15; — <i>Kelet zsarnoka</i> 3, 7; — <i>Kozroesz</i> 3—6
Forró Pál 147	Gyulai Ferenc 62—63
Forster Rudolf 9; — <i>Két kor- zár</i> 7; — <i>Szerencsétlen ka- landor</i> 16	Gyulai Pál 12—13, 92, 325, 403; — <i>Az órjás leányka</i> 250; — <i>Egyszerű történet</i> 12; — <i>Fanni</i> 12; — <i>Jó éjszakát</i> 13; — <i>Vén színész</i> 14; — <i>Vörös- marty életrajza</i> 88
Földi János 279, 364, 374, 392	Hagedorn 246, 360—361, 363—369, 372
France, Anatole 249	Hajnöczy Iván 429
Frankenburg Adolf 213, 416	Hales—Furnival, <i>Ballads and Romances</i> 255
Gaal György 248	Haller, <i>Gesta Rom.</i> 147—152, 245
Gaal József 16	Halotti Beszéd 363
Galambs Sándor 12—13, 307	halotti énekek 393
Gálos Rezső 2. 94—99, 101, 247, 257, 312—313, 322, 375	<i>Hárvirusa</i> 144
Garay János 91, 317—318; — <i>A hetyke huszárok</i> 316	Harsányi István 278, 312, 392
Gebler 364	Hauptmann, Gerhardt 247
Genovéva históriája 20—21	Haydn 313, 359, 370, 372; — <i>Lieder beim Clavier zu singen</i> 371
Gentillet 157	Heinrich Gusztáv 405
Gerando Ágost 8	Heller Bernát 248, 253
Szt. Gergely imádsága 36	Helmezy Mihály 86, 408—409, 431
Gessner, <i>Idillium</i> 373	Heltai Gáspár 254, 432—434
<i>Gesta Romanorum</i> 21, 146—147, 151, 244, 323	<i>Heptameron</i> 147
Gladwin, <i>Persian moushee</i> 28	Herczegh Matild 377
Gleich, J. A. 253	
Gleim 357—358, 360—361, 364, 372	
Guedeke 254	
Goethe 305, 355, 360—361; — <i>A testvérek</i> 305; — <i>Das Veil- chen an der Wiese</i> 371; — <i>Clavigo</i> 305; — <i>Egmont</i> 306; — <i>Faust</i> 87, 306—307; — <i>Iphi- genia Taurisban</i> 308; — <i>Stella</i> 305	
Gonzenbach, <i>Sicilian. Märchen</i> 27	
Gosárvári Mátyás, <i>A magyarok első kijöveteléről</i> 195	
Gozl. 250	
Gömöry-k. 33, 35—36, 38—39	
Görgey-család 209, 420—422	
Görner 361	
Görög Demeter 363, 366	

	Lap		Lap
Herder	375	Kacsóh Pongrác	278, 382—84
Hertel, Joh.	28, 144	Kaffka Margit	327
Hess András	433	Káldi György.....	26, 28, 99, 247
Hevesi Sándor.....	255, 439	Kálmány Lajos, <i>Szeged népe</i> ...	245
Himerius	55	Kanyaró Ferenc	293, 434
Hirgeist Ninon	411	Karai László	433
Hofgreff-gyűjtemény	103	Karádi Pál.....	433—434
Homeros	29, 31, 48	Kármán József 359; — <i>Fanni</i> 12, 15	
Honorius	54, 57	Karnarutics	158, 271
Horányi Elek.....	312, 363	Károli Gáspár	99
horáriumok	33	<i>Katalin legenda</i> 127, 131, 241—	
Horatius	146, 360, 365	242, 345, 352	
<i>Hortulus animae</i>	33—36	<i>Katharatakara</i>	144, 149
Horváth Adám 274—275, 277, 282,		Katona József, 401—404, 416,	
284, 361; — <i>Ötödfélszáz ének</i>	281	429—431, 439; — <i>Bánk</i> 188, 326	
Horváth Boldizsár	23, 393—94	Katona Lajos 35—37, 39, 150—	
Horváth Cyrill.....	139	152, 244—246, 248, 250	
Horváth Döme.....	86	Kazinczy Ferenc 62—63, 86—87,	
Horváth János püspök.....	82	279, 305, 321, 362, 373—374,	
Horváth János 33, 102, 104, 164,		392, 409, 411, 436—437;	
169, 171, 278		<i>A' gyermek poéta</i> 373; —	
Horváth Mihály	417—420	<i>A tavasz</i> 373; — <i>Báróti Sán-</i>	
Horváth Zs, <i>Történetek</i> 246—247,	253	<i>dor élete</i> 311; — <i>Chloe</i> 373; —	
Höfly	373	<i>Énekek</i> 87; — <i>Fogságom nap-</i>	
Hugo Károly	188	<i>lója</i> 328—329; — <i>Gnómák</i>	
Hugo, Victor	91, 244, 324	87; — <i>Holnap</i> 373; — <i>Pályám</i>	
humanista költészet.....	55	<i>emlékezete</i> 329; — <i>Versek</i> ..	87
Ikkio Oshio,	31	Kazy Ferenc, <i>Hunnias</i>	195
Ilg, B.	28	Kelemen László	201
Illei János	26, 28	Kelemen Mór 3, 17; — <i>Adél</i> 4;	
Ilosvai Selymes Péter	317	— <i>Egy mai szerelem</i>	4
imádságos könyveink, magyar ..	33	Kemény Zsigmond br. 12—14,	
<i>Imitatio Christi</i>	32, 124—125	325; — <i>A sztv örvényei</i>	13
Imre Lajos	164, 246	Kerecsényi János, <i>A kedves ven-</i>	
Istvánfi Pál	44, 47, 154	<i>dég</i> 17; — <i>A kincskereső</i> ... 17	
Jablónkay János	253	Kerekes Sigmond	311—312
Jacobi 375; — <i>Iris</i>	359	Keszthelyi k.	35
Jahn, J. J.	196	Király György	247, 253
Jakubovich Emil	101	Kirchhof	30, 149, 254, 259
Janovics Jenő	378	Kis János	63, 204, 308
Jireček	100	Kisfaludy családra vonatkozó	
Jókai-k.	124	levelek és okiratok	96
Jókai Mór 1—18, 25, 213, 247,		Kisfaludy Károly 16, 196; — <i>A</i>	
252, 254, 323, 326; — <i>A jani-</i>		<i>tatárok</i> 326; — <i>Kérők</i>	196
<i>csárok végnappjai</i> 2, 5; — <i>A kö-</i>		Kisfaludy Sándor 15, 73—74, 79,	
<i>szívű ember jai</i> 248; — <i>Béldi</i>		86, 94, 96, 359, 363; — <i>Cso-</i>	
<i>Pál</i> 5; — <i>Egy magyar nábob</i>		<i>bánc</i> 97; — <i>Dárday ház</i> 95;	
2; — <i>Erdély aranykora</i> 5, 8,		— <i>hátrahagyott munkái</i> 94,	
11; — <i>Hétköznepok</i> 10; —		98; — <i>Himfy</i> 96—98, 172,	
<i>Kárpáthy Zoltán</i> 2; — <i>Nepean</i>		366, 409; — <i>Insurrectio</i> 95	
<i>szület</i> 7; — <i>Szeretve mind a</i>		97; — <i>Kesergő szerelem</i> 95,	
<i>vérpádíg</i> 260; — <i>Törökvilág</i>		97—98, 172; — levelei 95—96;	
<i>Magyarországon</i>	5	— <i>Liza-ciklus</i> 97; — <i>Napló</i>	
Jósika Kálmán, <i>Géczi András</i> ..	11	97—98; — <i>Somló</i> 95; —	
Jósika Miklós 4, 8, 12, 421; —		<i>Tátika</i>	97
<i>A szegedi boszorkányok</i> 4; —		Klapper, J.	29
<i>Az utolsó Bátor</i> 11; —		Kleist 357, 362, 364, 369, 372;	
<i>Decebal</i>	12	— <i>Amynt</i> 368, 373; — <i>Tavasz</i>	374

	Lap		Lap
Klopstock	355, 372—373	<i>Mariale magnum</i>	37
Koch, <i>An die Westwinde</i> 372, 374		Marino 154, 156, 158, 160—163, 265, 267; — <i>Gerusalemme distrutta</i> 155, 163, 261, 266; — <i>Strage degl' Innocenti</i> ... 155, 263	
Koháry István	147, 148	Márki Sándor.....	173, 246
Komáromy Ferenc, <i>A csicsóvári remete</i> 15; — <i>Egy éj Mura-közben</i> 15; — <i>Elbukott csel-szövény</i> 9; — <i>Legyetek kitar-tók</i>	15	Marot.....	437
Komáromi János	439	Martialis	435
Komáromy Lajos, <i>A puszták lánya</i>	14	Mattei, Pietro	272
Kónyi János, <i>Democritus</i> 141—142, 147, 256—258, 323		Matthiison	259
Kossuth Lajos.....	23, 198	Mátyás király....	23, 140, 147, 160
Kosztolányi Dezső.....	308	Melander, O., <i>Jocoseria</i>	30
Kovács József énekeskönyve ...	390	Melich János.....	101, 439
Kovács Pál	16	Memel, <i>Lustige Gesellschaft</i> ..	30
Kováts Ferenc 201, 283—84, 374, 283		Mészáros Ignác, <i>Kartigám</i>	276
Kozma Andor	307	Metastasio, <i>Gioas</i> 424—425, <i>La libertù</i>	368
Köhler 28, 142, 144, 151, 246, 249, 254, 255, 259		Meyer, R. M.....	257, 375
Kölcsey Ferenc.....	105	Mezey Miksa	173
Kőszeghy Pál 53; — <i>Bercsényi házasságáról</i>	43	Mikes Kelemen 62, 259; — <i>Törökországi levelek</i>	253
Kristóf György.....	186, 214—215	Mikó Imre, gróf	184
Kriza-k.	35	Mikszáth Kálmán 19—31, 140—152, 244—260, 323, 420—422; — <i>A fekete város</i> 22, 420—432; — <i>A két koldus diák</i> 20; — <i>A Noszty fiú</i> 20, 246; — <i>A megcsufolt falvak</i> 258; — <i>A pusztuló nemesség</i> 20; — <i>A vén gazember</i> 251, 256; — <i>Az én halottaim</i> 24; — <i>Az én kortársaim</i> 150, 246, 248; — <i>Bagi uram frakkban</i> 30; — <i>Beszterce ostroma</i> 21; — <i>Galamb a kalitkában</i> 152; — <i>Gavallérok</i> 22; — <i>Hogy lettem én író 20</i> ; — <i>Jóka élete és kora</i> 20, 248; — <i>Két választás</i> 246; — <i>Különös házasság</i> 20, 259, 420; — <i>Más udvar, más levegő</i> 246; — <i>Nemzetes uraimék</i> 256; — <i>Pokolközi Vendel</i> 20; — <i>Szent Péter esernyője</i> 254; — <i>Tövishesk látogatóban</i>	246
Kulcsár Pál	285—86	Mikszáth Kálmáné, <i>Visszaemlékezései</i>	24
Kúthy Lajos 213; — <i>Egy iskolai kaland</i>	16	Miletz János	402, 429—431
Lafontaine.....	254	Milton 200; — <i>Elv. paradicsom</i> 267	
Lányi-k.	35	Miskolczi Zs., <i>Cyrus kitétele</i> ... 141	
Lauka Gusztáv 16—17; — <i>Szellemi szikrák</i>	247	Misztófalusi Kis Miklós, <i>Síralmas panasz</i>	274
Lázár-k.	32—33, 35—40	Molnár János.....	435—436
<i>Legenda aurea</i>	242	Montesquieu, <i>Lettres persanes</i>	312
Legrand, <i>Fabliaux</i>	146	Moore	65, 91
Leibnitz	252	Molière, <i>Les Fourberies de Scapin</i>	28
Lengyel József	283—284		
Lessing	355, 360, 372		
Lévay József	66		
Listi László, <i>Magyar királyok</i> 195			
Lisznyay Kálmán, <i>Két Révay</i> . 11			
Lobkowitz-k.	33, 36, 39, 125		
Lobwasser	436		
Longfellow	151		
Lossius	253		
Lugosi gyűjtemény.....	390		
Luther	149, 238		
Machiavelli 156—157, 160, 271; — <i>Principe</i>	158		
Madách <i>Ember tragédiája</i>	326		
Major Ervin.....	362, 368, 370		
Manuel, J.	254		
Marczibányi-család	411		
Mária-imádságok 36; — officium 38; — síralom 32, 40; — zsolozsma	33		

	Lap		Lap
Mozart 276; — <i>Zauberflöte</i> ...	371	Péteri Takáts József	363
Müncheni k.	100—101	Petőfi Sándor 66, 91, 208, 211—213,	415—416
Nádasdy Tamás	433	Petrarca	44, 160, 256
Nádor-k.	34	Pintér Jenő	42, 277
Nagy Ignác	16	Pipinus	151
Nagy Imre, <i>A bölcs Rabi tréfái</i>		Pisanus, Joh.	29
252; — <i>Hagada</i>	258	Pitrè, G., <i>Fiabe, novelle</i>	27
Nagy Miklós	4	Plautus, Miles glorionus	425
Nagy Sándor-monda	244	Plutarchos	150
Nagyszombati-k.	35	Podmaniczky Frigyes br.	13
Naláczy József br.	62, 311—312	Poli István, <i>Jovinianus</i>	151
Négyesy László 68, 216, 302,		<i>Poncianus</i>	152, 248
361—362, 374, 435		Porzsozt Kálmán	308, 377, 380
Németi György	99, 101	Pozsonyi-k.	35
Nemzeti Színház 93, 186, 192—		premontrei kódexek	101
193, 195, 377		<i>Promptuarium morale</i> ...	26, 171
Népszínház	377	Prónai Lajos	164—165
Nestroy	191	<i>Protocollum clericorum</i>	205
Nibelung-monda	248	Pöhlz	76
Novák László	433	<i>Psalterium</i>	32
Novak-melodiarium I. és II. 386—387		Pukánszky Kádár Jolán	308
Nyéki Vörös Mátyás	164	Rabelais, François	142—144
Nyitrai-k.	42, 61	Racine, <i>Athalie</i>	424
Obernyik, <i>Persepolis</i>	6	Ráday Gedeon 49, 186, 189, 192,	
<i>Officium Rakoczianum</i>	39	321, 373; — <i>Tavaszi este</i> ...	436
<i>Omnia vincit amor</i>	148	Rájnás József	354, 362, 367
Opitz, Theodor	209	II. Rákóczi Ferenc	24, 273
Orczy Lőrinc	205—206, 216	Rakodezay Pál	307
Ossian	6	Rákosi Jenő 20; — <i>Aesopus</i> ..	326
Ovidius 46, 53—54; — <i>Metam.</i>	49	Ramler 359, 364, 371; — <i>Lyri-</i>	
Ördög Endre 3; — <i>Az avar-</i>		<i>sche Blumenlese</i>	371
<i>birodalom végnappjai</i>	8	Regnart	358
Österley ... 30, 149—151, 253—259		Reusner	48, 52, 60
Painter Mihály	215, 365	Révai Miklós 67—73, 99, 276, 312,	
Pajor Gáspár	91	359—373; — <i>A meg hált sze-</i>	
Palacky	101	<i>retet</i> 368; — <i>Báró Ortzi</i>	
Pálóczi Horváth Ádám 354; —		<i>József</i> 367; — <i>Halállalnemret-</i>	
<i>A tétényi leány</i>	148	<i>tető nagy lélek</i> 369; — <i>Lutza</i>	
<i>Pancsatantra</i>	146	<i>szépsége</i>	368
Papanti, Giovanni	28	Riccus, Jos.	272
Papp Ferenc	250	Riedl Frigyes	43, 105, 209, 424
<i>Parabola ex sermonibus</i>	29	Rimay János	359
Pataki József	25	Rist	166
Pataki melodiariumok ...	385—397	Roboz István, <i>La Choutte</i>	3
Pauli, Joh., 29, 149, 245—246,		Rollin, Charles	369
254, 256—257, 259		<i>Rosarium</i>	166
Paulikovics Lajos 3; — <i>Hét</i>		Rosenblüt, Hans	142—144, 151
<i>vezér</i> 15; — <i>Két zarándok</i> ..	8	Rost, J. M.	247
Pázmándi Horváth Endre ...	82, 205	Rousseau	357
Pázmány Péter 39, 150, 154,		Rubinyi Mózes	25, 90
323; — <i>Prédikációk</i>	253	Rupp Kornél	49
Pécsi Tamás	98—100	Sachs, Hans 143, 147, 150—151,	
Péczely József	102—104	256; — <i>Der Kolb in Kasten</i>	
Peer-k.	35	149; — <i>Falsche Juristen</i> ...	257
<i>Példabeszédek könyve</i>	46	Sajnovits	363
Perczel-család	88	<i>Salamon és Markalf</i>	148
Perényi József	424—425	Salgó Ernő	306—307
Péterfy Jenő	328		

	Lap		Lap
Salicetus, Nicolaus.....	35	Szécsi Mária.....	51—52
<i>Sammlung deutscher Lieder</i> 355,		Szegedy Róza.....	96—97
368, 370—371		Székely Balázs.....	45
Sándor István.....	72, 366	Szekfü Gyula.....	364
Sándor-k.....	359	Szemere Pál.....	305, 375
Sappho.....	55	Szenczi Molnár A. 26—29, 172,	
<i>Scala coeli</i>	37	247, 431—432, 436—438	
Scherer.....	357, 360	Szentes Reginald.....	247
Schiller 250; — <i>Die Bürgschaft</i>		<i>Szép Meluzina</i>	20—21
152; — <i>Räuber</i> ... 200, 203, 205		széphistóriák.....	434
Schlegel, <i>Iris</i>	373	Szigligeti Ede 186, 188, 191, 306;	
Schodelné.....	93	<i>Csikós</i> 191; — <i>Liliomfi</i> ... 191	
Schott.....	76	Szilády Áron.....	245
Schottelius, Georgius.....	60—61	Szilágyi István.....	65—66
Schöpfung Aladár.....	307—308	Szilágyi Sámuel.....	435—436
Schreier, Johann.....	276	Szilágyi Virgil, <i>Nyári lak</i> 16; —	
Schürr.....	355	<i>Szelid fájdalom</i>	13
Sebestyén Gábor énekeskönyvei	392	Szinnyei József 88, 91, 94, ...	312
Sebestyén Károly.....	307	Szitányi Bernát.....	23
Sercambi, G. 28, 30, 142, 151, 255		<i>Sziveket újító bokréta</i> 173, 176—180	
Sforza-Pallavicini.....	159	Szkárosi Horváth János.....	278
Shakespeare.....	247, 415, 421	Szkárosi-Járdánházi énekeskönyv	
Sik Sándor.....	151, 249	382—84, 380	
Simonyi Zsigmond.....	246, 253	Szollár Mihály, <i>Bemutató</i> 16; —	
<i>Siralmas panasz</i>	327	<i>Gyémántos virág</i> 10; — <i>Meg-</i>	
skolasztika.....	123, 125, 137	<i>haltam</i> 17; — <i>Mi haszna van a</i>	
Spech János.....	275	<i>regényolvasásnak</i>	17
<i>Speculum morale</i>	257	Szóllósi Benő.....	4, 17
<i>Speculum peccatoris</i>	35	Sztárai Mihály.....	433
Solyom-y Sándor.....	209	Tacitus.....	156—157, 269, 272
Sonnenfels.....	363—364, 368	Takáts Sándor.....	423
<i>Stabat Mater</i>	166, 171	Szt. Tamás.....	32, 139, 240
Stapleton, Thomas.....	26, 29	Tanács Márton.....	4, 13
Stadius.....	54—55	Tasso 155—156, 158, 162, 164, 266	
Steffan, J. A.....	355, 359, 362—372	Tatár Péter 249; — <i>Regekunyhó</i>	247
Steinamanger.....	67	Tatay József.....	247
Stenius.....	46	Taxonyi János.....	253
Stigelius.....	44, 60	Teleki-k.....	35, 39
Stigliani.....	161	Teleki László, <i>Kegyenc</i>	326
Stilicho.....	54—55	Temesvári Pelbárt 37, 38, 121—	
Stricker.....	151, 254	123, 126—127, 130—131, 134,	
Stripszky Hador.....	141	138, 234, 238—239, 244, 349—352	
Sue.....	8	Testér László.....	88
Sükei Károly.....	213	Thaly Kálmán 43, 178, 277—278, 288	
<i>Sybilla</i>	21	<i>Theatralische Sammlung</i>	196
Sylvester János.....	434	Thewrewk-k.....	35
Szabó Károly.....	151	Thienemann Tivadar.....	279, 439
Szabó Richárd.....	89	Thierry, Amadé.....	209
Szabolcsi Bence 204, 275, 277, 282		Thököly Imre.....	52, 273
Szabolcska Mihály.....	20	Tihanyi-k. 34—35, 37, 122, 132,	
Szádeczky, <i>Miscellanea</i> 173, 176, 238		134—135, 235, 240, 350	
Szász Károly 13, 65, 91, 307;		Timár Kálmán.....	98—99, 101
— <i>A nagy dobos</i>	14	Tinódi Sebestyén 41—42, 49, 103;	
P. Szathmáry Károly 65; —		— <i>Cronica</i> 434; — <i>Hadnagyok-</i>	
regényei 3—5, 7—8, 10—11,		<i>nak</i> 103; — <i>Sokféle részögös-</i>	
15—16		<i>ről</i> 245; — <i>Temesvár eleste</i> ... 103	
Széchenyi István gróf... 82, 93, 359		Toldi Miklós.....	148, 316
Széchy Károly.....	273, 327	Toldo, Pietro.....	144

	Lap		Lap
Toldy Ferenc 41—42, 61, 86, 198—199, 201, 215—216, 322, 359, 361, 374, 428, 429,	433	Vásárhelyi daloskönyv 92—93,	178, 274
Toldy István	198	Vécsi helikon	214
Tolnai Vilmos	105, 304	Végh János, <i>Pusztai kaland</i> ...	16
Tolsztoj, <i>Az első pálinka</i>	255	Veress Márton énekeskönyve....	387
Tolvaj István énekeskönyve....	385	Vergilius.....	180, 162
Tompa Mihály 91, 205, 308, 411— 414; — sirversei 413—414		Verseghy Ferenc 96, 275, 277, 279—280, 361—363, 368—369, 371—372, 374, 392, 410—411 — <i>Lilla</i> 372; — <i>Magyar Ag- lája</i> 254; — <i>Rikóti Mátyás</i>	276
Tóth Béla, <i>Anekdotalinc</i> s ...	24—25	Versényi György	173, 178
Tóth Ferenc.....	17	Vietoris-k.....	274
Tóth István	276	Vizkelety József	173
Tóth Lőrinc	185, 315	Vizkeleti-k.....	173, 288—289, 299
Tóth Szabó Pál	100	Voinovich Géza	210
Tömörkény István	20	Voltaire 312, 365, 369; — <i>Zadig</i>	250
Török Gyula	326	Vörösmarty Mihály 86, 89, 91, 184, 201, 313—315, 324, 405, 416—417; — <i>Csongor és Tünde</i>	86; — <i>Marót bán</i> 326; — <i>Szép Ilonka</i> 13; — <i>Tündér- völgy</i>
Török Sophie, gróf.....	64	Waldapfel József	97, 101
Trattner K. R.	67, 69—70	Weber Simon Péter.....	302
Tristan-monda	248	Weidner	30
Trostler József	247, 249, 374	Weinstein Teréz.....	96
Ujlaki Bálint	98—99, 103	Weisse, Chr. F. 361, 364, 367—372, 374	
Uz 357, 360, 369, 372; — <i>Die Geliebte</i> 368; — <i>Ein Traum</i>	368	Wesselényi Ferenc .. 45, 49—52, 57	
Váczy János	320	Wesselski, A. 27, 29, 255, 257, 259	
Vadnai Károly 9, 13; — <i>Adeline</i> 2; — <i>Az elérhetlen csillag</i> 2; — <i>Az utolsó méd király</i> 6; — <i>Bell Rock</i> 3, 7; — <i>Comœdia infernale</i>	3	Weszprémi-k.....	34
Vahot Imre 186, 189—190; — <i>Bányarém</i> 188; — <i>Éji zene</i> 188; — <i>Farsangi iskola</i> 188; <i>Huszárcsiny</i> 188, 190—191; — <i>Kézműves</i> 188; — <i>Költő és király</i> 188; — <i>Mária király- né</i> 188; — <i>Országgyűlési szá- llás</i> 188; — <i>Óreg és fiatal orvos</i> 188; — <i>Zách nemzetség</i>	188	Winkler-k.....	34—35
Vajda János 89—90; — Gina- ciklus 90; — <i>Magyar bors</i> ..	260	Winkler Mihály.....	34
Vajda Péter	324	Zacharia	149
Vajdakamarási Lőrinc, <i>Jason</i>	44	Zampagna	161
Valkai András 102; — <i>A magyar királyoknak eredetéről</i>	194	Zechenter Antal	362
Vályi Károly, <i>Markalf</i>	12	Zemplényi-kézirat.....	286—287
Várad Antal.....	252	Ziegler, Marianne.....	372
Varnhagen, H.	151	Zolnai Béla	60, 253
Vas Gereben 17, 258; — <i>Egy alis- pán</i> 259; — <i>Nevezzünk</i> 256—257		Zrinyi Ilona.....	51—52, 54
Vásárhelyi, <i>Cantilena</i>	103	Zrinyi Miklós gróf 56, 153—165, 261—273, 327; — <i>Adriai ten- gernek Syrenája</i> 161, 261; — <i>Mátyás király életéről</i> 269, 271; — <i>Szigeti veszedelem</i> 56, 155, 161, 163, 262—267, 271, 356; — <i>Tábori kis tracta</i> 160; — <i>Török áfium</i> 153, 271; — <i>Vitéz hadnagy</i> 160, 270, 272—273	
		Zsámboki József.....	45, 46

ELBESZÉLŐINK EGYMÁSRAHATÁSA A BACH-KORSZAKBAN.

Regény- és novellairodalmunk minden apró részletre kiterjedő felkutatásának és feldolgozásának megvan az a haszna, hogy ismerve egy korszak minden regényét és novelláját, észrevesszük azokat a finom szálakat, amelyek egy-egy korszak regényeit és novelláit egymáshoz fűzik, s így megállapíthatjuk elbeszélőink egymásra tett hatását. Világosan látjuk, hogyan hatnak a nagy egyéniségek a kisebbekre, s a kisebbek a még kisebbekre, hogyan hatnak az irodalmi irányok vagy divatok egyes írók egyéniségén keresztül.

Novella- és regényíróink egymásra tett hatását, eddigi kutatásaim folytatásaként, ezúttal csak két évnek; az 1853-nak és 1854-nek anyagán vizsgálom — ez a rövid időköz is sok érdekes és ismeretlen adalékkal gyarapítja elbeszélő irodalmunk fejlődésének ismeretét.

I.

Legnagyobb hatása Jókainak volt író-kortársaira. Ezt a hatást 1846—1852-ig már kimutattam,¹ a következő adatok 1853-ból és 1854-ből valók.

Tudjuk, hogy szabadságharci és Bach-korszakbeli tárgyú novelláival 1850-ben és 1851-ben erősen inspirálta novellistáinkat hasonlóak írására, de mivel ilyenek közlését a rendőrség 1851 májusától kezdve neki szigorúan megtiltotta s természetesen másnak sem engedte meg,² ilyenén hatásról ebben az időben szó sem lehet. Jókai és kortársai ezentúl csak egy-egy igen rejtett célzást tehettek a közelmúlt s a jelen politikai viszonyaira. Hatása máskülönben nem csökkent, hanem erősödött s ugyanolyan irányokban, mint azelőtt.

Mivel az utánpótlók legelőször a külsőségeket veszik észre, Jókainak is elsősorban a francia-romantikusok s mások hatása

¹ *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*. II. 1926. 204—205. l. és *Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején*. 1929. 93—101. l.

² Levele Kövály Lászlóhoz 1851. júl. 16. Erdélyi Múzeum. 1931. 14. Dr. Rajka László cikkében.

alatt kialakult patetikus elbeszélő modorát utánozták. Novel-
láinak különösen elején és végén, de néhol az elbeszélés folya-
mán is, szeretett elábrándozni, elmerengeni, s ez a hangulat
fellengős felkiáltásokban, aposztrofálásokban, kérdésekben,
reflexiókban, ellentétekben s néha eposzias ismétlésekben nyilat-
kozott. Ez a modor már nem olyan gyakori munkáiban, mint
eddig, hiszen *Nábobjával* (1853) és *Kárpáthy Zoltánjával* (1854)
már a realizistikusabb romantika útjára tért, de azért ebből
a korból is bőven idézhetünk elbeszéléseiből efféle helyeket.
Íme néhány:

«Ne lássalak unalmas, egyhangú világi élet! Maradjatok el tőlem józan
gondolatai a megfontolt tudásnak... (most ezeket hosszan részletezi)..
hogy elfelejtsem azt a rettenetes tudást, hogy a semmiből nem lesz semmi,
és csak az lehet, ami van!

Hadd lássam még egyszer az eget és a földet megnépesülve fényes, ragyogó
valókkal, akiket a bölcs tudás egy lehelletével lesöpört az ég és a föld
közül...» (Így tovább huszonnégy soron keresztül!)

«Ki tudja, mi háborgatja a földet, mikor megrázkódik az élő városok
alatt...?»

Ki tudja, mi háborgatja a levegőt, mikor megindul a láthatatlan vihar?

Ki tudja, mi háborgatja a vizet, mikor elhagyja rendes futását...?

Ki tudja, mi háborgatja az eget «midőn... váratlanul megjelenik az
üstökös csillag...»

«Milyen mulandó a világ! milyen mulandó az ember! Még ma reggel
fényes diadalmas férfiak vagytok, holnap csendes hallgatag emberek lesz-
tek... Oh milyen könnyű elmulni!»

«Ez volt utolsó csatája Csabának és vitéz hőseinek. Azóta pihennek!
Hogy alusztok olyan mélyen, ti örök vitézek!» (*Holtak harca*).

«Mit ér az imádság, ha nincs aki azt meghallgassa többé?

Mit ér a fényes kard, ha nincs aki csapást osztogasson vele?

Mit ér a kinyitott könyv, ha nincs aki annak sorait megértse?»

«Hiába kiáltjátok a próféta nevét, hiába zörgettek a paradicsom ajtaján.
Zárva van az....»

Ujjá kell születni, vagy meg kell halni immár!» (*A janicárook végnapjai*).

Ezeket az idézeteket Jókainak csak két elbeszéléséből
vettünk — hatásuk messze gyűrűzött. A mester modorát hű
tanítványai buzgón utánozzák!

«Adeline! Adeline! a mennyeországban emlékezel-e rólam?» (A beveze-
tésben s a befejezésben is. Vadnai Károly: *Adeline*. Divatcsarnok. 1853.30—31.)

«Én nagyon szeretek a temetőkön merengeni. Megértem a könnyhar-
matos virágok sóhajait, miket a szeretet vet, s az emlékezet ápol, a
hervadt lombok titkos zörrenését...» Egy ágat tör le. «Koldusbotnak-e, ván-
dorbotnak-e, talán mind a kettőnek.» «Kit a természet megesúfoli, minek
bántjátok ti is?... Törpe testben óriás lélek lakhatik...» (Vadnai: *Az el-
érhellen csillag*. Müller Gyula Nagy Naptára. 1853.)

«Mik lehetnek ezek a hulló csillagok? tán az égi tündérek álomképei,
miket hiába kergetnek, mert kihunynak, elhalnak, mint a földi álom; nekem

is vannak ilyen álmoképeim, azok is kihunynak, elhalnak..» (Vadnai: *Comœdia infernale*. Hölgyfutár. 1853. 125—132.)

«A tenger e legszeszélyesebb zsarnok, ki gyakran kincseket ad annak, kinek koldusbotja volt, és koldusbotot annak, ki azelőtt kincsekkel birt.... mikor az embereket a gazdaság legszebb álmai közt hullámain viszi, elnyeli őket minden gyöngyeikkel, minden álmaikkal együtt. Jaj annak, ki a sors és a tenger barátságában bizik.» (Vadnai: *Bell-Rock*. Hölgyfutár. 1853. 143—152.)

«Elvesztettem hitemet... mert engem nem szeret senki!... Hol jobb? fent vagy alatt?!» (P. Szathmáry K.: *Csák Mór*. Divatesarnok. 1854. 15—16.)

«Gyászos idők, véres lapjai a történet könyvének!.. Sötét romok ti, melyek hegytetőink koronáit teszitek..» «Forgassátok át a történet lapjait; keressétek föl a fény mellett az árnyat is, és nem fogtok többé a költővel felkiáltani: Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?» (P. Szathmáry K.: *Országh Ilona*. Divatesarnok. 1854. 65—67.)

«Ki tudná megmondani, hová szállott fel az a temérdek sohajtás?» «De Bornemissza János mély álmot alszik s Józsika kivégeztetése nem költi őt föl halottaiból. Az elhervadt virág nem támad többé föl, csak illatja érhet örök idöket a légben... Kell lenni örök életnek, kell lenni egy más világnak is!» (P. Szathmáry K.: *Az utolsó kö*. Délibáb. 1854. 2—5.). «Mert a világ él, — Istennek kellett lenni; mert a dal él, — költőnek kellett lenni!» (T. i. nálunk régen, P. Szathmáry K.: *Déva galambjai*. Budapesti Viszhang. 1853. 11—15.)

«Mikor volt az, mikor ez ország népe magát első nemzetnek hívé?» (s még néhány hasonló kérdés), «Leplezze fel tehát az ész a mult sötét fátyolát, s varázsolja a képzelet a lélek elé...» (Györy Vilmos: *Kozroesz*. Divatesarnok. 1854. 60—1.).

«A végzet száll, mint a zúgó vihar, egynek üdvöt oszt, a másiknak kárhozatot, egytől elragadja mindenét, a másikat bőven felruhazza mindennel.» (Györy V.: *A chän kegyence*. Délibáb. 1853. II. 18—22.)

«Hol vannak a régi Byzantium pompás palotái...? Hol vannak a bajnokok...? Hol vannak a lobogós, vitorlás hajók...?» A hulló csillag «eltűn és elvész, senki sem tudja hová, senki sem tudja merre.» «Zúg, süvölt a szél, tombol, dühöng a fergeteg. Kised csónak halad a roppant habok között... Zúg, zúg a szél, hab habra tolul, a természet iszonyú csatában van...» (Györy V.: *Kelet zsarnoka*. Hölgyfutár. 1854. 179—184.)

Jókainak ezt a modorát Roboz István vitte a végletekig. Egeket ostromló, világot rengető, vagy inkább szinfalakat hasogató pátoszában ilyeneket ír: «minden megnémult, csendes lön — mint mikor a sirüregben az éjféli szelleme előtt völegénye koporsóját vallatja a menyasszony gyötrelme!...» (*La Chouette*. Hölgyfutár. 1853. 51.) Még öt novellájából idézhetnék hasonló klasszikus helyeket, de ez az egy idézet is elég stílusának jellemzésére. Hasonló példákat¹ találunk Beöthy László, Hegedűs Lajos, Paulikovics Lajos, Várady Luiza, Ördög Endre, Kelemen

¹ Példáink többnyire csak kisebb részletek a sokszor hosszú patetikus bevezetésekből és befejezésekből.

Mór, Szöllösi Benő, Győrffy Gyula, Nagy Miklós, Tanács Márton, Kiss László és mások novelláiban. Érdekes, hogy még Jósika is megüt néha ilyen Jókai-hangot. Egyik regényében ezt olvassuk:

«Miért borul tiszta homlokodra, te szűz éj a gyásznak fekete fátyola, miért vonul a pir fel arcodon? — A harag lángja-e az, vagy a szemérem rózsás léhe, a szégyen pirja, — vagy szenvedés gyuladása? — Te hallgatsz mint a végzet, nem szólsz mint a jövő!.. Nem értjük éjféli órákban csillagbetűidet; nem tudjuk, mit susog bokrokon át a reggeli szellő.. Eljössze talányok feloldója, ősz idő..?» (És így tovább még hosszasan; *A szegedi boszorkányok*. 1854.).

A kritika később szavá is teszi ezt a modort, mégpedig nem nagy dicsérettel. A Budapesti Hirlap megrója pl. P. Szathmáry Károly «cifra bevezetéseit» s a «csodás phrasisokat, melyekkel műveit befejezni szokta» (1854. ápr. 7.), másutt meg azt mondja róla, hogy «ha a merőben üres bombasztoktól (melyek gyakran a mű kezdetén elijesztenek a tovább olvasástól) elszökik — ügyes elbeszélőt birhatunk» benne (1854. febr. 8.).

Néha maguk a novellisták teszik neveltségessé ezt a modort. Kelemen Mór *Egy mai szerelem* c. víg novellája (Hölgyfutár. 1853. 84.) így kezdődik: «Igazi szerelem! te hőszíntollas fehér galamb, repülj el innen a földről, — messze, messze az ős természet romlatlan szigeteibe, vagy a csillagokba, a te számodra nincsen többé itt nap...» Ez a patetikus föllengés egy kisszerű, tréfás történet elején egyszerre komikussá lesz. Egyanez a novellista *Adél* c. elbeszélésében (Hölgyfutár, 1853. 46.) a rendes bombasztikus bevezetés után elmond egy könnyűfacsaró történetet arról, hogy mennyire imádják egymást Adéllal, de barátja, Kedvey, ki szintén szerelmes Adélba, holt hírét költi, Adél elhervad. s mire ő visszaérkezik, már sírboltjában találja. Erre fölébred s visszaemlékszik a tegnapi estére, mikor a Liciniusban vacsorálva szemben ült Adéllal, Kedvey barátja ideáljával. Kedvey most is itt horkol pamlagán. Ó Adél, bárcsak ne láttalak volna — mondja a végén — akkor a Liciniust se láttam volna s «tárcámnak véghetetlen fenekű ürességét!» Érdekes, hogy épen Kelemen Mór figurázza ki ezt a föllelegős modort, mikor komoly novelláit ugyanilyenben írja!

Sem a kritika, sem a kifigurázás nem fogott Jókain és utánczóin.

Stílusán kívül Jókai tárgyaival is hatott író társaira.

Már a szabadságharc előtt meglátszott hatása kivált az exotikus miliók (kelet, tenger) választásában, a fantasztikusan túlzó leírásokban és a borzalmak halmozásában, mondjuk a vadromantikában. A szabadságharc utáni első években hatása ugyanilyen irányú s kiegészül a romantikus ősmagyar multon s általában a multon merengő, valamint humoros novelláinak hatásával, mint ezt fentebb említett két munkámban kimutattam.

1851 óta mind gyakrabban dolgoz fel Erdély multjából vett tárgyakat (*Béldi Pál, Erdély aranykora, Törökvilág Magyarországon*, melybe *Béldi Pált* is beledolgozta, *Koronát szerelemért, A kétszarvú ember, Petki Farkas leányai, A nagyenyedi két fűzfa, Háromszéki leányok, Hargita*) és török tárgyakat az újabb időből is (*A balkáni harc*, melynek utóbb *Fehér rózsza* lett a címe, s folytatása a *A janicsárok végnapjai*, mely már a XIX. század huszas éveiben játszik, s megkezdí az akkor folyó orosz-török és krími háború rajzolását: *Az avar vezér*) — s épen ezek a török, általában keleti exotikus tárgyú novellái tették a legnagyobb hatást.

Györy Vilmos, az akkor tizenötéves gyermekifjú, *A chán kegyence* c. első elbeszélésében. (Déliab, 1853. II. 18—22.) Jókait híven követi. «El, el abba a más hazába, szülőföldre, óh nemzetem!», t. i. a Pontus mellé a Kuma partjaira — kezdi Jókai föllengésével, de nem valami ősmagyar történetet mond el ezután, hanem abba az időbe vezet, mikor ott már tatár khánok uralkodtak. «Halad, halad a lovag fecskeképen, sebesen mint a vihar», ez Mirza khán, kinek remek keleti öltözetét, tökéletes keleti szépségét, paripáját kedvtelve írja le a szerző. Eléri Inkermann romjait. «Ki építette, ki bírta először, senki sem tudja». Vérvörös hold világítja meg a szép tájat és a tengert. A khán meglátogatja a romok lakóját, a bölcs Kar-el-Amelt; az megjósolja neki, hogy egy messze nyugaton élő nőt fog szeretni, de az őt nem, mert meghal, íme csillaga lefutott. Mirza elvágat nyugat felé. «Száll, száll a lovag, sebesen mint a fecske, gyorsan mint a zúgó vihar». Egy magyar leányt ragad el s víz bakcsiszeráji háremébe — keleti pompáját Jókai palettájáról vett színekkel hosszan ecseteli Györy. A leányt magyar vetélytársnője, ki szintén háremhölgy, öli meg, s erre Mirza kétszáz háremhölgyét fejezteti le.

P. Szathmáry Károly *Selima* c. beszélyében (Hölgyfutár, 1853. 31—41.) Bajazeth szultán s testvére Dzsem herceg harcát beszéli el. *Selima*, Dzsem neje, Bajazeth fogságába esik; onnan megszabadul, követi férjét Rómába, hol az VI. Sándor pápa foglya, majd Dzsem megöletése után bosszút esküszik két fiával együtt Bajazeth ellen. Nővásár leírása következik — ez élénken emlékeztet a *Törökvilág Magyarországon* Hölgyvásár c. fejezetére (a regény I. kötete, melyben ez a fejezet van, 1852 decemberében jelent meg). Az érzékiségtől izzó, ábrándozó, mulató nők közt van *Selima*; meglátja Bajazeth fia, *Szelim*, s beleszeret. *Selima* mint *Szelim* kedvese apja megbuktatására izgatja, s B. meg is bukik, *Selima* maga mérgezteti meg, azután magára gyújtja a serailt, úgy mint *Azraele* Jókai regényében. Ez a jelenet azonban nem hathatott Szathmáryra, mert a *Törökvilág* III. kötetében van, s ez csak 1853 augusztusában jelent meg. A novellában sok a török pompának, érzékiségnek színes

leírása és sok a romantikus bonyodalom. A török mondásokat eredetiben idézi s jegyzetben fordítja le. Jókai módjára Törökországról szóló forrásokat idéz: Decsit s Kantemir török történelmét.¹

Novellistáink Jókai vezetésével (*Shirin, Perózes*) Perzsiába is szívesen elkalandoznak.

Györy Vilmos *Kozroeszében* (Divatsarnok. 1854. 60—61.) Ossian, azaz Jókai módjára borong a letűnt perzsa dicsőségen: «Sötét átok fekszik azon országon.» Végtelen, ember nem-lakta rónák. «A fű megnő, de soha ember nem jön, hogy lekaszálja... a lombok között vidor madárkák zengenek, de nincs ember sehol, ki ez énekben gyönyörködne. Mindenki elkerüli e helyeket...» Ktezifon tündérszép városa tárul fel előttünk (Jókai leírásaihoz képest szintelen). Kozroesz király elragadta Leilát s kedvesét szeme láttára fejezteti le. A leány őrzöngve csókolja a levágott fejet, kedvese vérével három vonást húz keblére s megjósolja, hogy háromszor találkozik még Kozroeszszel s mindig egy vonást fog letörölni: akkor a király először boldogságával, másodszer országával, harmadszor életével fog adózni. Őrzöngve tűnik el. «Él-e, meghalt-e? nem tudta senki, senki.» A jóslat, akárcsak Jókai novelláinak hasonló jóslatai, pontosan teljesül. A leány kedvese levágott fejét folyton magával hordozza s kísértő réme lesz a királynak. A vadromantikus mese színhelyei: félelmes, elhagyatott romok, («Mi volt hajdan, ki építette? senki sem tudja») királyi terem, melynek kúpfedele aranyba foglalt drágakövekkel van kirakva, falai fehér márványból valók, remek mozaikpadlóján a legdrágább keleti szőnyegek, pompás királyi kert, csatatér, elhagyatott kunyhó félelmes, titokzatos éjben s végül Kozroesz börtöne, hol legidősebb fia az apa szeme láttára végezteti ki tizenhat testvérét, végre apját öleti meg. A királyt, Leilát s a levágott fejet egy sírba temetik. «A sors útai, iszonyúan működnek.» Tipikus Jókai-utánzat.

Az Obernyik *Persepolis*a (Délibáb. 1853. I. 4—7.) is. Xerxes idejében kezdődik s átugorván másfél századot, Nagy Sándor idejében ér véget. Van ebben is multon borongó bevezetés, sok nagyszabású, túlságosan színezett leírás (pl. Persepolisé s a királyi palotáé s egy nagy vadászaté — ez Jókai *Perózesének* vadászejelenetére emlékeztet). Ugyanilyen Vadnai Károly *Az utolsó méd király* c. «történeti beszély»-e (Hölgyfutár. 1853. 8—19.) Astyages méd király története, kit unokája, Cyrus, taszít le trónjáról hihetetlenül romantikus bonyodalmak után. A mesés keleti pompa képét túlzott részletezéssel akarja felidézni, hosszasan sorolva el a drágaköveket, növényeket,

¹ Török tárgyúak: Forster Rudolf: *Shylora*. Hölgyfutár. 1853. 227—31., Obernyik K.: *Szolimán és fia*. Müller Gyula Nagy Napt. 1853.

szobrokat, kéjhölgyeket, halmozza a sok exotikus nevet, mint mes-tere szokta, hogy olvasottsága is kitűnjék. A regényes multon való borongás itt sem marad el az elején, de a végén sem nyomhat el az író egy mélabússá sóhajt: «Dicsőségteljes napkelet! be el vagy már most hagyva, nem is látogat meg más fény, mint a napsugár, a kikelet, a délibáb — meg a költők emlékezete.»

Novellistáink Jókaitól inspirált, de az övéhez képest szegényes képzeletének jóvoltából megjárjuk Egyiptomot (Beöthy László: *Historiai genie-streichok*. Püncs. 1853), Bizancot (Györy V.: *Kelet zsarnoka*. Hölgyfutár. 1854. 179—184.): Kelet-indiát (Hosszufalusi Kálmán: *Kelet csillaga*. Viszhang. 1853. 15—16.), és boldog Arábiát. (Hosszufalusi Kálmán: *A két testvér*. Bp. Viszhang. 1853. 25—27.) Helfy Ignác pedig, akár csak Jókai a *Nepean szigetben*, egy nem létező szigetre is elkalauzol bennünket, mely «messze túl az Atlanti óceánon» a Nova semlja (sic!) közelében van, örökös jég borítja, csak közepén van egy vulkán. Ez az «elátkozott sziget.» (*Az elátkozott sziget*. Hölgyfutár. 1854. 196.)

A tengeri- és kalózromantika is felbukkan egy-két novellánkban, valószínűleg Jókai *Adamantejának* s *Kalózkirályának* hatása alatt: Vadnai: *Bell-Rock* (Hölgyfutár. 1853. 143—152.), Forster R.: *Két korzár* (u. o. 1853. 139—141.) és P. Szathmáry K. *A felhott c.* novellája. (Országos Nagy Nap-tár. 1854.) Ez olyan hosszú, hogy terjedelme megfelel egy akkori kisebb regénykötetnek; különös keveréke mindenféle romantikus meseanyagnak. Szertelenül patetikus bevezetésében Egyiptomot írja le s letűnt nagyságán borong, majd elbeszéli, hogy Lakongunak, a hős néger óriásnak, kedvesét, Hontalát, elrabolja Elmás basa, apját pedig megöleti. Lakongu néger-ekből sereget toboroz, egy földalatti taven hajókat építtet s kiképi őket kalózzokká. Ez egészen a Jókai képzeletével van kigondolva. A Niluson át kijutnak a tengerre — most egy szabályszerű kalózregény következik mindenféle harccal és borzalommal. L. börtönbe kerül; onnan őt imádó mostohaanyja, kit megvet, évekig kinlódva körmeivel ássa ki. Egyszerre magyar földön termünk s tanui leszünk a hős Veterani tábor-nok halálának és Elmás diadalának, majd L. története folyta-tódik. A velenceiek elleni tengeri hadjáratban annyira meg-segíti a törököket, hogy kapudán basa lesz (ezt rendszeren használt forrásából, Kántemirből, veszi). Természetesen csak azért lett a gyűlölt török szolgája, hogy Elmás nagyvezírt megbuktathassa s Hontalát visszaszerezhesse tőle. A zentai csatában Elmást megölik saját katonái. A vad történet azzal végződik, hogy L. Hontaláért hajózik, kit Elmás egy meg-közelíthetetlen korallszigetre rejtett. L. az örvénybe vész, Hontala is a tengerbe ugrik, s ott a cápák végeznek velük. Íme, Egyip-tomból indultunk ki és sok tengert, sőt Magyarországot is

bejárva a végén Jókai *Nepean szigetére* érkezünk! A néger hős Hugo, Sue vagy Jósika műveiből is életre kelhetett volna, de Szathmárynak ezuttal mégis Jókai volt a mestere.¹ Első történeti regényének (*Sirály*. 1854.) tárgyát is bizonyára az ő hatása alatt választotta a török világ korából (II. Lajos kora, mely a mohácsi csatával végződik). *Marco Bora* c. fejezete, melyben Keglevics, Jaica vár védője, azzal csalja lépre és veri meg a törököket, hogy szép nőket küld a táboruk felé, s a nők csábító öltözetének érzéki leírása (I. 140.) egészen Jókaira vall, még nagyító előadása is («Az ember megőrülne, ha sokáig hallaná», t. i. dalukat), valamint a perzsiai epizód is (*Menekvés a szerelem elől*) a keleti pompának és Zulejkának érzéki leírásával. Humoros epizódjai is Jókaira utalnak.

Jókai indítékai egyébként is megtermékenyítették íróink képzeletét. Így Paulikovics Lajost valószínűleg Jókai *Másik haza* c. befejezetlen novellája indította Julián barát őshazai útjának elbeszélésére (*Két zarándok*. Családi Lapok. 1854. I. 6.); erre vall, a tárgy azonosságán kívül, a patetikus stílus-utánzás is. *A varchoniták* zavaros varchonita-ogur-avar mondai miliője inspirálta Ördög Endrét *Az avar birodalom végnapjai Európában* c. hosszadalmas és kezdetlegesen vadromantikus novellájának megírására. Az avaroknak Maros mentén lakó kuturgur törzse szerepel benne: egy részük kivándorol a Kaukázus hegyei közé, s az ő ivadékaik a most ott harcoló cserkeszek.

Dózsa Dániel *Atemelie* c. elbeszélésének (Déliab. 1853. I. 25.) bizanci és ősmagyar háttere is ilyenféle. De Gerando Ágost *Essai historique sur l'origine des Hongrois*-jában (1844) olvasta az állítólagos mondát. Jókai is ugyanígy használ megbízhatatlan forrásokat is a megbízhatók mellett.

Jókai *Fortunatus Imre*-je adhatta az eszmét Bérczy Károlynak, hogy hasonló tárgyú novellát írjon. (*Egy tőzsér a XIII. században*. Délibáb. 1853. I. 10—13.) Kezdeté egészen a Jókai humorizáló korrajzolására emlékeztet:

«Azon időben — irtak vala pedig Krisztus urunk születése után ezer kétszáz és harminc egyet — Magyarországon második Endre király, Endre királyon Dénes nádor, mindkettőjükön pedig Dávid ben Gábael dugszadzag zsidó uralkodék. Endre király nagyon istentéelő kegyes úr vala... a kinestári ládának egész feneke kilátszott... Ha a várjavakat akarta visszafoglalni, a nemesség kelt fel ellene, ha a zsidókat akarta korlátozni, ezek dugták el erszényeiket.»

Az *Erdély aranykorában* Cserei alapján elbeszéli Jókai Balassa Imre esetét: mindenéből kiforgatták, s ezért koldustarisznyával állít be Apafihoz (IX. fejezet). Ugyanezt a törté-

¹ A *janicsárok végnapjai* XIX. század eleji tárgyának hatása alatt választhatta Szöllösi Benő novellája (*A szép jósnő*. Hölgyfutár. 1854. 250—253.) tárgyául az 1811-i egyiptomi mameluk-lázadást, melyet Mehmed Ali egyiptomi alkirály fojt vérbe. Regényes és patetikus előadása a Jókaiét utánozza.

netet írja meg Komáromy Ferenc újra, de rosszul. (*Elbukott cselszövény*. Hetilap. 1853. 25.)¹

Az ötvenes évek elején tömérdek sok vad és rikitóan romantikus elbeszélést írnak, akár csak a negyvenes években. Mindezek a nevesebb francia romantikusok és kisebb, sőt legkisebb tanítványaiknak munkái alapján készültek. Tudjuk, hogy Jókai 1848 előtt különösen francia romantikus modorban írt, de azután sem tagadta meg mestereit, noha már akkor sok tekintetben felül is multa őket. Nem akarom ennek a kornak minden túlzó ponyvaromantikáját az ő hatásának rovására írni, hiszen íróink jól ismerték a franciákat: eredetiben, német és magyar fordításban olvashatták őket s természetesen sokat tanulhattak tőlük is. Az azonban kétségtelen, hogy Jókai példája is folyton előttük lebegett.

Népszerűsége páratlan volt már a Bach-korszak első négy évében. Tömérdek sokat írtak róla az újságok: dicsőítették, ünnepelték, bámulták «nagyszerű» képzeletét, ragyogó nyelvét, csodálatos termékenységét, külföldön rohamosan terjedő hírnevét. Mindezt az egykorú lapokból kiírt idézetek hatalmas tömegével bizonyíthatnám.²

Ez a szinte határtalan népszerűség íróink figyelmét első sorban feléje fordította, s a legtöbbször az volt a titkos vágya, hogy legalább megközelítse a mestert, a közönség kedvencét. Azt remélték, hogyha úgy írnak, mint ő, a szerkesztők szívesebben közlik elbeszéléseiket, s az olvasók jobban vásárolják könyveiket. Ezért buzgón iparkodtak, hogy minél bonyolultabb meséket eszeljenek ki s szegényes képzeletüket agyon erőltetve minél több meglepő és váratlan mesefordulatot, érdekesítő titokzatosságot s idegrázó borzalmat vegyítsenek elbeszéléseikbe.

Ilyenek pl. Vadnainak,³ P. Szathmárynak,⁴ Forster Rudolfnak,⁵ Kiss Lászlónak⁶ egyes novellái, melyek sötét és borzalmas

¹ Vályi Károly *Királyi lakoma* c. regényrészletében (Szépirodalmi L. 1853. 25. l.) az asztalterítés jelenete élénken emlékeztet a *Török világ* hasonló jelenetére (I. k. 3. feje.) Paulikovics *Zsarapójában* (Családi L. 1854. II. 6.) egy tatár vezért a nagykhán úgy büntet, hogy koponyájára lenyúzott kutya-bőrt húzat, s az rászárad — Jókai *Kéjszarvú emberében* ugyanígy húznak Boór Ádám fejére lenyúzott kecskebőrt. Halmágyi Sándor *Fata padurijában* (Hölgyfutár. 1853. 258—63. l.) a vadregényes vidéken lévő tóban fürdő «tündérbe» épügy szerelmes egy oláh legény, mint az *Erdély aranykorának* Sange Moarte-ja Azraelébe. Kiss László *Nekem csak egy hajfűrt maradt* (Hölgyfutár. 1853. 79. l.) régmódi urabácsi-figurázó novella, mely kissé Jókai *Sonkolyi Gergelyére* emlékeztet. A Debora név is erre mutat.

² Zsigmond Ferenc is sok erre vonatkozó adatot közölt (IK. 1921. 2—7. l.)

³ *Comœdie infernale*. Hölgyfutár. 1853. 125—32. *Az elérhetlen csillag*. Müller Gy. Nagy Napt. 1853. *A fekete kastély*. Hölgyf. 1854. 102—110.

⁴ *Déva galambjai*. Bp. Vizshang. 1853. 11—15. *Csák Mór*. Divatcsarnok. 1854. 15—16. *Országh Ilona*. Divates. 1854. 65—67.

⁵ *A dugárusok*. Hölgyfutár. 1853. 173—82.

⁶ *Egy örült*. Hölgyfutár. 1853. 33—34.

meséikkel Jókai legelső regényére és novelláira emlékeztetnek. Pilyen Szollár Mihálynak a *Gyémántos virág* c. «eredeti regény»-e, mely csak a Hölgyfutárban jelent meg (1854. 219—254.), könyvalakban nem, s így eddig senki sem vett róla tudomást. Ennél vadabb rémregény kevés jelent meg a magyar irodalomban: csupa titok, homály, vad szenvedély. Alakjai «örülten» tántorognak dühükben, fájdalomukban vagy szerelmükben s vágtatnak árkon-bokron keresztül éjtszaka, hóban, viharban. Mintha ez is a *Hétköznapiok* kései és kores leszármazottja volna. Végső elfajulása a francia romantikus iránynak s csak mint ilyen érdekes.

*

Jókai eredeti humora már azelőtt is hatott íróinkra, de mikor ezt erdélyi tárgyú történeti regényeibe és novelláiba is belevitte, még jobban elragadta vele kortársait.

P. Szathmáry Károly ebben is hű követője: A *Sirályban* van egy életképszerű jelenet: a pizkos, toprongyos csaszsz be-
ront a királyhoz és goromba hangon, hetvenkedve mondja el a szultán üzenetét; büntetésül mindenféleképpen megbosszantják, s mikor épen budai basának álmodja magát, kidobják az ablak alatti tóba. Ez egészen Jókai adomázó hangon elbeszél, kissé rikitóan színezett, de ötletes és pompás humorú genre-képeire emlékeztet. A pécsi diákok fölkerekedésének s csatába-menete-
telének történetében is van sok humor.

Török világ-korabeli tárgyú humoros novellái kétszeresen emlékeztetnek Jókaira. A *Kaftány feleség nélkül és feleség kaftány nélkül* címűt (Nők könyve. 1853.) maga is «történeti humoreszk»-nek nevezi. Ebben a leánykérőbe induló Szalánczy alispán fura farkaskalandjával, majd sztambuli követségével neveltet meg, mikor az ajándék-kaftánokon összevész követtársaival (Báthori Gábor kora). A *Növásárban* (Divatcsarnok. 1853. 40—41.) a már egyszer Jókai után feldolgozott motívumot (*Selima*) ezúttal humorosan használja fel újra. 1552-ben Per-
nyeszi Boldizsár egy a pesti Dunaparton rendezett növásáron (a nők mint Jókainál hajón vannak) találja meg eltűnt feleségét s a gyanútlan kereskedőnek csak száz aranyat ad érte. Hajdúja, Péter egy zsák árpáért szintén vesz egy asszonyt, de megjárja vele, mert veszekedő természetű, s Pétert boros állapotban meg is rakja. Erre a hajdú engedelmet kér urától, hogy visszavihesse a pesti vásárra és eladhassa. *Egy vigyázatlan kakas* c. «történeti humoreszkjében» (Déliab. 1853. I. 6.) Báthori István szelindeki várnagya, a közellátó, pedáns, különc könyvmoly Kakas István, s a hetvenkedő, keményfejű góbé, Fodor Están huszár tipikus Jókai-figurák. A történet adomász-
szerű kikerekítése és humoros stílusa is a mester hatására vall.

Miként születik a háború? c. humoreszkjében (Déliab. 1853, I. 21—22.) Turi György kapitány vendégül látja Juszufot,

a kövér drégeli agát; az nagy tiltakozások után mégis csak eszik Türi sonkájából s iszik egri borából. Türi egy magyar leányt akar kiváltani, kit az aga tizezer aranyra tart, de lassanként lerészegedvén, a váltságdíjat fokozatosan ötvenre szállítja le. Ez a genre-jelenet különösen Jókai-ízű, nemkülönben az a sok kacskaringós török áldás, amelyet a kapitány mond az agának. A stílus nem egyszer itt is a Jókaié. A törökök elfutottak, meséli az író «azt az egy párt kivéve, kik oly bolondok voltak, hogy megállottak egy helyben, míg a muskétások egy jó fertályig reájok céloztak».¹ *Déva galambjai* c. novellájában (Bp. Viszhang. 1853. 11—15.) a rettenetes krónikás verseket gyártó Menyus diák komikus alakja az *Erdély aranykora* Kelemen deákjének utánzata.

II.

Jókai hatása mellett még három elbeszélőnk hatása szántott mélyebben. Jósika hatása, amint tudjuk, P. Szathmáry Károly munkáin érzik legerősebben. Jókai is hatott rá már pályájának elején — ezt eddig nem emelték ki kellőképen² — de közepes tehetsége mégis közelebb állott a Jósikáéhoz. Amit e tekintetben működésének első két évéről (1851—52.) megállapítottam,³ megállapítható 1853-ban és 1854-ben írt történeti elbeszéléseiről is. Itt csak azt említem, hogy *Sirály* c. regényének hőse, Herczeg Miklós, ki elveszti II. Lajos király kegyét, Jósika Zokolijaként leeresztett sisakrostéllyal harcol. Ezt «Elemér a sas»-nak nevezik, azt «török rém»-nek.

Lisznyay Kálmán, a népszerű lírikus, történeti novelláján (*Két Révay*. Budapesti Hirlap. 1854. nov. 1—21.) szintén Jósika hatását látjuk a leírásokban, a történeti eseményeknek a fantasztikus mesébe való száraz beékelésében s a korhely, de később szerelme következtében megjavuló Révay Gábornak Abafit utánzó alakjában.

A tizenhatéves br. Jósika Kálmán is híres nagybátyja utánzásával kezdte írói pályáját. *Géczy András* c. történeti novellája (Hetilap. 1853. 36—37.) — tárgya Báthori Gábornak egy leányrablása — *Az utolsó Bátor*i hatása alatt készült. Császár Ferenc elbeszélésében viszont (*Egy éj Velencében*. Divat-

¹ Ilyen történeti humoreszkjei még: *A spanyol don Magyarországon*. Divatesarnok. 1852. 10—11. és *Bencze és Veronka*. U. o. 1854. 53—54. — Szathmáry ebben az időben sok munkáját írta Kucsuk álnéven. Ez is alighanem Jókai török regényei Kucsuk basájának Csereiből vett neve.

² Mint Császár Elemér *A magyar regény története* c. munkájában (1922) megállapította, hogy pályájának második korszakában (1871-től) Jókainak még erősebb «hatása alá került s az elhajlította (addigi) irányától . . . Ezt az elhajlítást Jókai politikai regényeinek nagy sikere magyarázza» (230. l.).

³ *Novella- és regényrodalmunk az abszolutizmus korának elején*. 1929. 104—105. l.

csarnok. 1853. 27—29.) a *Zrinyi a költőnek* velencei miliójét látjuk viszont (tizek tanácsa, titkos ajtók, rejtekek, stb.). Hőse diplomaciai küldetésben jár Velencében s beleszeret egy előkelő olasz leányba, mint Zrinyi. Az intrikus Malipierit itt Morioneknak hívják.

Alighanem Jósika *Decebalja* indította Brúz Lajost (*Zamolxis*. Hetilap. 1853. 19.) és Dózsa Dánielt (*Affrodisia*. Hetilap. 1853. 50—56.) dák tárgyú fantasztikus novellák írására. Dózsa különben a külsőségekben is utánozza Jósikát.

Jósika követője volt Vályi Károly is, ki *Markalf* c. történeti regényéből két mutatványt közölt (Bp. Viszhang. 1853. 29. Délibáb. 1853. I. 24.). A két éhenkórász lantos humoros jelenete tehetségre vall. Korai halála (1853) megakadályozta regényének befejezését.

*

Br. Kemény Zsigmondnak népszerűsége nem vetekedhetett sem a Jókaiéval, sem a Jósikáéval. Keveset írt és keveseknek. Súlyos, mélyen szántó s rendkívüli egyéniséget tükröző elbeszélő műveit csak congenialis író tudta volna utánozni. Egyetlen elbeszélőnk fogható akkor hozzá, Gyulai Pál — ő azonban szintén erős egyéniség lévén, nem válhatott utánzójává.

Az bizonyos, hogy a külföld nagy jellem- és lélekrajzoló mellett Kemény példája hatott rá legerősebben. Galamb Sándor, ki eddig legbehatóbban foglalkozott Gyulai novelláival (IK. 1921), Kemény hatását látja *Egyszerű történet* c. elbeszélésén, (Szépirodalmi Lapok. 1853. 4—7.) melynek tragikuma «nem a bűnökből, hanem a tévedésekből» és a merev erkölcsi elvekből fakad, hasonlóképen *Fannián*, (*Nők könyve*. 1853.) melynek az életfelfogása vall Keményre, az, hogy a vak sors bábjai vagyunk, az pedig a tévedést épen úgy megbosszulja, mint a bűnt. Ez a pesszimista világnézet más írók műveiben is megmegszóal, de Keménynél leghatározottabban, úgyhogy ebben Galambnak igazat adhatunk. Gyulai egészséges lelke tulajdonképpen távol áll ettől a felfogástól — bizonyítja az is, hogy a következő évben már megrója Kemény sötét pesszimizmusát, mert az csak kételkedni tanít s «a ledöntött eszmények helyébe a kételkedő, kérlelhetlen észét ülteti.» (Pesti Napló. 1854. 50.)

Galamb fejtegetéséhez hozzátehetjük, hogy *Fannián*ban a női lélek elemzője épen úgy, mint Kemény. Következő sorait pl. Kemény is írhatta volna: a szerelem «sokszor nem egyéb mint hiúság, szeszély, gyöngeség, de azért épen oly mértékben, ha nem is oly hosszan boldogító, mint midőn önmegtágadás, mély érzés, és minden akadállyal megküzdő erő alapjai». Pektari gazdag kereskedő, aki azonban nem szatócs, hanem minden szépért, jóért áldozó hazafi, mintha a *Férj és nő* Norbert bankárjára emlékeztetne. Galamb csak röviden utal arra, hogy Kármán *Fanniája* is volt «valamelyes hatással» Gyulai novel-

lájára. Ezt én határozottan ki merném mondani. A két Fanni gyöngéd, érzelmes, ártatlan jelleme s szerelmi bánatában való elhervadása feltűnően hasonló. A hatás valószínűségét megerősíti a Gyulainál szokatlan, erősen szentimentális hang Fanni lélekrajzában. Talán Vörösmarty *Szép Ilonkája* is előtte lebegett ennek a bájos és boldogtalan leányalagnak megteremtésekor. Erre mutatnak a novella következő szavai: «Hervadása a liliomé volt, mely az ártatlanság hófehér színét mindvégig megtartja.»

Kemény hatása Gyulai *Jó éjszakát!* (Bp. Viszhang 1854. 19—35.) c. novelláján különösen feltűnő. Galamb erre vonatkozó fejtegetéseit nyugodtan elfogadhatjuk. Lényegük az, hogy a lélekrajz izgalmassága s legapróbb részletekre kiterjedő, szinte kínosan túlfeszített módja a Keményével rokon s nem Gyulai későbbi nyugodtabb és kiegyensúlyozottabb lélekrajzaival. Gyulainak ezt a nagyszabású elbeszélését nemcsak «érdekes alkotás»-nak tartom mint Galamb, aki hibáit talán túlságos szigorúsággal ítéli meg, hanem Gyulai egyik legkitűnőbb elbeszélésének. A lélekrajzi mélységet ekkora drámai feszültséggel és lendülettel sohasem párosította többé.

Szilágyi Virgil *Szelíd fájdalmak* (1853.) c. különben egészen jelentéktelen regényében az öreg Blumenthal bankár, aki jó üzletember, de e mellett felvilágosult, becsületes, nemeslelkű és leányát nagyon szereti s boldoggá akarja tenni, azért nem keres neki gazdag vagy arisztokrata férjet, Kemény Norbert bankárjának gyenge másolata.

Tanács Márton *D'Arrezzi Violetája* (Divatcsarnok. 1854. 68—72.) alighanem *A szív örvényeinek* hatása alatt készült. Hősnője, mint Agatha, rejtélyes jellemű nő. Kacér, de undorral fordul el a férfitől, akit meghódított, szeszélyes, de ez csak kiszámított modornak látszik. Kalandornak tartják, pedig nem az. A környezet itt is olasz, mint Keménynél. A következő kis lélekrajzon mintha az ő hatását éreznők: «Lelkem a leáldozott nap eseményeit ezerszer élte át, taglalta annak részleteit, kitüntette áruló részrehajlással fényoldalát, csillogó szivárványfátyolt vont gyanúira. Majd segédül csatlakozott a képzelem is, feltárta a költői világ aranykapuit, s egyetlen éjen át a szerelem évezredes életén vezetett keresztül...» Tanács Márton, ki ennek a kornak jobb elbeszélői közé tartozott, többi elbeszélésében is nagyobb gondot fordít a lélekrajzra s azt igen gyakran hangulatos olaszországi leírásokba olvasztja. Talán nem alaptalan az a föltevésünk, hogy ebben is némi Kemény-hatás nyilvánul.

A lélekrajzra való törekvésnek általában mind több és több a nyoma akkori elbeszélő irodalmunkban. Abonyi Lajos, Ágai Adolf, Balázs Sándor, Dobsa Lajos, Bérczy Károly, Bulyovszkyné, Szász Károly, br. Podmaniczky Frigyes és Vadnai

Károly elbeszélései és regényei közül számos példát említhetnék ennek igazolására. A francia romantikus «áfium» azonban még mindig kábulatban tartja legtöbb írónkat, s csak lassan és nehezen eszmélnek a reális külső és belső világ jelenségeire. Lélekrajzaikban is inkább a francia romantikusok modorát követik, úgyhogy bennük csakis Kemény hatását keresni igen merész vállalkozás volna.

*

Gyulai Pál kis remekének, a *Vén színésznek* (1851) hatását mindössze négy novella mutatja. Időrendben az első közülük Dobsa Lajosnak, a *Magyar Tháliában* (1853) közölt elbeszélése *Egy ifjú színész naplójából*. A napló romantikusan pætetikus modorban mondja el egy úri családból származó fiatalember színészetét s szerelmét Helén színésznő iránt, ki eleinte igazán szereti, de aztán egy gróf kedvese lesz, akár csak a vén színész ideálja. Az elbeszélést Gyulai módjára ilyen kitörések szakítják meg: «Ó napok! Eltűntetek, édes kinos napok! Melyik, ah melyik adja vissza őt?» A becsületes és naiv fiatal színész első szerelme finoman van rajzolva. A más tekintetben is érdekes novella — úgy látszik — Dobsa saját színészművein alapszik.

A másik három elbeszélés Gyulaié után három évvel jelent meg. Legértékesebb az akkor huszonöt éves Szász Károlyé: *A nagy dobos* (Divatcsarnok. 1854. 19—22.). A cirkuszi nagydobossá züllött, korán megvénült színész beszél el történetét egy kisvárosi kocsmában az írónak. Ő is református diákból lesz színész, majd a direktor leányának, Oféliának kedvese s őt is boldogtalan szerelme (Ofélia mással szökik meg) teszi szerencsétlenné. Különösen az elbeszélés módja emlékeztet a *Vén színészre*. Rapszodikusán, romantikus és színésziés pátosszal beszél Szász Károly színésze is és a történetet meg-megszakítják az elbeszélő és hallgató szóváltásai. A fecsegő színi direktor alakja szintén Gyulai-reminiscentia.

A harmadik elbeszélés (Komáromy Ferenc: *A puszták leánya*. Hölgyfutár. 1854. 212—218.) már csak gyenge utánzata a *Vén színésznek* s csak mint ilyen érdekes. Itt egy elzüllött, tüdővésztes színésznő beszél el élettörténetét a falusi kocsmá udvarán, híven utánozva Gyulai hősének modorát:

«Én beszélék — és ti alunni fogtok. — Mit tudjátok ti, hogy mi a városi élet? — Te hegyke ispán... Ti, becsületes dudás és mogorva erdőcsősz... Te pedig agg huszár... Hasztalan nevensz te szemtelen csapláros... azért szép voltam...» Közbe-közbe így szakítja meg önmagát: «Mi a patvar! hát már elaludtatok? nem halljátok, hogy vége a komédiának?... Csapláros, dörzsöld ki szemedet, bort ide a gyepre!» A végén haldokolva naplóját adja át hallgatónak: «A méceses alvófélben — gyujtsatok világot! — oly borzasztó e fekete sötétség... Ah, ah! — ki mondja meg nekem érttem-e valamit? — voltam-é szép — voltam-é művésznő?»

Az elzúllás oka itt is szerencsétlen szerelem. Még ebben az értéktelen novellában is van valamelyes lélekrajz és realizmus, ami szintén Gyulai jótékony hatása.

A negyedik elbeszélés Györy Vilmosé (*Egy kórházi beteg naplója*. Részvét Hangjai. 1854., megjelent okt. végén). Egy kórházban meghalt szerencsétlen, elzúllott színész naplója, vagy inkább emlékirata. Felesége is színésznő, együtt játszanak, mind a ketten kapnak szerelmes leveleket s együtt mulatnak rajtuk, mint Gyulai színésze és Kornélia. Felesége szintén egy gróf kedvese lesz, s *Keant* játszva tudja meg ő is hűtlenségét. E tartalmi hasonlóságon kívül az emlékirat első személyű, multa visszapillantó, izgatott előadása is olyan mint a *Vén színészé*.

*

Többi írónk hatása az előbbieket mellett eltörpül.

Dobsa Lajos *Lydia* c. regényében (1853) *Lydia* naplója igen emlékeztet Kármán Fannijának naplójára. Íme egy kis mutatóvány:

«Ablakom a kertre nyílik. Van egy kedves fám, mit naponként megnéztem.» Babonás sejtelmek kötik lombjaihoz. «Úgy hittem: mire azok lehullnak, Emil már visszatért és én boldog leszek. Mult éjjel egy fagyos szél nyargalt keresztül és midőn kitekinték, imént kedves fámat minden ékességétől megfosztva találtam. Lehullott remények! Lehullott levelei életem fájának, sírok fölöttetek..» (104—105.)

Ez egészen a *Fanni* hangja.

A régimódi, várakhoz és egyéb helyekhez kötött mondatánzó s Kisfaludy Sándor óta «regék»-nek nevezett novelláknak szintén akadnak még ebben az időben is elkésett művelői. Ilyenek Komáromy Ferenc, (*A csicsóvári remete*. Budapesti Hírlap. 1853. szept. 1—24.; *Legyetek kitartók*. Délibáb. 1853. II. 18. — ez a trencsénvári mély kút mondája; *Egy éj Mura-közben*. Rege és valóság. Délibáb. 1853. II. 13.) Száva Farkas, (*Zetelaka*. Néprege. Hetilap. 1853. 64.) és Paulikovics Lajos, aki *Hét vár* c. regényének (1854) Bethlen-kori meséjét hét várhoz fűzi, s a rég elavult műfajt regénnyé duzzasztja. Még Jókai is ír efféle régimódi történetet a mohácsi vész korából. (*Az utolsó csatár*. Müller Gy. Nagy napt. 1854.) Kezey Domonkos védi itt a mocsár gázlóját, míg vezérik, gr. Frangepán el nem menekül, azután öngyilkos lesz. A helyet, ahol ez történt — úgymond az író — ma is «Domokos vesztének» hívják.

Néha vissza-térnek novellistáink a Kisfaludy—Fáy—Kovács Pál-féle iskola modorához, mely 1830 és 1840 közt volt divatos. Degré Alajos *Három jó barát* c. «fővárosi életkép»-ének (Divatcsarnok. 1853. 6—7.) hőse, Tivary Árpád, Tollagi Jónásnak Mokányba oltott ivadéka; a pesti jómadarak minden-

féle ostoba-ságba ugratják bele s jól megkoppasztják. Ilyen kalamitások novella Forster Rudolf *Szeréncsétlen kalandora* is (Hölgyfutár. 1853. 159—166); Sonkási Gáspár urabácsi nagyszerű pesti kalandjait beszéli el.

Ezeken kívül természetesen akad több is efféle. Ezt a novellaműfajt, mely tulajdonképen kalandoknak, apró tréfás eseteknek életképszerűen leírt sorozata, s háttere a régi jó idők fővárosa vagy a kedves, patriarchális vidék, Jókai emelte ebben az időben szinte klasszikus magaslatra a *Kedves atyafiakban* (1853). Ez is Kisfaludy- vagy még inkább Kovács Pál-féle kalamitások novella, de Jókainak páratlanul mozgékony képzeletével, kifogyhatatlan ötletességével, bohókás, torzító humorával s könnyed, elmés stílusában írva.

Nagy Ignác egykori fanyar-humorú és pesszimista színezetű pesti életképeire emlékeztet Bérczy Károly *Városi és falusi élet* c. elbeszélése, (Müller Gy. Nagy Napt. 1854.) melyben egy ügyvéd klienseit vonultatja fel előttünk mint a züllött fővárosi élet típusait. A rajz szárazsága és irányzatossága is olyan, mint Nagy Ignác torzképeie. Nem Bérczy egyéni elbeszélő módja.

A negyvenes évek másik népszerű novellistájának Gaal Józsefnek kései hatása látszik Végh János hosszadalmas betyártörténetén. (*Pusztai kaland*. Hölgyfutár. 1853. 67.)

Kuthy Lajos kitűnő kálvinista diáknovellájának (*Egy iskolai kaland*. 1843.) s akkori utánezatainak hatása érzik Famózynak *Egy legátus kalandjai* (Bp. Viszhang. 1854. 29—30.) című, Kovács Pál körülményességével elbeszélte kalamitások novelláján s P. Szathmáry Károly *A lelkész leánya* c. történeti novelláján is, (Hölgyfutár. 1854. 276—81.) melynek hőse egy sárospataki legátus. Ez azonban már Jókai nagyszerű történeti diáknovellájának (*A nagyenyedi két fűzfa*) is köszön egyet-mást. Történeti háttere szintén a kurucvilág.

Bizonyára br. Eötvös híres regényének, *A falu jegyzőjének* hatás alatt került a megyei élet sötétebb oldalainak rajza. Szilágyi Virgil *Nyári lak* c. bűnügyi történetébe (Bp. Viszhang. 1854. 11—18.) — nagy terjedelme miatt bátran regénynek is nevezhetjük.

De nemcsak a nagyobb írókat követték, hanem néha a kisebbeket is, p. o. Bernát Gáspár és Lauka Gusztáv humoreszkjeit. Bernát furcsa nagyotmondásait és stílusficamodásait szívesen utánozták. Szollár Mihály pl. így kezdi egyik ríktó apróságát (*Bemutató*. Hölgyfutár. 1853. 125.): «Meglehető arcal bírok; igaz ugyan, hogy a ragya is nyakon vagdalt vagy kétszer, de mégsem annyira, hogy a kedélyes himlőnek ne maradt volna rajta pár arasznyi hely. Fejem terjedelmes...» Ez Bernát stílusa.

Lauka Gusztáv többnyire léha vidéki szerelmi kalandokat beszél el, melyekben furcsa nevű hősei elég izléstelenül visel-

kednek. A történetek mind egyformák, csak rikitó, túlzóan tréfás, bolondos ötleteket hajszoló stílusukban van némi egyéni íz. Így ír: «Ő elájult, én pedig bögni kezdtem..» «Eleim franciák voltak, középeim tótok, hátuljaim egészen megmagyarosodtak.» «Látlak-e még valaha Szepi? — Miután most majd minden évben van kholera, egész bizonyossággal nem állíthatom, hanem azt remélem, igen!» Utánzó (Tóth Ferenc, Szöllősi Benő, Kelemen Mór, Szollár Mihály stb.) meséinek ízléstelenségében és stílus tekintetében követik. Szollár Mihály egyik humoros művének (*Mi haszna van a regényolvasásnak?* Hölgyfutár. 1853. 70.) íme ez a meséje. Csicsó Samu sok regényt olvasott, azért kieszeli, hogy Burgonya Febróniát regényesen fogja meghódítani, t. i. színlelt rablótámadást intéztet ellene, aztán hősiesen megmenti. Így is cselekszik, csak hogy tévedésből Krumpli Péter csizmadiát és Sári lányát menti meg s az ifjú hölgy a nyakán marad. Stílusa méltó meséjéhez: «olajos korsó-szerű csepegő szemei»... «megpokróctalanított szivgyilkos»... «falhoz kenem ma mindnyájatokat, ha ötvenezer lelketek van is egy kupacban!» Mestere stílusának utánzata ez is: «Rebeka száját kétfelé voná, pissegett s füleit pattogtatá»... «Kaffogj gyémántos bazsarózsám, kaffogj! úgy illik minden milliomm teringette ajkadra, mint cigány purgyé a szekér hátuljára.» (*Megbuktam!* Hölgyfutár. 1853. 44—48.) Látjuk, hogy az utánzók iparkodnak mestereiknél is ízléstelenebbek és durvábbak lenni. Nyelvükben a Bernát- és Lauka-féle stílus hatása nem egyszer összeolvad.

1854-ben Vas Gerebent is utánozni kezdték, aki akkor a Budapesti Viszhang főmunkatársa volt s a pápai kollégiumban egy aranyat tűzött ki népies beszélyre. A pályadíj nyertese Kerecsényi János lett, novelláját, *A kincskeresőt* közölte is a Bp. V. (1854. 18.) Falusi történet két fiatal szerelmesről, akik, bár szüleik ellenzik, egymáséi lesznek. Vas G. elbeszéléseinek rendes tárgya, az ő modorában elbeszélve. Lehet, hogy ugyanez a szerző írta K. jegy alatt ugyanoda *A kedves vendéget* is (1854. 30.), melyben így utánozza Vas G. stílusát: «Aztán csak azért mondom, hogy mikor hozzá hasonlót lát az ember, hagyja ott, vagy forduljon el tőle . . .» «Nem azért vezetem ide (t. i. a kocsmába) figyelmeteket, hogy megittassalak, s az eszeteken magam nyargalhassak, azért csak kövessetek, nem sokáig késünk.»

A tizenhétéves Győry Vilmos is írt egy ilyen népies történetet, melynek az a tanulsága, hogy nincs kísértet. (*A kísértet*. Bp. Viszhang. 1854. 29.) Ez is Vas Gereben utánzat.

*

Ezeknek az irodalmi hatásokat megállapító adatoknak bármily jelentéktelen írókra vonatkoznak s bármily aprólékosaknak látszanak is, megvan a maguk jelentősége.

Világot vetnek az írók népszerűségének különböző fokára, mert az utánzás egyik bizonyossága a népszerűségnek; világot vetnek bizonyos mértékben a közönség izlésére; világot vetnek egyes irányok, irodalmi divatok időtartamára, hogy meddig hatnak és miért lesznek egy idő múlva elcsépeltekké, unalmasakká. Végül világot vetnek arra, hogy hogyan lesznek népszerűek, kedveltek s hogyan terjednek egyes tárgyak, mese-motívumok, az elbeszélés bizonyos módjai, a stílusnak különféle fajtái és árnyalatai.

SZINNYEI FERENC.

TÁRGYTÖRTÉNETI JEGYZETEK MIKSZÁTH ANEKDOTÁIHOZ.

(Első közlemény.)

Erdekes és magára is jellemző megjegyzéseket tett egyszer Mikszáth az írók tárgyválasztásáról. Úgy találta, hogy emberei háromfélék. Vannak, akik meg tudják látni az alkalmas anyagot az életből s azt még jobbra teszik tollukkal. Ezek a nagy írók. Azok, akik felismerik az alkalmas anyagot, de egy kicsit elrontják, még szintén jó írók. A legtöbb író arról nevezetes, hogy hidegen megy el az anyag között, melyet föl kellene eleveníteni, sőt bizonyosra lehet fogni: ha negyvenkilenc jó tárgy állna előttük s egyetlen kevésbé alkalmas — ehhez az ötvenedikhez nyúlnának. Az íróra tehát az jellemző igazán, hogy milyen tárgyakat dolgoz fel, mert bizonyos ügyességet a komponálásban és előadásban sok ember megszerezhet, de a jó tárgyakkal sohasem lesz tisztában. (HI. 4. 117—118. l.)¹

Mikszáth itt maga figyelmeztet arra, hogy a róla alkotott ítéletünkben is különös tekintettel kell lennünk az ő egészen egyéni és minden más elbeszélőnkől elütő sajátos tárgyaira. Amikor egyszer megkérdezték tőle, melyek a legkedvesebb olvasmányai, többek között ezt válaszolta: «A történeteket, meséket szerettem s minthogy beteges, elkényeztetett s almatlanságban szenvedő gyermek voltam, a falu kitűnően mesélő embereit apám odarendelte vagy fogadta az ágyamhoz, akik egész éjjelen tartottak kísérteties és mindenféle tündér-történetekkel, míg csak el nem aludtam». (HI. 1. 270. l.) Gyermekkori benyomásainak emléke, a történetekhez és mesékhez való soha meg nem szűnő vonzalma végig kíséri egész életén s gyakran elevenedik meg írásaiban. Némelyiknek a hatása folyton a nyomában van. Különösen sokat foglalkoztatta *Brunszvik története*.² Apja sokszor mesélt róla a hosszú téli estéken.

¹ Mikszáth műveinek két gyűjteményére utalunk: az *Összes művekre*, jelzés nélkül, itt tehát az első szám a kötet, a többi a lapszáma, és a *Hátrahagyott iratokra*. HI. jelzéssel.

² Erről a történetről bőven szólnak: J. Feifalik, *Sitzungsberichte d. kaiserl. Akad. d. Wissensch. Phil.-Hist. Cl. XXIX. 1858. 83—97. l. XXXII. 1860. 322—331. l., W. Seehausen: Michael Wyssenherres Gedicht. 1923. Germ. Abh. 43., Katona Lajos IT. 1912. I. 330. s. k. l., Bleyer Jakab EPhK. 1916. 666—667. l.*

«Nem ment ki sohasem az eszemből — írja Mikszáth — még mikor latin diák is lett belőlem, és csak alkalomra vártam, hogy én is azonképen neki induljak a világnak oroszlanos címert szerezni a királytól.» (*A pusztuló nemesség.* 11. 162. l.) Valahányszor színházba ment, mindig eszébe jutott az az előadás, amelyet otthon gyermekkorában látott egy pajtában. Az tetszett neki a legjobban: a hős Brunszvik király históriájából volt összetákolva. Fiatal, fogékony lelke egyszer lobbot vetett, s elszökött hazulról, hogy elbujdossék a nagyvilágba, előkelőbb címert keresni, épügy, mint Brunszvik király. Az igaz, hogy gyermekkori elhatározására nagy befolyással volt az a körülmény is, hogy otthon eltörte anyja kedvenc korsóját. (HI. 7. 3—4. l.) A *Két koldusdiák* Pistájának is a híres Brunszvik vitéz jár az eszében, (31. 27. l.) és Suska Mihály szintén arra törekszik, hogy olyan hős legyen, mint amilyen valaha Brunszvik király volt. (HI. 9. 145. l.) Máskor meg a *Szép Meluzina* históriája¹ támad fel emlékezetében. Diákkorában szállásadó gazdájától, Dobos bácsitól, kért tanácsot irodalmi műveltségének megalapozására. «Hüm, fiam. Hát itt van a Meluzina históriája. A feleségem olvasmány-könyve, olyat nem evett még a professzorod sem. Ha azt elolvasod, okosabb leszél a sárospataki püspöknél. A feleségem tizenkilencedszer olvasta a mult télen és már is nincs maradásom a megnövekedett elméjétől, mire a huszonötödikszér kérődzik végig rajta, meglásd, a kassai káptalan is odább költözködik a tőle való tartózkodásban». Szót fogadott, elolvasta *Meluzinát*, s ez fölébresszette benne az olvasás vágyát. Ez a szép hölgy vitte be az irodalomba. (*Hogy lettem én író.* 26. 140. l.) Gyakran emlegeti a *Sibilla* sorsvető- és álommagyarázó könyvet,² (*Különös házasság,* 1. 169. l. *Jókai Mór élete,* 18. 62. l. *A Noszty fiú esete,* 1908. I. 124 l.) melynek nagy volt a népszerűsége minálunk is, aztán *Pokolkői Vendelt*,³ a XVIII—XIX. század fordulóján divatos német rémregény leghírhedtebb példányát, s *Genovéva* históriáját,⁴ amelynek emléke a Rákosi Jenő, Szabolicska és Tömörkény emlékezetében⁵ is megmaradt. «Sokszor kell ám olvasgatni, tanulmányozni — mondja Pisera bátyó, aki nagy ember, okos ember. — Terringette, a télen olvastam huszadszor 'Zah' Klárát. Tyú! Az aztán a szép história! Még a haja szála is feláll tőle az embernek! Hát még Pokolkői Vendel, vagy Genovéva

¹ A *Szép Meluzina*-tárgyról I. M. Novack: *Die Melusinensage.* 1886., Heitz-Ritter: *Versuch einer Zusammenstellung der deutschen Volksbücher.* 1924. 125—131 l.

² V. ö. Majláth Béla, *Magyar Könyvszemle* 1887. 1—46 l.

³ Szóltam erről az indítékról: EPhK. 1913. 587 s k. l. és Ung. Jahrbücher 1928. 64. l.

⁴ Tárgyaltam a históriát. IK. 1929. 1—2. f. (IF. 34. sz.)

⁵ Gyalui Farkas: *Legkedvesebb könyveim.* 1902. 84. 134. 148. l.

s több eféle mű! Hjah! Ész kell ahhoz, hogy az ember megértse, felfogja». (HL. 9. 29. l.) A múlt század második felében Európa-szerte elterjedt *Ubrik Borbála*¹ krakói karmelita apáca ponyván keringő rémes históriájának emléke is többször beszövdök Mikszáth jellemző színei közé. Pongrácz Istvánnak a szokatlan csendességben az a sajátságos gondolata támad, hogy a világtól el van zárva s éhen kell vesznie, mint a befalazott apácának; (*Beszterce ostroma*. 4. 145. l.) Kupolyi uram szintén oly elhagyatottnak érzi magát, mint egykor ama szerencsétlen fehérszemély, Ubrik Borbála. (*Kisebb regények*. 8. 49. l.) A faluvégi házról a nép képzelete azt tartja, hogy annak a híres Ubrik Borbála apácának vették meg az esztergomi kanonokok. «Az jön ide lakni az új fundusra. Jaj, kérem alásan nagyon furcsa szép történet az. Nem tetszett látni lefestve a képes könyvben?» (HL. 18. 264. l.)

Ezeket az 'ismeretségeit', igénytelen 'viszonyait', amelyeket a *Szép Meluzinával*, a mindentudó *Sibyllával*, az ártatlan *Genovévával* s más névtelenekkel kötött — nem voltak ezek előkelő delnök, elegáns csillogó kosztümökkel, nem vetettek arra is némi fényt, aki vele érintkezik — egész életén át gondosan ápolta és befolyásuk alól magát az egyszerű jelentéktelen tárgyak szeretetében soha kivonni nem tudta. Mindig ott volt mellette Dobos bácsi meg Pisera bátyó, valahányszor megfogta a tollat. (26. 140—141. l.) Sok örökkévaló népies tárgyat lesett el tőlük, és szavuk járásából azt is megtanulta, miképen kell érdekfeszítően, lebilincselően, a magyar nép megkapó anekdotás stílusában mesélni. Különös adottságú lelke felfogott és sok gyönyörűséget nyújtó művészi élménnyé formált minden népies gyökerű különleges tárgyat. Nincs még magyar író, az egy Arany Jánost kivéve, aki oly sokra tudta volna becsülni s oly művésziesen értékesíteni a régi naiv históriákat, mint Mikszáth Kálmán. A magyar népmesék világa, az *Ezeregyéjtszaka* s a *Gesta Romanorum* visszhangja ismételten felcsendülő indíték írásaiban. Az utóbbi, amely századokon át népünk érdeklődését is lekötötte, íróink közül senkire sem tett oly nagy hatást, mint őrá: nyolc története elevenedik meg humoros szemléletű feldolgozásában. Ezenkívül régi mesealakok, híres mondák, messzi ágazó népies tréfák s gazdag vonatkozású vándortárgyak vetődnek eléink regényeiben, novelláiban és rajzaiban, sokszor önállóan, máskor csak az elbeszélés fonálára aggatott részletkeként vagy emlékeiből feléledő futó vonatkozásul beszöve. Nagyrészt anekdotatárgyak ezek. Belőlük egy kitűnő megfigyelő, nagy humorista és páratlanul mély kedély eredeti egyénisége mosolyog ránk.

¹ Kiadásait l. Hayn-Gotendorf: *Bibliotheca Germanorum erotica et curiosa*. 1912. 3. k.

Mikszáth Kálmán, a legnagyobb magyar anekdotázó, különös kedvvel és hajlamossággal vonzódott mindahhoz, amiben a humor megcsillant és szikrát hányt, kincseket szedett ki az anekdotából és a művészet magaslatára emelte rendkívül sokra becsült műfaját. (HI. 2. 39. l.) Bearanyozta a hitvány cserepét, amelyet az útszélen megpillantott, felfogta és megörökítette a sírból kísérteni járó sziporkákat s az élet fűszerévé tette a tréfát. (HI. 6. 187—189. l.)

És hol van még annyi érdekes eredeti tárgy, mint az örök emberi kedélyből s az ősi néphumorból leszűrődött anekdotákban? Jó kedve ezek körében érezte magát igazán elemében. Nyomról-nyomra megszakítatlanul követhetjük művein keresztül az önmagát adó anekdotázó típusát. Talán nincs is egyetlen olyan regénye, elbeszélése vagy karcolata, amelyből hiányoznék az anekdotázgatás mozzanata. A *Gavallérok* Königrätz apója sohasem tudja az adoma pointe-jét kihozni, mert olyan asztmatikus köhögés fogja el a nevetéstől ott, ahol nevetni való rész következik, hogy abba kell hagynia (9. 32. l.). Wildungen báró vacsoráján a pap vidám anekdotákat beszél el berlini tanulókorából, (9. 123. l.) s a madame is oly áhitattal hallgatja a tiszteletes müncheni dialektusban előadott anekdotáit, mintha vajban fűrosztenék a lelkét (3. 165. l.). Molnár Palinak az a legfőbb szórakozása, hogy egész nap anekdotákat beszél el a pozsonyi diétáról (22. 129 l.). Az újságírókat is leginkább az érdekli, hogy Zrinyi a Rózerék ebédjén mondott-e valami anekdotát a régi világból (5. 117. l.). Görgey néhány íródeákot rendel be, hogy anekdotákkal mulattassák a vendéget. (*A fekete város*. III. 185. l.) Bor mellett az egyik anekdota kergeti a másikat (1. 22 l.), a legátus diákok az ország minden részéről összehordják az anekdotákat (1. 50. l.) és szétviszik a tanárok hírét-nevét adomákba öltöztetve (18. 56. l.) Egy-egy új Dániadoma van olyan fontos esemény, mint a *Toldi szerelmének* megjelenése az irodalomban. (HI. 7. 22. l.) Pruzsinszky Szaniszló a jártában-keltében felszedett anekdotákkal mulattatja borozgatás közben Pongrácz Istvánt (4. 15. l.), Akli Miklós meg arról nevezetes, hogy tud minden forgalomban levő anekdotát és furaságot (6. 3. l.). Katánghy Menyus azt írja egyik levelében Klárinak, hogy füleit bedugva menekül a tanácsterembe a trágár adomák elöl (17. 177. l.). Ez a tárgy szüntelenül foglalkoztatja Mikszáthot, keresi a sajátságait, figyeli a hatását (HI. 2. 39—40. l.) és sohasem feledkezik meg róla, ha valakinek jellemzésére kerül a sor. A par excellence kedélyes nemzet, mint a magyar, minden nagy emberét adomáiban is szerepelteti; azzal okvetetlenül kedélyes dolgok is történnek, aki neki nagy, ha pedig épenséggel nem történnének, hát azért mégis az ő szájába adja a sikerültebb bon-mot-kat és hasonlatokat. (HI. 5. 44. l.) Ahány ember, annyi típus és annyi adoma.

Ki győzné azokat elsorolni? Méltán mondják, hogy Magyarország az adomák és tréfák hazája. De hát még a képviselőház folyosója? Valóságos puskaporraktár! (HI. 16. 25. l.) A két alelnök, Kemény János és Szontágh Pál, csupa kedély, csupa anekdota. (HI. 1. 302. l.) Pulszky Ferenc az élcek, adomák és szójátékok virágával tűzdeli körül a kalapját s fiatalos dévajkodással hajigálja a levegőbe. (HI. 16. 56. l.) Tisza Kálmán szerette az adomákat s különösen nagy gyönyörűségét találta a magyar paraszt észjárásában (21. 75. l.). Párthívei minden új anekdotát meghoztak a generálisnak. (HI. 1. 7. l.) Amikor megszűnt miniszterelnök lenni, a folyosón szivarozgatva adomabeszéléssel és hallgatással töltötte idejét. (HI. 17. 28. l.) A Punchból összeszedett régi anekdotákat mesélgetett (20. 25. l.). Annyi anekdota, annyi színes dolog halmozódott össze Wekerle miniszterelnöksége alatt, mint ahogy minden daliás kaland a fényes Mátyás király keze közé csöppent (21. 116. l.). Somogyi Antal a régi diéták anekdotáinak és gúnyos verseinek egész tárházával rendelkezett. (HI. 5. 120. l.) Németh Albert az új anekdotákat minden évben elvitte Kossuthnak, de csak az illedelmesebbeket merte elmondani. (HI. 12. 28. l.) Különben millió adomát tudott, s valamennyi mindig rendelkezésére állott. Képviselőválasztáskor valóságos zarándoklás volt hozzá adomáért. Mindenkinek adott olyant, amilyen kellett, ellenzékit vagy kormánypártit. (HI. 5. 145. l.) Szitányi Bernát különösen jól tudott nevetni a mások élcein s nagy buzgalommal korpoltálta őket, (HI. 5. 167. l.) Szontágh Pál pedig azért ment a klubba, mert elhasznált adomáit ott elmondhatta. (HI. 5. 197. l.) Horváth Boldizsár fölséges asztalt tartott, híres volt jó borairól és finom szivarjairól. Hát még hogy tudott adomákat elmondani! (20. 93. l.) Szapáry miniszterelnök vacsoráin csak az volt a baj, hogy a kegyelmes asszony prezideált az asztalnál, s így nem lehetett sem szabadon disputálni, sem jóízű anekdotákat elmesélni (20. 100. l.).

Mikszáthnak e nagy vonzalma az anekdotához, amely a fenti idézetekből is kitűnik, szedte fel és hintette szét műveiben az időtlen idők és térbeli távolságok hatalmas méreteivel szemben is mindig friss és üde örökéletű tárgyak tömegét. Ezekben az apróságokban írói művészetének értékes vonásai nyilatkoznak meg: kiváló tárgyérzéke s az idegen elemeket is egyénivé és eredetivé szűrő egyénisége, amely az ezer sőt kétezer éves multú tárgyakat maiakká színezte és származásukat teljesen eltakaró magyar jellegű anekdotákká csiszolta. Senkinél sem megokoltabb ez a vizsgálat, mint Mikszáthnál, aki irodalmunkban az anekdota-tárgyak leggazdagabb tulajdonosának tekinthető és legmesteribb feldolgozójaként becsülhető. «Csak egy egészséges termék van — állapította meg egyszer (18. 33. l.) — a magyar anekdota, mert megfigyelés és élet lüktet benne».

«És végre is tudjátok meg — kiált fel lelkesülten egy más alkalommal (23. 55. 1.) — hogy a legszebb gondolatok nem a nagy emberek alkotásai, hanem az együgyű sokaságból nőttek ki. Mert a kedves kis muzsák is kikapósak, vagy legalább is nagyon gyanúsak, hogy nemcsak a törvényes kiválasztottjaikkal csókolóznak». E felfogásából érthető meg, hogy érdeklődését annyira lekötötte az egyszerű népies tárgyak iránt érzett vonzalma, hogy közvetlen irodalmi hatásnak a nyomait is alig lehet észrevenni nála. Mi szüksége is lett volna a könyvekre s a kulisszás festett világra, amikor az eleven élet szépségeivel, megfigyeléseivel és derűjével volt tele a lelke. Innen az eredetisége és a tiszta magyarsága. Erről a még fel nem derített oldaláról, kedvelt tárgyai körében szeretnők bemutatni az anekdotázó Mikszáthot. Jegyzeteink főképen a művein végighúzó nemzetközi vonatkozású tárgyi réteget világítják meg. A tárgyérténeti kapcsolatok kutatásának hálás területén érezzük magunkat. Ehhez hasonló anyagot egyetlen magyar írónál sem találunk.

1. Nem a ruha teszi az embert.

Csongrádi Bagi József ő kigyelme, a dúsgazdag «pógár gróf», akinek neve hatalmasan csengett az Alföldön, egyszerű kék abaposztó ruhát viselt; a hagyományos mándlit, meg a varjúkalapot a világért sem cserélte volna föl másikkal. Csak épen egyetlen egyszer esett meg rajta a szomorú világban, hogy midőn az újonnan odaköltözött megyei főnök, aki beköszöntő ebédjére a telekkönyv után csinálta a meghívottak lajstromát, őt is meginvitálta az ebédre, de a lakáj visszautasította: «tessék frakkban jönni» — rántott Bagi uram nagy kedvetlenül európai ruhát. Nem hagyta azonban bosszulatlanul a dolgot, mert mikor valami szószos históriából javában kínálná öméltósága, Bagi uram fölemelte frakkja szárnyát és azt kezdte bemártogatni a tányérba: «Egyél frakkom, mert te vagy ide meghíva». (*Apró vázlatok és rajzok.* 29. 6—9. l.: *Bagi uram frakkban.* M. után közli Tóth Béla: *Magyar anekdotakincs.* IV. 70—72. l. Szintén Bagi uramról beszél el ezt az anekdotát Dvorzsák János: *Adomák és veszemék.* 1903. 468. sz. L. még Mikszáth: *Az én halottaim.* HI. 5. 140. l. és HI. 19. 42. l. Mikszáth Kálmánné: *Visszaemlékezései.* 1922. 236. l.)

Tudnunk kell, hogy a csongrádi mándlis nábob, a frakk etetésének közismert anekdotás alakja, valóban élő személy volt (1799—1886). A Bagi-familia több ágra oszolva Nógrádban, Jászságban, Hevesben és Borsod felső vidékén ma is él. A családnak az az ága, amelyhez Bagi uram tartozott, még a török világban szerzett nemességet. Bagi János, Fülel kapitánya, II. Rákóczi Ferenc mellett harcolt, de épen ezért vagyonát vesztette és jobbágyi sorsra jutott. A család régi fényét Bagi József szerezte vissza. A 48-i szabadságharc idején Csongrád város bírói székében sok borsot tört az osztrák

katonai hatalom orra alá. (V. ö. Borsodi László, Magyarország X. évf. 1929. 155—159. sz.). Tipikus egyéniség: legérdekesebb példánya volt a mi aranyparasztjainknak. Nevét az egész ország emlegette, mert ahányat lépett ő kigyelme, annyi adoma támadt a nyomában. Az Üstökös már 1865-ben megírja (17. k. 12. sz. 94. l.) a híres ökörvásárlását, amikor a kecskeméti árverésen Csaszlau vándor magzatának nagy megdöbbenésére az egész gülyát megveszi s rongyos tárcájából a ropogós ezreseket kifizeti. Jókai is tollára vette a töretlen bagaria csizmában és egy szál gatyában járó parasztot, aki egykori földesurát 200 ezer forinttal rántja ki a bajból, s elmeséli róla, hogy mint járta meg egyszer a német világban. A saját pusztáján passzust követeltek tőle a zsandárok. «Minek az nekem a magam birtokán?» «Melyik a kend birtoka?» «Ez az, ahol állunk, s köröskörül amerre látunk, mind az enyém». A zsandárok nem hitték el s bevitték a szegedi börtönbe, ahol közmunkára fogták. Valami hivataloszolga, aki egykor bérese volt, ráismert, s csak nagy nehezen szabadult ki kényelmetlen helyzetéből. (Jókai Mór: *Jocus és Momus*. 1888. 145—148 l.) Halálával sem mult el a híre, az anekdotás könyvekben ma is él a neve. (Tóth Béla, *MA*. IV. 67—72. l., Adorján Andor—Nagy Endre—Tábori Kornél: *Anekdoták, vig esetek híres férfiakról*. Vidám Könyvtár 15. sz. 34. l.) Mikszáth annyira kíváncsi volt rá, hogy a nyolcvanas évek elején Berczik Árpáddal lerándult Csongrádra és személyesen kereste föl az öreg nábobot. Nagy érdeklődéssel hallgatta s figyelte minden szavát. Ekkor öltöztette frakkba Bagi uramat. A história olvastára méltatlankodva mordult fel az öreg: «Az anyja hitit, mondjátok meg annak a Mikszáthnak, hogy ne irkáljon rólam összevissza minden bolondot!» (Borsodi L. i. h.). Még helyreigazító levelet is küldött a Pesti Hírlapnak: «Ne írjanak rólam olyan bolondságokat, rá nem szolgáltam én azokra.» (Mikszáth: *HI*. 5. k. i. h.) Méltatlan meghurcolását később jóvá tette Mikszáth: halálakor szép nekrológot írt róla a Pesti Hírlapban (*HI*. 5. i. h.) s néhány vonását a Töviskes pompás alakjába is beveste. De nemcsak az irodalom, különösen a Mikszáth remek genreképe őrzi a paraszt milliomos emlékét, hanem a nép is a szívébe fogadta. Felfelé ívelő sorsában az ő paraszterő diadalát érezve, ma is regél róla. Egy nemrég feljegyzett népies változat Bagi szereplését Pestre teszi s úgy adja elő, hogy az ebédnél nem nyúlt semmihez, hanem a végén az ismert megokolással a feketekávé frakkjára öntötte. (Pataki József, Magyarország X. évf. 1929. 170. sz., Rubinyi Mózes, *Irodalomtört.* 1929. 177. l.) Aligha Mikszáthtól került ez a történet a néphez, sőt feltételezhető, hogy nem az író, hanem a néphumor kapcsolta össze a vándortárgyat Bagi uram híressé vált anekdotás alakjával. Mikszáth csak remekbe faragta a készen kapott anyagot.

A «nem a ruha teszi az embert» közmondás ábrázolására kieszelt anekdotának minálunk is több változata kering. Egy székely adoma a Bagi uram frakk-ését a gubernátor ebédjére meghívott oláhfalvi követről beszéli el. Egyszerű székely gunyájában őt sem eresztették be, haza szaladt tehát s felvette a régi mentéjét. Az asztal mellett szótlanul ült s nem evett, hiába biztatta a gubernátor. Egyszer csak fogta a mente újját s bökögetni kezdte a levesbe: «Egyél már no, egyél már!» A gubernátor kérdésére pedig felelte: «Kínálom a mentét, hogy egyék. Azt hitták meg ebédre, nem engem.» (Mátyás Sándor: *Székely humor*. 1889. 80. l.) Egy másik magyar anekdotában, amely a Bagi uram visszhangjának látszik, az atilláját frakkal felcserélni kényszerülő Mókásy egészen úgy viselkedik, mint az alföldi paraszt nábob a megyefőnök asztalánál. (Uram Bátyám 1893. 16. sz. 181. l.) Ezek a minden korhoz, szokáshoz és divathoz simuló anekdotának modern formái. Századokkal ezelőtt olyképen emlegethették, mint ahogy azt Káldi György 1631-ben az advent harmadik vasárnapi második prédikációjában leírta:

«Szokása Angliának Londinum nevű városában, hogy a fő polgárok, és tiszt viselő emberek, bizonyos napon a Város fő Tiszt tartójánál ebédlének, ha nem hiják-is őket. Egy olyan nap, egy fő polgár, a Tiszt-tartóhoz akarván menni, ki-rekeszteték az ajtónállótól, azért, hogy chinyos ruhát rajta nem látván, nem ítélte a fő-emberek közibe-valónak. Amaz eszébe vévén a dolgot, haza ment, és jobb ruhába öltözött, és vissza-térvén bé-bochátattott. Ebéd-után, midőn a jó szokás-szerént, minnyájan köszönnék a jó tartást: az le-tévé a palástyát az asztalra, és nagy módgyával kezdé annak az ebédet köszönni. Mellyen, midőn minnyájan chodálkozának, meg-beszéllé a történetet.» (*Vasárnapokra-valo Predikatióknak Első Resze*. 1631. 52. l.)

Másfél századdal később Illei János jezsuita tanár ismétli meg ezt az anekdotát, minden lényeges mozzanatával egybevágóan, csak némiképen élénkebben előadva (*Elme-Futtatások*. 1790. II. 71. l.) Egyezésük a közös forrásukon alapszik: mindkét szöveg közvetve és közvetlenül a híres angol hitvitázó, Thomas Stapleton (1535—1598. v. ö. *The Catholic Encyclopedia*. 14. 249 l.), ma is használt predikáció-gyűjteményéből (*Promptuarium morale*. 1591—92. 1615. kiad. 54. l.) merítette erkölcs-nemesítő célzattal alkalmazott példáját.

Bagi uramnál és a londoni főtisztviselőnél jóval temperamentumosabban viselkedett Caspar Bruschius bázeli „poeta laureatus“, amint Szenczi Molnár Albert Káldival egyidős szövegében olvassuk. A discipulusaitól kapott drága szép öltözetben egyszer templomba ment s utána a piacot is körülsétálta. «És láttya mely nagy tisztesség tétetik néki, hogy minden ember süvegét emeli; fel boszszonkodik rayta, hogy annak az ő uy köntösének nagyobb tisztességet téznek, hogy nem mint ő magának, haza menvén darabonkint metéli, azt állatván,

hogy nem az ruhát, hanem ötöt az ő bölc mesteriségéért illetné, az tisztesség.» (*Discursus de Summo Bono*. Lőcse 1630. (VI. r. 224. l.) Molnár Albert anekdotájának hőse idővel ismeretlenné vált, neve az elbeszélésből kiesett, de az anekdota minden vonásával ma is él ilyesformán: «Egy híres egyetemi tanár és költő, ha szerény polgári öltönyében ment végig az utcán, senki sem hederített rá. Azonban, ha állami díszöltönyében jelent meg, már messziről hajlongtak előtte. Egy alkalommal, amikor díszruhájában hazatért, levetette azt és dühösen a sarokba vágva kérdezte: 'Te vagy a tanár és költő és költő vagy én'?» (Tali F. Lajos: *A világ 1200 legjobb anekdotája*. 1931. 63. l. U. ezt l. Herkó Páter 5. 1897. 24. sz. 7. l., Magyar Miska 2. 1910. 33. sz. 5. l.)

Bagi uram eljárása tehát, amellyel vendéglátó gazdájának önérzetesen tudomására hozta, hogy a ruhájánál előbbrevaló az ő személye, nem áll elszigetelten a magyar anekdotavilágban. Három változata az ugyanahhoz a motívumhoz fűződő elmésségnek három megnyilvánulása. A körülbelül egyforma előzmények különféle képen csattannak el: a) az egyiknél a ruha etetésében, b) a másíknál a ruha tiszteletében, c) a harmadiknál a ruha megvetésében éleződik ki az ugyanarra a motívumra vonatkozó tréfa tendenciája. Vándorútjának és további összefüggéseinek feltárása érdekes vonatkozásokkal gyarapítja a Bagi uram híres frakk-históriáját.

a) Ismeretes, hogy a csongrádi milliomoshoz hasonló módon viselkedett Nasreddin egy esküvői ebéd akalmával, ahol ócska ruhája miatt senki sem törődött vele. Haza szaladt tehát, átöltözködött, s mikor újból megjelent, kitéintető figyelmeséggel vették körül, sőt az asztalfőre ültették. Ekkor öltönye széleit emelgetve így szólt: «Adjatok enni ruhámnak!» Mindenki csodálkozott, míg fel nem világosította őket: «Ruhámat illeti a tisztelet, mért ne részesüljön ő is élvezetben?» (Wesselski: *Nasreddin*. 55. sz. Kunos: *Nasreddin*. 56. sz. Beke Ödön, It. III. 1914. 318. l.) A Nasreddin-irodalom valamennyi változatában megtaláljuk ezt az elbeszélést, (Wesselski: *Nasreddin*. I. k. 222. l.) s nyomaira akadunk a dél-olasz népmesékben is. A szicíliai Giufá szintén menyezőn vesz részt, de csak akkor részesül figyelemben, amikor arannyal hímzett kölcsonkért ruhában tér vissza. Mindjárt egy tál makarónit tesznek eléje, majd bort töltenek a poharába, de ő mindent a ruhájára önt, amit csak eléje raknak. «Etetem a ruhámat — mondta — mert hát ti azt hívtátok meg, nem engem». Lakoma után ismerősei a kölcsonkért ruha láttára megütközve kiáltottak fel: «Giufá, mit műveltél?» «Ne engem vonjatok felelősségre, — felelte — hanem rokonaimat, akik a ruháitokat látták szívesen.» (L. Gonzenbach: *Sicilianische Märchen*. 1870. I. 258. l., G. Pittrè: *Fiabe, novelle e racconti popolari siciliani*. 1875. III.

365. l., Crane: *Italian Popular Tales*. 1889. 296. l. 102. sz.) A máltai változatban az esküvői lakomára igyekvő dsahant rongyos ruhája miatt visszautasítják a bejárártól. Csak akkor engedik be, amikor szép fehér öltözetben jelenik meg. Aztán ő is úgy tesz, mint Giufà: eteti ruháit. De nem viszi el szárazon, mert ruhái bepiszkitása miatt anyja otthon alaposan elpáholja. (B. Ilg: *Maltesische Märchen u. Schwänke*. 1906. II. 44 l. 92. sz.) A menyegzői lakoma és a ruhaetetés motívuma érdekesen egyezik a térben és időben egymástól távoleső indiai (J. Hertel: *Katharatnakara*. 1920. 123. sz.), arab (Revue des trad. pop. 1889. 167. l.), perzsa (Gladwin: *Persian monshee*. 1840. 24. l. 63. sz.), kabil (A. Mouliéras: *Les Fourberies de Si Djeh'a*. Contes Kabyles. 1892. 32. l.) és leMBERGI zsidó (Ztschr. d. Ver. f. Volksk. 4. 1894. 209. l.) változatokban. A japán mese hőse a XV. században élt híres pap, Ikkio Oso, aki egyszer egy dúsgazdag úrnál szegényes öltözetben alamizsnáért kopogtatott be. Úgy bántak vele, mint valami kolduló baráttal. Bezzeg sietve szaladtak eléje és sűrögtek-forogtak körülötte, amikor másnap talpig érő brokát ruhában jelentkezett. A főhelyre ültették s a legdrágább ételeket rakták eléje, Ikkio azonban semmihez sem nyúlt. Majd levetette drága ruháját, szegre akasztotta s kínálgatni kezdte a felszolgált ételekkel. «Nem nekem, hanem ruháimnak készítettétek a drága fogásokat» — mondta a megszegényült házigazdának, aki dadogva kérte a bocsánatát. (H. Hans: *Japanische Erzählungen u. Märchen* 1907. 92. l.)

Bagi uram tehát nem áll magára a frakk-históriával, s kár volt haragudnia érte, mert még nagyobb nevekre is ráragadt ez az anekdota. Giovanni Sercambi (1347—1424) beszéli el az egyik novellájában, hogy a nagynevű Dante egyszer Róbert nápolyi király asztalához volt meghíva. Legalul, az asztal végén kellett meghúzódnia, mivel nem volt elég ünnepelesen öltözködve. Erre hazaszaladt, szép ruhát öltött, s mindjárt a főhellyel tisztelték meg. Ruháját aztán étellel és itallal kezdte öntözni. «Azért teszem ezt — mondta a királynak — mert nem én, hanem a ruhám érezheti magát megtisztelve, illő tehát, hogy ő is kivegye részét a lakomából.» (*Novelle di G. Sercambi*. 1871. Nov. IX.: *De bonis moribus*. V. ö. Köhler: *Kl. Schriften* II. 581. 628.) Ugyanezt a történetet a Giovanni Papantitól összegyűjtött Dante-anekdoták közt (*Dante, secondo la tradizione e i novellatori*. 1873. 65. 67. l.) és Cosimo Anisio verses feldolgozásában (*Poemata*. 1533. L. III. carm. 127: *De Dante poeta in convivio*) is olvashatjuk.

b) A Káldi-Illei-féle változat, amely az előbbi csoporttól a ruha iránt mutatott tisztelet kifejezésében különbözik, szintén gazdag rokonsággal és régi irodalmi multtal rendelkezik. III. Ince pápa (1198—1216) az aszketikus és morális irodalom leg-

kiválóbb termékei közé tartozó egyik híres könyvében, amelyet még mint Lothár kardinális írt, tehát 1198 előtt, egy filozófusról beszél, aki szerény öltözetben a fejedelmi palota ajtaján kopogtatott. Minden kísérlete hiábavaló volt, nem bocsáttatott be. Amikor visszautasításának okát megértette, díszes ruhát vett fel, s ime, első szavára megnyílt előtte a palota. A fejedelem elé járulva, a saját öltönyét nagy tiszteletnyilvánítással csokolgatni kezdte. A csodálkozó fejedelemnek pedig ezt mondta: «Honorantem honoro, quia quod virtus non potuit, vestis obtinuit.» (*De contemptu mundi*. L. II. c. 39.) A XIII. század első felében élt Étienne de Bourbon († 1261) dominikánus szerzetes példagyűjteménye Homerosról beszéli el, hogy az athéni királyhoz csak drága öltözetben nyert bemenetelt; ott aztán «vestes preciosas coram omnibus exuit, et eas honoravit, gracias eis referens de obtentu, que valuerant apud regem quod non valuerat sapientia aut bonitas optinere.» (*Anecdotes historiques... D'Étienne de Bourbon*. 1877. 438. l. 507. sz., A. Wesselski: *Mönchslatein*. 1909. 73. sz. és 226. l. j.) A vele egykorú Odo de Ceritona francia cisztercita szerzetes parabolája a XII. század híres tudósával, a költészetben is sokat szereplő Petrus Abelardus (1079—1142) nevével hozza kapcsolatba ezt a történetet, (*Parabola ex sermonibus extractae*. 1896. 332. l. 170. sz.) s az változatlanul megismétlődik az 1292-ben meghalt Joh. Pisanus (v. ö. *The Catholic Encycl.* XI. 559.) canterbury-i érseknél, (*De oculo morali*. Viterbii 1656. c. VI. 35.) majd egy XV. század közepéről származó latin kéziratban. (J. Klapper: *Erzählungen d. Mittelalters*. 1914. 345. l. 146. sz.) Ez a változat később egyrészt a prédikációs irodalom felé terjedt, (l. Stapleton) másrészt a Johannes Pauli elzászi barát schwank-gyűjteményében (*Schimpf u. Ernst*. 1522. c. 416: *Einer küsset seine Kleider, sie heten im fürgeholfen*) a homiletikai keretből önállósultan az anekdotairodalom területén folytatta a mai napig lehúzódo útját. (V. ö. Bolte: Pauli, II. k. 353. l. 416. sz. j.)

c) A Szenczi Molnár Albertnél jelentkező változat az előbbi kettőtől a ruha megvetésében tér el. Tipikus szereplője a költő-tanár, aki a díszes öltözte s nem a személye iránt megnyilvánuló tisztelet miatt önértetében sértve bosszút áll ruháján (összetépi vagy félredobja). Az idetartozó adatok java-része Hermann Buschius (1486—1534) jőnevű humanista költőről, a marburgi egyetem történet-professzoráról (V. ö. Jöcher: *Gelehrten-Lexikon*. 1750. I. 1510. h.) beszéli el anekdotánkat, s az kitűnően illik hősenek sokat vitázó nyugtalan egyéniségéhez. A három közül ez a legfiatalabbnak látszó változat a XVI. században tűnik föl, s míg az első a néphagyományban, a második az építő és a prédikációs irodalomban, ez az anekdotagyűjteményekben vándorol az irodalmakon keresztül. Nevezetesebb előfordulásai közül megemlíthetjük a következőket:

Kirchhof: *Wendunmuth* (1563) I. 122. sz., v. ö. Österley: Kirchhof V. 40. l. j., L. Beyerlinck: *Apophthegmata*. 1608. 567. l., O. Melander: *Jocoseria*. 1643. I. 264. sz., Weidner: *Apophthegmata*. 1655. IV. 127., Memel: *Lustige Gesellschaft*. 1656. 238., *Kurtzweiliger Zeitvertreib*. 1678. 48—49. l., *Doctae nugae*. 1713. 222. l., *Neuer Bienenkorb*. 1771. VII. 117. sz. L. továbbá Bolte: Pauli II. 353. l. 416. sz. j.

Bizonyára még tovább lehetne fűzni az adatok sorát, de a célunkat épen eléggé kimerítő anyag rendszerezéséből is világosan kitűnik, hogy a *Bagi uram frakkban* c. Mikszáth-rajz a külső és a belső ember örök ellentéte körül képződött hármias anekdotasornak a Sercambi-Nasreddin-féle típusában helyezhető el. Ez a legszélesebb körű, legelterjedtebb és legnépesebb variáns a ruha etetésével fejezi ki tréfásan elvi álláspontjának fensőbbiségét. Elemzésünkben kitűnt, hogy anekdotánk tulajdonképpen Kelet kedélyvilágában gyökerezik. Hozzánk beláthatatlan nagy út hátrahagyásával jutott el, a középkori morális és prédikációs irodalmon keresztül, ahol a tréfa élet némiképpen letompító erkölcsi tendenciával tartalmasodott. Adataink térben és időben bármilyen messzire is visznek, mégis be kell érünk azzal a megállapítással, hogy a kutató munkának a dolog természetében rejlő hiányossága miatt sem a teljesen kideríthetetlen eredetéről, sem a fölfedhetetlen kapcsolatainak bonyolultságáról pontosan számot adni nem lehet, csupán azt látjuk, hogy az emberiség emlékezetében évezredek multja van, s ma is a világ minden tájékán jól ismert történet a külsőségeket a kelleténél többre becsülő emberi gyöngeségünk szemléltetésére. Irodalmunkban is, amely mindig élénk érdeklődést és nagy érzéket tanúsított az efféle tárgyak iránt, amelyekben vagy erkölcsi világnézet nyilvánul meg, vagy a kedély szikrája lobban fel, a XVII. század óta az indíték valamennyi ismert változata megtelepedett. Épöly igénytelen, figyelmet alig keltő feljegyzések ezek prédikációs példa, erkölcsnemesítő intelem vagy tréfás anekdota alakjában, mint a világirodalom más tájékain található előfordulásai. Egyedül Mikszáth vette észre és érdemesítette feldolgozásra. A tárgy történeti vonatkozások széles körének vizsgálása tulajdonképpen annak kimutatására is irányult, hogy a ruha-etetés tárgya csak a magyar irodalomban emelkedett irodalmi rangra. Értékes darabbá vált, mihelyt az ő sajátos humorán átszűrődött. Mikszáth ereje és művészete épen abban nyilatkozik meg, hogy az egyetemes tárgyat teljesen egyénivé és magyarrá tette. A Nasreddin-Guifá-féle együgyűségből és a példabeszéd tendenciájának alárendeltségéből a magyar paraszt önrzétének büszke megnyilvánulásáig emelte a minden ízében magyarrá színezett anekdotát. *Bagi uram*, aki a varjúkalapnál és a mándlinál illőbb ruházatot el sem

tudott képzelni becsületes halandón, olyan jóízű humorral és természetes magától értetődöttséggel teszi nevetségessé a német világban a magyar embernek ellenszenves idegen gúnyát, hogy szinte sajnáljuk, amikor az egész esetet vándoraneidotának kell minősítenünk. Akármennyire is boncolgatjuk azonban a frakk-etetés históriájának eredetét, Bagi uramtól a magyar köztudatban többé már el nem választható a nevével összefüggésbe került anekdotás történet. Vele együtt őmaga is örökéletűvé lett, Kelet és Nyugat valamennyi mesetájékával kapcsolatba került, s az egyszerű alföldi magyar paraszt Mikszáth művészetével olyan nevezetes társaságban lett halhatalanná, ahol a görög Homeros, a francia Petrus Abelardus, az olasz Dante, a japán Ikkio Oshio és a német Buschius professzor híres neveinek tekintélye érvére támaszkodik az évezredek óta ide-oda kóborló anekdota.

GYÖRGY LAJOS.

A LÁZÁR-KÓDEX FORRÁSAI.

(Második, bef. közlemény.)

2. A kódex imádságai.

A Lázár-k., amint megállapítottuk, vegyes tartalmú kéziratok könyve. Példák és elmélkedések mellett jelentékeny része imádság: 306 lapnyi terjedelméből 133 lap esik imádságokra, 173 lap egyéb szövegre. A kisméretű könyvecske megfelel az imádságoskönyvek külső alakjának. Összeállítói úgy is dolgoznak rajta, mintha imádságoskönyv anyagát gyűjtenék össze. Sz. Ferenc sebhelyeinek legendáját (140. l.) pl. e szavakkal vezeti be a kódexíró: «It olvaftatik *igen zep aitatos imat-czagh*»... Nem egy példája (107. l. Mária öt keserúsége, 199. l. Szent Tamás érsek jelenése) szintén imádsággal kapcsolatos. A példák, legendák, az *Imitatio Christi* fejezetei, a *Mária-síralom* mind-mind egyképen a lelki épülést, az elmélyedést szolgálják. A középkor vége felé nagyon kedveltek voltak az elmélkedő imádságok — az e fajta imádságok mellé harmonikusan oda illenek a kódexbe fölvetett elmélkedések.¹

a) Az imádságos könyv típusa.

Szelleménél, irányánál fogva bizvást imádságoskönyvnek mondhatjuk e kódexet. Apácák, nevezetesen Katalin nővér használatára készült, de közös vonásokat tüntet föl a világiak használatára szánt imádságoskönyvekkel.

A világiak használatára rendelt imádságoskönyvek történeti fejlődése többféle típust mutat föl. E különféle típusokat a magyar kódexirodalomban is hűségesen megtaláljuk. A legrégibb imakönyv volt a *Psalterium*, v. i. zsoltároskönyv, a canticumokkal s néhány mindennapos imádsággal. Tartalom szempontjából nincs, vagy alig van eltérés a breviáriumtól. Nyelve is eredetileg az egyházi nyelv, a latin. Ennek a típusnak anyagát legjobban megközelíti nálunk az Apoc-k. zsoltároskönyvének összeállítása.

¹ Schmitz, Wilhelm: *Das betrachtende Gebet im Mittelalter*. (Theologisch-praktische Quartalschrift. Linz 1903.)

A szorosan liturgikus rendeltetésű zsolttároskönyvet a XIII. századtól kezdve kezdték kiszorítani az ú. n. horáriumok, (*Horae, Horenbücher, Livres d'Heures. Libri d'ore*, az angoloknál *Primers*) v. i. a Mária-zsolozsmát, (*Horae beatæ Virginis Mariæ*) más rövidebb zsolozsmákat és alkalmi imádságokat tartalmazó, díszes kiállítású ájtatossági könyvek. Ezeknek klasszikus példánya nálunk Kinizsiné Magyar Benigna két összefüggő imádságos könyve: a Festetics- és Czech-k. Sz. Ferenc és Sz. Domonkos rendjének és a harmadrendeknek működésével kapcsolatosan a világiak nagyobb változatosságot kívántak a magán ájtatosságokban. Az imádságoskönyvek tartalma egyre bővült. Új imádságok, új imakönyvek keletkeztek a szükséglet kielégítésére. Ilyen imakönyv pl. a középkor nagyon kedvelt kézikönyve, a *Hortulus animæ*.¹

A fejlődésnek ebbe a fokozatába kapcsolódnak többi középkori magyar imádságoskönyveink, pl. a valamennyi között legrendszeresebb, a Gömör-y-k., s vele együtt a Láz.-k. is. Ugyanaz a szellem szülte mind a kettőt. Az imádságoskönyvek történeti fejlődése egyúttal analógiát szolgáltat kolostori irodalmunk, kódexirodalmunk fejlődésére nézve is. A legrégebb imádságoskönyvek, a zsolttároskönyvek — amint láttuk — szoros kapcsolatban álltak a liturgiával. Ezt a kapcsolatot liturgikus mozgalmukkal kivált a bencések erősítették és ápolták. A kol-duló rendek, kivált a ferencesek és dömések apostolkodása, a harmadrenddel meginduló laikus mozgalom itt is új utat tör, akárcsak a kolostori irodalom fejlesztésében. A ferences eredetű magyar kódexek imagyűjteményei között a Lobkowitz-k. mellett jelentős helyet foglal el a Láz.-k.

Horváth János írja a ferences kódexekről szólóban: «Feltűnő az imádságos könyvek teljes hiánya, sőt az imádságnak e rend vegyes tartalmú kódexeiben is gyér volta; még legszámottevőbb a Lobkowitz-, s a magántulajdonban volt Lázár-k. imádság-anyaga.»² Horváth megállapításához hozzá tehetjük, hogy csak magyar nyelven nem maradt ránk ferences jellegű teljesebb imádságoskönyv, ellenben van egy XVI. századi németnyelvű imakönyv, mely minden valószínűség szerint eredetileg a pozsonyi klarissza apácáké volt. A budapesti egyetemi könyvtár középkori német kéziratok között van ez a szép kiállítású német imádságoskönyv, melyet *Gebetbuch (Liber precum, germ.)* címmel említ a kéziratok jegyzéke.³ Hártyára írt, 218 lapnyi terjedelmű, 12-edrét alakú kis könyv;

¹ Stephan Beissel: *Zur Geschichte der Gebetbücher.* (Stimmen aus Maria-Laach 77. k. 1909.)

² Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei.* Bpest 1931. 202. l.

³ *A budapesti m. kir. egyetemi könyvtár codexceinek címjegyzéke.* Bpest 1881. 112. l.

1782-ben, a klarissza apácák feloszlatásakor Winkler Mihály (1729—1810), akkor bonyhádi plébános birtokába került. Winkler 1801-ben mint c. kanonok, gödrei plébános¹ három magyar kódex-szel (Nádor-, Weszprémi-, Winkler-k.) együtt az egyetemi könyvtárnak ajándékozta.

A Nádor-kódex és két magyar társa a klarissza szerzet eltörléséig a pozsonyi klarissza apácák tulajdonában volt. Valószínűleg a német imakönyv is onnan került Winkler birtokába. Pozsony német város volt, s a német szó járta a kolostorban. Csak akkor magyarosodott meg a kolostor, mikor a törökök elől menekült óbudai klarisszák, majd meg a Margitszigetről menekült Domonkos-apácák találtak ott új otthont.

A pozsonyi klarisszák német imakönyve nemcsak mint a hazai német irodalomnak XVI. századeleji terméke méltó a figyelemre. Érdemes vele foglalkoznia a magyar kódexirodalom búváranak is. A középkori német és magyar imagyűtemények egyképen latin imádságoskönyvekre támaszkodnak. Megvan tehát köztük a tárgyi kapcsolat.

A pozsonyi és nagyszombati klarisszáknek lehetett még több német imakönyvük is. Ismeretes, hogy a Tihanyi-k. eredeti kötésének külső tábláján *Betbuchlin* cím ékeskedett, az imádkozó zoltáros királynak, Dávidnak képével. A középkori zoltároskönyvek élére rendszerint odafestették Dávid királynak, mint a zoltárok szerzőjének képét. Guzmics a kötést egyidejűnek tartotta a kézirattal.² Valami német zoltároskönyv tábláját használhatták fel a kódex kötéséhez, de már Pozsonyban.

b) Az Antidotarius animae imádságai.

A középkor alkonyának két legkedveltebb latin imádságoskönyve volt az *Antidotarius animae* s a *Hortulus animae*. A kettő közül az *Ant. an.* látott először napvilágot. Évszám-mal bíró első kiadása 1489-ben jelent meg Strassburgban, míg a *Hort. an.* legrégebb kiadása gyanánt az 1498. évi strassburgi ismeretes.³ Van köztük sok egyezés, de van eltérés is. Az *Ant. an.* a világi és szerzetes papság használatára készült, azért elhagyja az olyan ájtatosságokat, melyek amúgy is megvannak a breviáriumban⁴, a világiak részére szánt *Hort. an.*

¹ Winklert tévesen mondja az irodalom pécsi kanonoknak. Érdekes életrajzát részletesen megírta Brüsztle József: *Recensio universi cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis*. Pécs 1874—1880. I. k. 647., II. k. 317., 693., 697., IV. k. 480. I. Eletének végső állomásai: 1769—1789. bonyhádi plébános, 1789 tavaszán ideigl. nyugalomban Kárászon, 1789 nyarától 1810-ig gödrei plébános. Ezt azért is érdemes följegyezni, mert ezek az adatok egyúttal a magyar kódexek vándorlását is jelzik 1782-től 1801-ig.

² Abafi: Figyelő. I. k. 380. l. — Nytár VI. k. VII. l.

³ Hain: *Repertorium Bibliographicum* (8936—38. sz.) a latin *Hort. an.*-nak három ősnymtatvány-kiadását írja le.

⁴ Stimmern aus Maria-Laach 77: 281. l.

közli őket. Van nagyon sok imádság, amely közös mind a kettőben.

E két imádságos könyv egyaránt hatott a magyar kódexirodalomra. A *Hort. an.* hatását Katona Lajos mutatta ki,¹ az *Ant. an.* imádságainak kódexeinkkel való egybevetése még földolgozásra vár. Katona 23 imádságot lajstromozott. Ezek kettő (13. és 22. sz.) kivételével meg vannak az *Ant. an.* imádságai között is. Csupán a variáns lectiók pontos egybevetésével lehet megállapítani, melyik a közvetlen forrás.

Az *Ant. an.* szerzője Nicolaus Salicetus, családi nevén Wydenbosch (Weidenbosch) Miklós ciszterci szerzetes. Mint orvos (doctor medicinae) lépett a rendbe, s ez meglátszik műve címén: *Libellus orationum et meditationum devotarum qui Anthidotarius anime appellatur.* Hain az 1480 és 1500 közti időből 19 ősnymtatvány-kiadását ismerte.² Németre is lefordította egy kartauzi szerzetes, megjelent Nürnbergben 1493-ban.³ Némelyik latin kiadáshoz függelék gyanánt hozzájárul a szerzőnek két másik vallásos munkája: *Ars moriendi* és *Speculum peccatoris.*⁴ Én az 1494. évi hagenai kiadást használom.

A ciszterci szerzetes rendszerességre törekszik az imádságok összeállításában, de teljes következetességgel nem tudja megvalósítani szándékát.⁵

Az *Ant. an.* imádságai eljutottak kódexeink lapjaira is. Hatása legélesebben meglátszik a Czech- és Fesztetics-k-ben. Közvetlenül hatott a Gömör-, Lobkowitz-, Pozsonyi,⁶ Teleki-, Thewrew- és Tihanyi k. imádságaira is. Imádságait megtaláljuk azonkívül az Erdy-, Gyöngyösi, Keszthelyi, Kriza-, Lányi-, Nagyszombati, Peer- és Winkler-k. lapjain. Aránylag legtöbb imádság van belőle a Láz.-k-ben. A Láz.-k. s az *Ant. an.* érintkezését alábbiakban csoportosítom.

1. Reggeli és esti imádság. A kódexben is egymásután következnek. A két imádság eltérő szöveggel megvan Dévai Biró Mátyás *Orthographia Ungarica* (Krakó 1549) c. művében is.⁷

a) A Láz.-k. (38. l.) és Lobkowitz-k. (352. l.) rövid reggeli imádságot ad. Szövegük független egymástól; a Lobk.-szövege teljesebb. A latin eredeti: *Ant. an.* (fol. XXXIXa.)

¹ Katona: *Ujabb adalékok codexeink forrásaihoz.* Bpest 1906.

² Hain i. m. 14154–14172 sz. a.

³ Theol. Quartalschrift. Linz 1903. 511. l.

⁴ Ily címeken több szerzőnek a munkája is ismeretes. Nálunk a Nszomb. k.-ben van *Bűnösök tüköre.* Pázmány imakönyvének későbbi függeléke: *Poenitentiának Tüköre.*

⁵ Stimmen aus Maria-Laach. 77. (1909.) 281. l.

⁶ Timár Kálmán: *Prémontrei kódexek.* Kalocsa 1924. 64. l.

⁷ Melich János: *Az «Orthographia Ungarica» és a magyar helyesírás.* Bpest 1908. (Mellékletül az *Orth. Ung.* hasonmása.)

b) A Láz.-k. 39. lapját az esti imádság tölti be. Latin szövege: *Ant. an.* (XXXIXb.) Kezdő szavai: *Gratias tibi ago.*
2. Bűnbocsánatért esdő imádságok.

a) Láz.-k. 28²⁰—31³⁸ = *Ant. an.* (XXIVb.) Kezdő szavai: *Domine Jesu Christe pater misericordissime.*

b) A Láz.-k. 40. lapján levő imádság eltérő szövegezéssel megvan a Lobk.-k. 351³¹ lapján. A párhuzamos latin szöveg: *Ant. an.* (LVIIIa.) Kezdőszavai: *Domine Jesu Christe memento,*

c) Sz. Gergely imádsága. (*Oratio s. Gregorii.*) A Láz.-k. 214—220. lapján található. Megvan négy más kódexünkben is. A középkori s újabb imádságoskönyvek kedvelt darabja, a *Hort. an.* és az *Ant. an.* (XLIXb) egyaránt fölvettek.¹ A hét imádságból álló szöveg egyes részeinek egymásutánja eltérő. Az *Ant. an.*-ben ú. n. felajánlás is járul hozzá. Ami a *Hort. an.* szövegében a 3. imádság, az az *Ant. an.*-ban 7. imádság; de önálló imádság (XLIXa) gyanánt külön is előfordul az utóbbiban. A Láz.-k. imádsága a *Hort. an.* szövegét követi; épazért nincsen felajánlása.

3. A bűnbánó imádságokkal kapcsolatosak a szent áldozási imádságok.

a) Áldozás előtti imádságot közöl a Láz.-k. 32—34. lapja. Eltérő szöveggel megvan a Göm.-k. 309—312. lapján is. Az imádságnak latin eredetije *Ant. an.* (XXIIIb.) Kezdő szavai: *O fons totius miserie.*

b) Áldozás utáni imádság követi az előbbit a Láz.-k. 35—37. lapján. Megvan az imádság az *Ant. an.*-ben (XXVIb) is. Kezdő szavai: *Gratias ago immense maiestati.* Evvel egyező a ferences misekönyv (*Missale secundum morem sancte romane ecclesie.* Velence 1501) imádsága, bár a szövegben mutatkozik némi eltérés. A latin imádság hosszabb, mint a Láz.-k.-ban előkerülő magyar szövege. Kódexünk u. i. az esztergomi breviárium (*Breviarium Strigoniense*) rövidebb szerkezetét követi.

4. Mária-imádságok is vannak a kódexben, sőt épen ilyen imádsággal kezdődik a kódex. A kódexnek 1—9. lapjain olvasható imádság még egyszer ismétlődik a kódex 220—224. lapján. Tulajdonképpen három imádság van itt egyé összetéve. Az első és harmadik imádság megvan az *Ant. an.*-ban is. A középső résznek még nem ismerjük a latin eredetijét.

a) Az első rész: *Ant. an.* (LXIIb) *Ave Maria ancilla trinitatis* = Láz.-k. 1—420 és 220¹¹—224³⁴ l. Megvan a Peer- és Lobk.-k.-ben is. Katona Lajos a *Hort. an.* imádságai között lajstromozta 10. sz. a.² Kódexeink szövege megfelel az *Ant. an.*

¹ Katona Lajos i. m. 35. l. — Az imádság latin szövege: IK. 1896 378. l.

² Katona i. m. 36. l.

szövegének. Az imádság latin szövegét közli IK. 1896:379. l. Ez azonban már betoldásokkal rontott szöveg

b) A harmadik rész: *Ant. an.* (XCVIIa) *Sancta dei genitrix virgo gloriosa* = Láz.-k. 74—915 és 22615—22826 l. A latin imádság címe: *Oratio de Nativitate domini ad sanctam Mariam virginem*. A magyar szöveg a végén eltérő.

A Láz.-k. az *Ant. an.* első imádságának bevezetése helyett egy másik imádságnak bevezetését (*Ant. an.* LIXa) mondja el.

5. A kódexnek még egyéb érintkezése is van az *Ant. an.* imádságaival. Mindkettőben megvan pl. *Sz. Brigitta 15 imádsága*. A Láz.-k. sorozatos imádságait először Bárdos Gy. József közölte párhuzamos latin szöveggel.¹ Az imádságokhoz járuló bevezetés, legenda-töredék is megvan az *Ant. an.*-ban (fol. Lb).

Más imádságról már a példák közt szóltam.²

c) A kódex csonka szövegei.

A Láz.-k. öt levele (17—26. l.) annyira szakadozott, megrongálódott, hogy helyenként csak egyes szótagok betűzhetők ki az imádságok szövegében. Már a kódex kiadásának gondozója, Katona Lajos megjegyezte, hogy a veszteség nem nagy, mert a szövegeknek egy része ismétlődik a kódexben.³ A kódex többi csonka szövegének pedig — ez eddig elkerülte a kutatók figyelmét — szintén megvan a párhuzamos szövege, de más kódexekben. Majdnem valamennyi szóbanforgó imádságnak kimutathatjuk a latin eredetijét. Így a párhuzamos magyar szöveg és az eredeti latin szöveg segítségével a nyelvtudós, ha fontosnak és érdemesnek tartja, esetleg kiegészítheti, helyreállíthatja a csonka szövegű részeket.

1. Magában a kódexben ismétlődő szövegek.

a) Az első csonka szövegű imádság a kódexben a 9. lap végével kezdődő *Bodogazzontól es zent Janoftól Ayetatus Imadchay*. Az imádság szövegének legvége (17—18. l.) meglehetősen csonkult. Teljes szövege előfordul a kódex 2304—23811 lapján. A 17—18. l. hiányos szövegének megfelelel a 2375—23811 lapok ép szövege. Ennek az imádságnak latin szövege megvan a Tihanyi k. 398—400. lapján. (Nytár VI. 173.) O intemerata et in eternum benedicta kezdettel. Magyar szövegét is igéri a kódex írója, de a magyar fordítás elkallódott a kódex végéről, csak az imádsághoz tartozó példának fordítását olvassuk a kódexben a 333—336. lapon. (VI. 144.) A példát Temesvári Pelbárt is elbeszéli a *Stellariumban*. (Li. XII. P. ult., cap. VIII. Mirac. I.) Pelbárt forrásutalásai: *Scala coeli* és *Mariale magnum*.

¹ Bárdos i. m. 28. l.

² A Láz.-k. 88. lapján kezdődő példa megvan a *Lavacrum conscientie* 18. fejezetében is.

³ Nytár XV. k. XXXIV. l.

A latin imádság megtalálható az *Ant. an.* LXII^a lapján is. Az imakönyv Sz. Edmund érsek († 1242) imádsága gyanánt közli, mások Sz. Anzelm érseknek († 1109) tulajdonítják a szerzőséget — Sz. Anzelm imádságai között valóban megvan.¹ A Láz.-k. szövege vegyülékszerkezet az *Ant. an.* és Sz. Anzelm szövegéből.

b) A második csonka imádság a 182⁴—203³ lapon levő úrfelmutatáskor mondandó imádság. Ennek teljes szövege megvan a kódex 229²⁷—230³ lapján. Latin szövege eddigelé még ismeretlen.

2. A Lázár- és Gömör-kódex párhuzamos szövegei. A Láz.-k.-ben két csonkaszövegű imádság van, melyek teljesebb szövegükben előfordulnak a Göm.-k.-ben.

a) A Láz.-k. 20³³—218 lapján kezdődő töredékes imádságnak teljes szövege a Göm.-k. 215¹²—216²¹ lapján olvasható. Latin eredetije a *Gaude dei genitrix* kezdetű antiphona. Ez breviáriumi imádság s megvan pl. az esztergomi breviáriumban (*Breviarium Strigoniense*, Velence 1524 fol 479^a) a Mária-officium (In quotidianis horis beate virginis) antifonájaként. Megvan már Sz. Anzelm² imádságai közt is, nálunk pedig Temesvári Pelbárt *Stellarium*ában. (L. II. P. II. art. II. cap. III. fol. 56a.)

Damiani Sz. Péter legendát fűz az imádsághoz.³ Valamennyi latin szöveg némi eltérést mutat az esztergomi breviáriumi szövegétől. A Göm.-k. imádsága az esztergomi breviáriumi szövegének fordítása. A «gaude» latin szó a Láz.-k.-ben is előfordul s ez megkönnyíti a csonka szöveg fölismerését. Pelbárt megemlíti, hogy ezt az antiphonát szokták énekelni a tanulók az iskolában. Krakkói egyetemi éveinek emlékei újulhattak föl lelkében.⁴

b) A Láz.-k. 24 lapján áldozási imádság kezdődik. Tulajdonképpen több imádságból összetett szöveg. Így összetett imádság a Göm.-k. 65¹³ lapján kezdődő áldozási imádság is. A Láz.-k. (24²⁴—266) csonka szövegének megfelel a Göm.-k. 69¹³—71²⁷ lapja, vagyis ami a Láz.-k.-ben az imádság eleje, az a Göm.-k.-ben a második rész. A végén mindkét kódexben más-más imádság járul hozzá. Az imádság összetétele az ismert latin szövegekben is eltérő.

A két kódex egyező része megvan az *Accessus altaris* imádságai közt, a misekönyvek és breviáriumok elején. A papok mondják előkészületül a mise előtt. Kezdő szavai: Omnipotens et misericors deus. Az imádságos könyvek Aquinói Sz. Tamás imádsága (*Oratio s. Thomae Aquinatis*) címmel közlik. Magyar

¹ *S. Anselmi Opera omnia*. (Migne: Patrologia Latina. 158. k. 959.)

² *S. Anselmus: Hymni et Psalterium de S. Maria*. (Migne: P. L. 158 k. 1046.)

³ *S. Petri. Damiani Opera omnia*. (Migne: P. L. 145. k. 588.) V. ö. Franz i. m. 162. l.

⁴ Nytár XV. k. XII. l.

fordítása megvan Pázmány imádságoskönyvében is (Ur Vacsorája-előt. II. imáds.¹), latin szövege pedig Estorás Pál imádságos könyvében.²

A szóbanforgó imádság megvan a *Breviarium Strigoniense* s a *Cursus hinc inde collecti* (Augsburg 1492.) c. liturgikus könyv imádságai közt. Utóbbi könyvben két változata is van, az egyik hosszabb (196^b), a másik rövidebb (198^b) szöveggel. A rövidebb szerkezet kezdőszavai: Deus pater omnipotens. Mindkét könyvben még más imádság is járul hozzá. A Göm.-k. szövegének eleje megfelel a *Brev. Strig.*, vége a *Curs.* szövegének — tehát vegyülékszerkezet. A Göm.-k. 72³¹ lapján kezdődő részletnek latin szövege csak a *Curs.*-ban van meg. Eltérő szöveggel, más változatban előfordul az imádság az *Ant. an.* (XXXII^b) imádságai közt is. Kezdőszavai itt: Domine deus meus. Ennek a változatnak elejét is megtaláljuk a Göm.-k.-ben (81²⁹ l.)

3. A Lázár- és Festetics-kódex. A Láz.-k. 211²—232³ lapján szinte a felismerhetetlenségig megrongált szövegű imádság van. Teljes szövegét fenntartotta a Fest.-k. 16011—16220 lapja (Nytár XIII. 42.) *Boldoghazzonnak wáloo ayanlas* címmel. Az imádság eleje megvan a Czech.-k.-ban (1228—11 l.) is ugyanolyan címmel és szöveggel; de azt a lapot, melyen az imádság folytatódik, kitépték a kódexből.

A felajánló imádságnak latin eredetije az *Ant. an.* (fol. XXXVIII^b) egyik imádsága. Címe: *Alia commendatio ad beatissimam virginem mariam*. A Czech.-k.-be a Fest.-k.-ből került át az imádság az utána következő másik felajánló imádsággal egyetemben. Az *Ant. an.* imakönyvben is ugyanily sorrendben következnek egymásután az imádságok — kétségtelen, hogy a Fest.-k.-nek az *Ant. an.* volt a forrása. Ugyanez volt a forrása a Láz.-k.-nek is.

A Fest.-k. lapjaira (141—177, Nytár 39—45) egyébként a felajánló imádságot megelőző és követő imádságok is az *Ant. an.*-ből kerültek át. Egész kis bokréta van ott együtt az *Ant. an.* imádságaiból. A Fest.-k. szóbanforgó imádságai — a két utolsónak kivételével — ugyanabban a sorrendben átjutottak a Czech.-k. (104—126.) lapjaira is.

d) Egyéb imádságok.

Vannak a kódexben olyan imádságok is, melyeket nem találunk meg az *Ant. an.* vagy a *Hort. an.* imádságai között.

1. A kódex 209—10. lapján van a Sz. Annáról szóló imádság. Más kódexekben (Kaz. 58⁴, Lobk. 252., Tel. 119., l.) is megtalálható. Latin szövegét közölte Katona Lajos.³ Bővebb szerkezetben megvan az imádság az *Officium Rakoczianum* (Zágráb, 1750. 123. l.) lapjain is.

¹ Pázmány Péter összes munkái. Bpest 1895. II. k. 203 l.

² Estorás Pál: *Via lactea*. Bécs 1707. 127. l.

³ Katona Lajos: *A Teleki-codex legendái*. Bpest. 1904. 62. l.

2. Nyomban Sz. Anna imádsága után következik a kódexben (210—214. l.) a hajnali és esti harangszóra mondandó imádság. Három részből áll. Az első részhez hasonló imádság található a *Hort. an.* német kiadásában: *Selen wurtzgertheyn* (Lyon 1523. fol. CCXVIIIb.)

Ez a sorozatos imádság egyúttal némi támasztópontot is nyújt a kódex korának meghatározásához. Az imádság szövegébe bele van szöve az angyali üdvözlőnek (*Ave Maria*) mai második fele. Ez hivatalos liturgikus könyvben legelőször a ferencrendi breviárium 1525. évi párizsi kiadásában fordul elő.¹ A Láz.-k. még nem adja a hivatalosan elfogadott szöveget, az imádságot tehát még mindenestre 1525 előtt irták be a kódex lapjaira. Egyébként a kódex korát az írás jellege, a helyesírás s a nyelv alapján 1510—1520 tájára szokták tenni. Az imádságból vonható következtetés is megerősíti az eddigi kormeghatározás helyes voltát.

*

Visszapillantást vetve a kódex imádságainak forrásaira, megállapíthatjuk, hogy a legtöbb imádság az *Ant. an.* imádságaival párhuzamos. Néhány imádságnál a *Hort. an.* vagy az esztergomi breviárium (*Brev. Strig.*) szövege bizonyult közvetlen forrásnak. Egynéhány imádságnak még nem tudtuk megállapítani a latin eredetijét. Úgyszintén meghatározásra vár még a *Mária-siralom* forrása. Ez utóbbi feladathoz jó szolgálatot tehetnek Zinkl és Gragger útmutatásai s bibliografiai adatai.²

TIMÁR KÁLMÁN.

¹ Theologisch-praktische Quartalschrift. 1910. 781. l.

² U. o. 1910. 23—24. l. — Gragger Róbert: *Ómagyar Mária-siralom* Bpest 1923. 15. l.

GYÖNGYÖSI-DOLGOZATOK.

I.

Gyöngyösi István epikus műfaja.

Toldy Ferenc mint a *verses regény* régi magyar képviselőjét mutatta be Gyöngyösi Istvánt költészettörténeti előadásában.¹ «Méltán — írja erre Arany János — ha választott tárgyait, ha a mozgató alapeszmét tekintjük, mely nem más, mint a *szerelem*. De kevésbé érdemlik a *regény* nevet, ha a compositiot nézzük, mely nem tud kikerekedni s a jellemzést, mely nagyon hiányos.» De vajon *akart-e* regényt írni, s az irodalmi látóhatárán belül eső görög és középkori regényt, illetőleg ezek XVI. századi magyar átdolgozásait, a széphistóriákat akarta követni? Arany szerint aligha, «mert akkor nem választ oly tárgyakat, oly események leírását, hol a szabad költés annyira meg van szorítva, mint akár a *Vénusban*, akár *Keményben*. Mindenik egykorú esemény: tudja, hallja, beszél minden ember, a költő nem ferdíthet semmit, szemtanuk cáfolnák meg.» És idézi a *Kemény János*hoz készült, kéziratban ránk maradt előszót: «A poesist is követtem ezen verses históriáskámnak dispositiójában, azért szaporítottam azt holmi régi fabulás dolgoknak, hasonlatosságoknak, és más efféle leleményes toldalékoknak közbenvetésével, akik nélkül a *história* és abban levő dolgok *valósága* végben mehetett volna ugyan, mindazáltal azoknak nagyobb ékességére és kedvesebb voltára nézve inkább tetszett azt az említett dolgokkal *megszínlenem*, mint azok nélkül. *Tinódy Sebestyén módjára* csupán csak a dolog *valóságát* fejeztem ki, a versek együgyűségével.» «Higyük el — folytatja Arany — Gyöngyösi szavára, hogy ő nem akart egyebet írni, a dolgok *valóságát* tekintve, mint *históriát*, de azt kellően *megszínlenni* fabulákkal, s ebben térni el Tinóditól. Nem hiába hivatkozik (s épen nem gúnyosan hivatkozik) ez elődjére, ki, úgy látszik, még az ő korában is elég népszerű volt arra, hogy Gyöngyösi egy részben követőjének vallja magát.» Tinódi követését abban látja, hogy Gyöngyösi is *egykorú* eseményeket dolgoz fel a valósághoz híven: «Nem annyira *regény* tehát, amit költőnk ír, mint *novella* (új esemény) a szónak első, eredeti értelmében.»²

¹ Toldy Ferenc: *A magyar költészet története*. Pest, 1867²-279. s k. l.

² *Összes munkái*. V: 207—208. l.

Gyöngyösi epikus műfájának meghatározásában teljes joggal juttat Arany ilyen döntő szerepet a költő saját nyilatkozatának. Hiszen a történeti vizsgálat számára nem is azon fordul meg a kérdés, hogy az újabb irodalom melyik műfajához *hasonlít* leginkább régi irodalmunk egyik vagy másik darabja. Modern műfaji kategóriák alkalmazása ilyenkor csak elmosza a problémát. Kétségtelen, a műfaj kérdése is abban a fogalmazásban vehető fel a legtöbb igazsággal, mily minták szabták meg a mű formai kereteit, kiknek példaadása bátorította. Gyöngyösi műfaját előzményei világítják meg — szerencsés helyzet, ha magától a költőtől birunk idevágó nyilatkozatot. Annál fontosabb ennek a nyilatkozatnak pontos értelmezése. S ebben a tekintetben Arany Jánossal szemben nagy előnyünk, hogy mi már Badics Ferenc kritikai kiadását használhatjuk. Arany előtt teljesen eltorzult szöveg volt — akár Dugonics kiadását használta, akár talán azt a másolatot, melyet Toldy Ferenc készítettett a maga 1865-ben megjelenendő kiadása számára, ha ugyan nem közvetlenül Dugonicstól függ e részben Toldy kiadása is. Az idézett ponton mindenesetre — s számunkra csak ez fontos — Arany idézete Dugonics és Toldy kiadásával egyaránt egyez s a Nyitrai-kódex szövegével, amint Badics mintaszerű kiadásában találjuk, épen ellentétes értelmet mutat: «Ezek mellett a' *Poésistis* követtem inkább tetzet azt az említet dolgokkal meg színlenem, mint azok nélkül, Tinódy Sebestyén módgyára csupán csak a' dolog valóságát fejeznem ki a' versek edgyögyüségével.»¹ Gyöngyösi tehát épen szembehelyezi magát Tinódival s a *poézist*, «holmi régi fabulás dolgoknak, hasonlatosságoknak és másféle leleményes toldalékoknak közbenvetését,» jelöli meg, mint a maga költői eljárása jelentékeny többletét. Ezt a többletet hangsúlyozza Pintér Jenő is, bár Tinódi követését illetőleg még ő is Arany János felfogását teszi magáévá: «A históriás énekmondók és Tinódi Sebestyén után indult, de ezeknek kezdetleges próbálkozásait össze sem lehet hasonlítani az ő poétai lendületével. Gyöngyösi István a magyar epikában stilusteremtő mester.»² A «poetica inventio» érvényesülése — választott hőseinek *magánéletére* irányuló érdeklődése mellett — olyan lényegbe vágó ellentét, mely nem engedi meg, hogy Gyöngyösit, az *egykorú* eseményt megéneklő Gyöngyösit, a históriás ének folytatójának tekintsük. Láttuk már, magától a költőtől sem állt semmi sem távolabb, mint a Tinódi követésével való dicsekvés. «Kétségtelenül egészen sajátos műfajt képvisel irodalmunkban ez a két mű, s a külföldi irodalmakban is kevés hasonlót találunk» — mondja Császár Elemér a *Murányi Venus*ről és

¹ Badics kiadása II. 204. l.

² *A magyar irodalom történetének kézikönyve.* 1921. I: 208. l.

a *Kemény János*ról s a humanista Aeneas Sylvius regényét — a mi pataki névtelenünk forrását — tartja irodalmunkban a legrokonabbnak velük, amennyiben «ez is olyan regényes történet, amelynek alapja a teljes valóság.»¹

Gyöngyösi műfaji előzményei valóban a humanista poézisben keresendők, de talán nem egyedül és nem is legelsősorban regényszerű humanista tárgyakat feldolgozó széphistóriáinkban, hanem a legkedveltebb humanista műfajok egyikében, az epithalamiumban. A Gyöngyösinek tulajdonított *Az ky régen*... kezdetű éneket (a Thököly-eposzt) és a Gyöngyösi hatása alatt dolgozó Kőszeghy Pál *Bercsényi házasságáról* írt elbeszélő költeményét Thaly Kálmán is legtermészetesebb nevükön *epithalamium*nak nevezi.² De a humanista epithalamium-divattal függ össze nézetem szerint Gyöngyösi két főműve is, s ilyenformán a lényegét érinti Riedl Frigyes megjegyzése, hogy Gyöngyösi-nél «arisztokratikus özvegyek házassága» lesz epikus tárgygyá.³

Az epithalamium-költészetnek már volt akkor némi hazai hagyománya. A XVI. század prédikátor-költőinél a házassági ének kedvelt műfaj, s a humanista epithalamium hatása már ezen is fölismerhető. A humanista epithalamiumok rengeteg tömegében nagyjából két szélső típus különböztethető meg: mitológiai cicomájú epikum az egyiknek, a bibliai példákra támaszkodó didaxis a másiknak jellemző jegye, de e vonások nem egyszer keverednek is egymással. Az utóbbit honosítják meg nálunk a XVI. század prédikátor-költői,⁴ az elsőre támaszkodva alkotja meg a XVII. században a maga epikus műfaját Gyöngyösi. Az epikus epithalamiumnak, mely Gyöngyösi után Kőszeghy Pál műfaját is meghatározza, a XVI. században csupán egy faja jelenik meg a magyar nyelvű irodalomban. Ez nem az új házások szerelmi történetét énekli meg, hanem csupán a házasság alkalmából vagy szimbolikusan, vagy mintaképet adó tendenciával szedi versekbe egy boldog házasság történetét. Kétségtelen, hogy Batizi András egyik bibliai epikumát (*Izsák pátriárkának házasságáról való szép história*)⁵ egy esküvő keltette életre. Egészen ugyanaz a műfaj, mint

¹ *A kath. visszahatás korának költészete*. Egyetemi előadások, jegyezte Tóth Lajos. 1928. 213. l.

² Kőszeghy Pál: *Bercsényi házassága*. Közli Thaly Kálmán. 1894. 7. és 10. l.

³ *A magy. irodtört. Zrínyi halálától Bessenyei felléptéig*. Egyetemi előadások, jegyezte Csoma Kálmán. 1908. 118. l.

⁴ Házassági énekeink és a humanista epithalamium néhány közös vonását — asszonyi hibák, általános tanácsok, tisztaságra intés a férj távollétében, a bibliai elbeszélés Ádámról és Éváról — Spiegel Rózsa is kiemelte kéziratossági értekezésében: *Latin hatások a XVI. századi magyar költészetben*. V. ö. *A bp. kir. Pázmány Péter Tud. Egyetem bölcsészeti karán az 1924/25-ik tanévben elfogadott doktori értekezések kivonatai*. Összeállította a Dékán. 1925. 78. l.

⁵ RMKT. II. : 113. s k. l.

Batizinak egy másik verses műve, *A házasságról való ének*.¹ Mind a kettő ugyanazokból az elemekből épül fel: a) bibliai elbeszélés — az egyikben Izsák házassága, a másikban Éva megteremtése — bizonyítja a házasság isteni szerzés voltát;² b) elmélkedés a házasságról és szerzetetésének három okáról; c) az új házások megáldása.³ Csupán az arányok mások, s a másodikban a bibliai elbeszélést megelőzően fordul már a versszerző a házásokhoz; itt az intelem és a házások megáldása — a teljes 128. zsoltár parafrázisával — a vers nagyobbik részét teszi. Talán az epikus házassági éneknek ebbe a típusába tartozik Dézsi András éneke is *Az ifjú Tóbiás házasságáról*,⁴ de mindenesetre idetartozik Vajda-Kamarási Lőrinc széphistóriája *Jason kirallynac hazassagarol*; a szerző már a címlapon jelzi, hogy Jázon király házasságát Kovacsószky Farkas «mostani házasságának öröme» beszéli el. Itt kell szólnunk Istvánfi Pál széphistóriájáról is, bár csak utolsó sora tartalmaz célzást arra az eseményre, mely időszerűvé tette az asszonyi hűségnek a Boccaccio-Petrarca-féle Voltér-novellába foglalt dicséretét, t. i. János király házasságára.⁵ Már igazi ἐπιμύθιον a jégmadár metamorphosisa Bessenyei Jakab Stigeliusból (1515—1562)⁶ fordított házassági énekében.⁷ Az egész csak a tanulság ked-

¹ U. o. 120. s k. l.

² Ismerünk olyan humanista epithalamiumot is, mely Éva teremtését, Izsák házasságát és a kánai mennyegzőt együtt említi, mint a házasság isteni szerzésének bizonyítékát. V. ö. N. Reusner: *De coniugio Simonis Ostermanni II. & Euphrosynae Harderae. Delitiae Poetarum Germanorum huius superiorisque aevi illustrium*. 1612. (=DPG.) V : 744. l.

³ Prédikáció vázolata is lehetne, v. ö. pl. Melotai Nyilas István *Agendáját*. 1622. 283. s k. l.

⁴ RMKT. V. 58. s. k. l.

⁵ RMKT. II : 52. l.

⁶ Wittenbergi professzor és poeta laureatus v. ö. *Allg. Deutsche Biogr.* 36. k. 228 s k. l.

⁷ Míg a legtöbb esetben csupán tipikus vonások egyezését, tehát a műfaji összetartozást tudjuk bizonyítani, Bessenyei Jakab *Az házasságról való szép éneke* — melyben idáig a legrégebb magyar Ovidius-fordítást láttuk, v. ö. Dézsi Lajos jegyzeteit RMKT. VII : 386. l. — Stigelius egyik epithalamiumának (*In nuptias Davidis Chytraei*, DPG. VI. k. 473 s k. l.) pusztá átdolgozása. A magyar szerző nem fordítja szóról-szóra forrását, de gondolatról-gondolatra követi, rövidítve átírja. Igazolással egyptár párhuzamos részlet:

Vannak sokan kik házasságot utálnak,
Noha szüzességet ők nem tarthatnak,
Ezket intem megházasodjanak,

Veszedelmet fejekre ne hozzanak.

Szerzé ezt előszer paradicsomban,
Az Ūristen világ teremtésében,
Férfiat, asszonyembert egy társaság-
[ban,

Egyakarú egyenlő szeretetben.

At qui legitimi contemnis vincula lecti,
Exitii causam tu tibi sponte moves.
Namque Deum irritas iustam violenter
[ad iram,

A quo coniugii lexque decusque venit.

Ille duos primum lecto sociavit in uno,
Et licito unanimes iussit amore frui :
Coniuge quum visa, geniali liber
[in horto,

Novisti carnem carnis Adame tuae.

véért van s épen olyan protestáns szellemű, bibliai reminiscentiákkal (a kánai menyekző, Ádám és Éva, a 128. zs.) teletüzdelt, a házasságnak isteni eredetét vitató ének, mint akár Batizié, akár Székely Balázs bibliai epikuma, mely az ifjabb Tóbiás apokrif történetével kapcsolatban ragadja meg a kedvező alkalmat a polémiára.¹ De ovidiusi 'metamorphosis' a tárgya, s ebben avval a latin költeménnyel rokon, mely a legvilágosabban mutatja a Gyöngyösihez vezető utat.²

A hazai latin nyelvű költészetben is a XVI. sz. folyamán mind nagyobb tért foglaló házassági énekek között rendkívül ritka az igazi epikus epithalamium. Oka ennek bizonyára egészen érthető tartózkodás: Wesselényi, ki nem csak hű emberének, de a csak futólag megismert francia utazónak is eldicsekszik házassága kalandos történetével,³ már tipikusan XVII. századi ember. Talán az sem véletlen, hogy az egyetlen igazi epikus epithalamium, melyet a XVI. sz. hazai irodalmából ismerek, korának egyik legnagyobb humanista tudósa és poétája, Zsámboki János tiszteletére készült, tehát oly férfiú ítéletére számított, akitől joggal várhatta a poéta a költészet nevében a nagyobb irodalmi szabadság igazolását. A költemény címe: *Epithalamium Metamorphoticum. Ad nuptias D. Joan. Sambuci etc. Autore D. Georgio Purkirchero Pannonio. 1567. Sambucust és Fábrián Krisztinát a szárnyas Cupido nyilai érik, de szemérmességükben az emberek előtt szólni sem tudnak egymással. Találkozót adnak a forrásmelletti bodzafánál (= sambucus). Krisztina előbb érkezik meg, este, férfiruhában; mialatt várja a virágjában*

Maga a természet is számos példáját mutatja a házasságnak:

Égben való madarak nevedeknek,	Urit amor volucres ventis atque aëre
Vízben való halak elszaporodnak	[vectas;
-----	In gelidis pisces fluctibus urit amor.
Fáradtságát nem szánja az oroszlán	-----
Ő társának veszedelmét meglátván,	Coniuge pro cara depugnant saepe
Mondják az tigris esedezik ő fián,	[Leones
Nem gondolja ő halálát halálán.	Pro natis properat Tigris in arma suis.
-----	-----

Az házasság néminémű oskola,	Coniugium humanae quaedam est
Az emberi életnek nagy példája,	Academia vitae.
Mellybe soha senki azt ne gondolja,	In qua nemo satis se didicisse putet.
Hogy eleget tanólt, azt ne gondolja.	

A természet is arra tanít, hogy Istennek nagy gondja van a házásokra. Így kerül szó a jégmadár példájára, Ceyx és Halcyon történetére, melyben Bessenyei Jakab nem Ovidiust, hanem a humanista poétának Ovidiushól merítő, részletező, a morális tanulságot szem elől egy percre sem tévesztő előadását követi. Az elbeszélést követő elmélkedés is innen való.

¹ RMKT. II. 325. s. k. l.

² Egyébként Gyöngyösinél háromszor szerepel a *Kemény Jánosban* Halcyone mint a hitvesi hűség mintaképe, az első urát gyászoló Lónyafé Annára alkalmazva. V. ö. Dézsi Lajos id. jegyzeteit, RMKT. VII.: 389. l.

³ Acsády Ignác: *Széchy Mária*. 1885. (M. Tört. Életr. I: 3.) 93. l.

álló bodzafa alatt, a maga Sambucusára gondolva, egy szarvas csörtetése rettentí fel. A bokrok közé búvik, de ruhájának egy darabját elhagyja. Vadászó ifjak elől egy vadkan is menekül arra, s minthogy az éj beálltával a vadászok pihenőre térnek, a vadkan és a szarvas között fejlődik ki párharc. E közben érkezik meg Sambucus; csak a lármát hallja, s minthogy Krisztinát nem találja a közelben, kiáltoz utána, de csak Echo felel. Krisztina elhagyott ruháját véresen találja, bánata és késedelme miatt érzett önvádja öngyilkosságra készíti, de az istenek — egészen Ovidius receptje szerint — bodzafává változtatják. A váravárt hajnal Krisztinát is előhívja a bokrok közül — Sambucust épen az átalakulás közben találja. Átöleli a bodzafát, s kérésére az istenek így, ebben a helyzetben, őt is bodzafává — sambucusszá, Sambucus iker-fájává — változtatják.

Részletekbe menőleg ismertettem e költemény tartalmát, mert épen e részletek — találka a patak mellett, vadászat, Echo, Auróra, s mindenekfelett Ovidius nyomai: Pyramus és Thisbe — világítják meg a Gyöngyösi-féle műfaj tipológiáját.

Egy helyen Gyöngyösinél is találunk a prédikátor-típus-hoz tartozó házassági énekekre emlékeztető sorokat. Ez a jó feleség dicsérete a *Kemény Jánosban*:

Szük a' jó feleség, nehéz szerit tenni,
Hogy sem pedig rosszat kárhozatra venni,
Caucasus hegyén túl job szaladva menni,
Ott a Tigrisekkel egy barlangban lenni.

Gazdagság és érték vagyon az Atyáktúl,
De a' jó Feleség Istentül magátúl,
Böldognak mondatik Salamon szájátúl,
A' kinek jó Asszony adatik sajátúl. (I. k. I. r. 37—38. vsz.)

Ez az utalás a *Példabeszédek könyvének XXXI. fejezetére* a humanista poétáknál is rendkívül gyakori.

O nimium felix, ó terque quaterque beatus,
Quem donas casta coniuge caste Deus!

— kezdi egyik epithalamiumát Stenius,¹ s többször, így pl. az *Enneas diversi generis Epithalamiorum etc.* (1649.) és a *Δεξιόν οιδώνισμα Sacro Hymenaei etc.* (1664) c. hazai esküvői nyomtatványokban találkozunk egyenesen a *Példabeszédek könyve XXXI. 10. v. epithalamium gyanánt* szolgáló latin költői parafrázisával.

Mindenesetre sokkal mélyebb a másik típus hatása. Kivált a *Murányi Venus* kereteit ez szabja meg, valósággal sablon-

¹ DPG. VI: 316. 1.

szerűen. Bizonyító példáim jórésze német humanistákból való: a deákos műveltségű magyarság a XVI. századtól fogva ezeknek is olvasóközönsége. Hogy ott az igazi epikus epithalamium már a XVI. században nagyobb mértékben tudott kifejlődni, mint nálunk, úgy látszik, egyfelől a német fejedelmi udvarok levegőjének, másfelől a fejlettebb irodalmi viszonyoknak kell tulajdonítanunk. E magyarázat jogosultságát szembevetően mutatja az a két tény, hogy a mi irodalmunkban is a legvilágibb epikumot adó magyarnyelvű házassági ének, Istváni Pálé, János király udvarában, latin költészetünk legzemélyesebb epikus epithalamiuma meg egyik legnagyobb humanistánk tiszteletére készült. Németországban is — bár nem egészen kivétel nélküli szabály ez — polgári pártfogók és barátok tiszteletére írt epithalamiumok, nuptialek legtöbbször csak biblikus didaxist nyújtanak. A mitológiai apparátus is csak a főúri és fejedelmi nászokat ünneplő költemények elmaradhatatlan tartozéka. Így pl. Nicolaus Reusnernél szintén Fülöp Lajos¹ és János² palotagrófok tiszteletére írt epikus epithalamiumokat, jelentéktelen nevű polgári egyének esküvőjére szóló didaktikus elégiákat találunk.³

Természetesen az alább következő idézetek nem Gyöngyösi közvetlen mintáit akarják egyenként meghatározni. A humanista-költészet közhelyszerűségét tekintve, erre nem is igen vállalkozhatunk. De nem is ez itt a fontos, elég, ha általában a humanista epikus epithalamiumhoz való viszonyát tudjuk meghatározni. Minthogy a *Murányi Venus* időrendben megelőzi a *Kemény Jánost* s így Gyöngyösi fejlődésében humanista mintáihoz közelebb esik: alkalmasabb arra, hogy vázlatát a humanista poézis idetartozó darabjainak formai saját-ságaival egybevevessük.

Mielőtt Gyöngyösi a maga tárgyára tér, a hasonló jellemű — már sokszor megénekelte — mitikus tárgyakon tart szemlét: Jáson és Medea, Páris és Helena, Hercules az alvilágban, Dido és Aeneas, Ulysses és Circe:

Mások mind ezekről, mint tettik, irionok,

Más én hivatalom, az mellyet forgotok,
Kikről mások irtak, azokról halgotok.
Erős Murány felé elmémvel hágtatok,
S annak dolgairúl verset koholgotok.

Miként Wesselénit Cupido sebhétvén
Szécsi Máriával szerelemben esvén,
Titkos szerelmeket okosan követvén,
Meg-vették az Muránt, jó modgyát keresvén. (I. 7—9. vsz.)

¹ DPG. V: 594. s k. l.

² U. o. 626. s k. l.

³ U. o. 729. s k. l. 736. s k. l. 744. s k. l.

Hasonló mitológiai felsorolás vezet be Reusner egyik epithalamiumát — a mitológiai tárgyak: Kadmus és Harmonia, Peleus és Thetis, mások, de itt a formális egyezés, az epikus vázlat rokonsága a fontos. — Reusner is csak ezek után nevezi meg a maga tárgyát:

Sit mihi fas etiam thalamos celebrare iugales

Quando Palatinus Cleua cum principe princeps
 Connubiale parat sacrum: nova carmina fas sit
 Coniugibus cantare novis....¹

A felsorolás nyilván itt is, ott is arra szolgált, hogy a költő választott tárgyának a mítoszokkal, ünnepelt hőseinek a mítoszi hősökkel való egyenrangúságát hangsúlyozza.

Músám, Parnassusból ki régen távoztál,
 S' Pegasus forrástúl messzére szakattál,
 Ha még valamit tutt, az mit ott tanultál,
 Láss azért munkádhoz, melyet felvállaltál... (I: 10. vsz.)

kezdi az invocatiót Gyöngyösi, a múzsához, majd Apollóhoz fordulva. Reusnernál is a mitológiai felsorolás és a tárgy megnevezése után következik az invocatio, az idézett epithalamiumban Venushoz, egy másikban,² mint Gyöngyösinél, Apollóhoz és a múzsákhoz. Különösen kínálkozik ezen a ponton a Gyöngyösivel való egybevetésre Martinus Praetorius epithalamiuma — tulajdonképen csak hosszabb lélekzetű *carmen dedicatorium* nagyszabású politikai tankölteményéhez, s ez utóbbi a poeta nászajándéka János Zsigmond brandenburgi örgrófnak. Szintén mítikus példákkal kezd: Homerus a pelaszg hőstetteket énekelte a nagy királyok lakodalmi asztala mellett, Kadmus és Harmonia nászlakomáján a múzsák kara, Peleus és Thetis lakodalmán maga Apollo énekel. Majd így folytatja:

Ecce graves inter curas durosque labores,
 Aoniae desueta lyrae iam plectra retracto,
 Pieridumque nemus, viridemque Helicon reviso,
 Coniugioque tuo prosperrima quaeque precatus,
 Offero laetus opus....³

Gyöngyösi múzsája is már «régen távozott» Parnassusból, «messze szakadt» a Pegasus forrástúl: a *Murányi Venus*, Gyöngyösinek az a költeménye, mely elsőnek jut a nyilvánosság elé, már visszatérés az elhagyott költészethez. Közhely ez is, mely mint az előbbi, szintén a megénekelt pártfogó

¹ DPG. V. 628. l.

² DPG. V. 594. l.

³ U. o. 443. l.

dicsőségét emeli, hiszen az szólaltatja meg a már régen pihenő lantot. Sok a gondja, alkalmatlansága, (v. ö. «*Ecce graves intercuras, durosque labores*») de mégis tud időt szakítani magának a hódoló költeményre: a poétának pártfogójával szemben személyes érdemeit gyarapítja. Ezek felemlgetése Gyöngyösi-nél a *Murányi Venus*ban is, máskor is a prózai ajánlásba szorul.¹

A cselekvényt — a politikai háttér rajza után — az Olympus istenei indítják meg, s ez kétségkívül a *Murányi Venus* legfeltűnőbb sajáttsága. A henye machina — istenek beavatkozása a költővel egykorú emberek apró-cseprő ügyeibe — annál feltűnőbb, mert a mitikus alakoktól függetlenül is meg van okolva minden: a bíráló észrevételeket Gyöngyösi epikája ezen a ponton hívta ki a legtöbbször és a legmegokoltabban. De ha történeti összefüggéseiben nézzük: épen ez az a tudós többlet, ez az a poézis, mellyel megszínli munkácskáját, hogy ne legyen Tinódi *együgyű* verseinek a követője, hanem a latinokkal egyenrangú *poéta*. Kívülről, a divattól, az iskolától megszabottan kerül ez a modor Gyöngyösi epikájába, s jórészt ez az, amiért a tudós XVIII. század kapva-kap rajta, mint azt Kovásznai Sámuel nyilatkozata is bizonyítja, ki a *Florentinára* nézve azért tagadja Ráday Gedeonnal szemben Gyöngyösi szerzőségét, mert «*a régiségnek* semmi izét-büzét» benne nem találja.²

«A murányi eseménynek az istenek beleegyezésével történő végbemenése is Ovidius utánzása. Venus és Mars mit keresnének különben egy magyar történeti eseményben? Ez a költői kiszínezése a dolognak, e nélkül az csak száraz krónika volna, — ez pedig a *Metamorphosis* históriáinak utánzása» — írja Rupp Kornél,³ a nélkül azonban, hogy erre nézve egyetlen egy ovidiusi helyet is idézne. Ovidiustól kétségkívül sokat vett át részleteiben Gyöngyösi — a humanista epithalamium-költők Ovidius-vonzalmának is láttuk már néhány jellemző dokumentumát — de Venusnak és Marsnak a *Murányi Venus*hoz hasonló szereplésére Rupp Kornél gazdag párhuzamgyűjteményében sem találunk egyetlen példát sem. Hogy az antik istenek a római költő mitológiai gyűjteményében szerepelnek, az természetes; hogy szerepelnek a költővel, mégpedig keresztény költővel egykorú eseményekben is, már annál kevésbbé — és épen ez az, ami magyarázatra szorul.

Wesselényi Ferenc sorsáról az Olympus lakói gondoskodnak s nem csupán a megközelíthetetlen vár bevételéhez akarják

¹ Id. kiadás. I: 123. l. V. ö. még a *Rózsakoszorú* ajánlását.

² L. Badics Ferenc: *Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei*. (Ak. Érték. XXII. 4.) 1912. 48. l.

³ *Ovidius és Gyöngyösi*. EPhK. 1891. 366. l.

segíteni, de örömmel fogadják azt a megoldást, mely egy füst alatt keserves özvegységének végét is meghozza. Épen ezért kéri Venus közreműködését.

Tudgyátok minnyájan Wesselény Sorsát,
Köz akaratunkból minap édes Társát,
Kinek sokak között kell keresni mássát,
El-vévén, közöttü(n)k rendeltük lakását.

Eözszvegy kenyérrel él s-árvaság elete... (I: 132 vsz.)

Egészen hasonlóan avatkoznak az égiek Zsigmond lengyel király életébe Caspar Ursinus Velius sziléziai származású humanista énekében; itt Mars kéri meg Venust, hogy vessen már véget kegyeltje, az Aeneas virtusával és eszével vetekedő lengyel király szomorú özvegységének:

Tertius hic finem ad proprium nunc labitur annus,
Ex quo dilectae uxori morientia clusit
Lumina, et heu moestas luctum testatus amarum
Inferias dedit, ex illo quem tempore regni
Moerentem viduo curas evolvere lecto
Cernimus, at sexus illi non ulla virilis
Hac concessa tenus suboles, tantummodo natas
Inspectat geminas solatia coelibis aulae.
Huic Venus oro aliquam ingenti de stirpe puellam.¹

Venus és Cupido mozgósítása az egymásnak rendelt két ember érdekében: az epikus epithalamium sovány cselekvénye erre épül legtöbbször. Gyöngyösinél könnyen elhagyható külsőség, de kora szempontjából ez lesz poétaságának biztosítéka. S abban is humanista mintáit követi, hogy gyakran szakítja meg a cselekvényt elmélkedéssel és ilyenkor is a humanista poézis közhelyeiből — nem egyszer az antik szerelmi költészettől örökölt közhelyeiből — merit. Így pl. a *Murányi Venus* második részében Wesselényi különös helyzete tűnik fel: még sohasem látta Murány asszonyát és mégis ég érette, holott «Az szű kalahuzza szokott az szem lenni.» (II: 10 vsz.)

Hasonló elmélkedést sző Tilenus egyik epithalamiumába a mátkapár első találkozásáról szólva:

Ergo duces in amore oculi Mavortia texta,
Qualia saepe parat sub luco miles opaco,
Úsurpant et se furtim subducere gaudent.²

Még akkor is humanista olvasmányaira emlékezhetik Gyöngyösi, amikor megáll annál a ténynél, hogy pénteken, a rómaiak naptárában Venusnak szentelt napon, történt a mu-

¹ *Epithalamium Sigismundi Regis Poloniae et Reginae Bonae*. DPG. VI. 992. l.—995. l.

² DPG. VI. 726. l.

rányi diadal (III. 357. vsz.),¹ melyben több része volt Venusnak, mint Marsnak. Joannes Bocatius, ki mint kassai polgármester jutott Bocskay István közelébe s aztán félig-meddig udvari poétája lett, a fejedelem kolozsvári szülőházában felállított kövön ránk maradt emlékverseiben felsorolja Bocskay szerencsés péntekjeit. Pénteken született, pénteken aratta nevezetesebb diadalait, pénteken hódolt meg Kassa, Eperjes, Kővár, Füle, Trencsén, Kolozsvár, Déva és a többi; *köztük a sziklától járhalatlan Murányt is Bocskai kezére szintén pénteki napon játszotta Venus*. Három istennő vitatkozik, toldja meg a hosszúra nyúlt versezetet a költő, melyikök gyermeke a magyar fejedelem. Juno adta a gazdagságot, Minerva adta a bölcsességet Bocskaynak, de Venus fölényes mosollyal dönti el a vitát:

Dulce Venus risit, si proles vestra: mea cur
Omnia sunt ipsi prospera nata die.²

Az, hogy ilyenféle költemény tele van a mátkapár dicsőítésével, természetes. Mégis, ezen a ponton is elárulja Gyöngyösi, hogy a humanista poétika tanítványa. Hősnői jellemzésében annyira hiányzik minden egyénítő vonás, hogy — mint már sokszor kiemelték — Szécsi Máriára, Lónyay Annára, Zrinyi Ilonára majdnem szószerint alkalmazhatja ugyanazokat a sorokat. *Alkalmazhatja*, mert a humanista panegirikában készen kapta az egyetlen egy ideális elképzelést a nőről, aki eszével Minervát, szépségével Venust, erkölcsével Junót, Dianát vagy a Vesta-szüzeket múlja felül. Orcái rózsák, maga mint Phosphorus — Lucifer — a hajnal csillaga... (V. ö. kivált *Mur. Ven.* II. 335 s k. vsz. és III. 407 s k. vsz., *Kemény János* I. k. I. r. 15 s k. vsz. és 46 s k. vsz., *Thököly-eposz* 65 s k. vsz.)

¹ Ha Acsády Ignác (i. h. 127. l.) nem tudná más oldalról is igazolni ez adat hitelességét, szinte hajlandók volnánk az egész Gyöngyösi «leleményes taldalék»-ának tartani, mely épen azt a célt szolgálta volna, hogy — humanista mintára — Venus szerepét még jobban kiemelhesse. Így talán csak annyit magyaráz a Bocatius-hely, hogy Gyöngyösi, aki két teljes esztendő téved a murányi diadal idejének meghatározásában — 1644 helyett 1646-ra teszi — a napját mégis pontosan tudja. Bizonyára a kaland résztvevőinek is feltűnt az ő szemükben érdekes véletlen, hogy épen pénteken, Venus napján érték célhoz. Az ilyesmi Wesselényi számára is könnyen támadó asszociáció lehetett; hogy a Gyöngyösi-féle poétaság tőle sem volt idegen, arra nézve elég a radványi kastélyban őrzött ágyának belső díszítéseire utalni: négy kép, melyek, latin epigrammákkal megmagyarázva, József és Putifárné története mellett Venust Cupidóval, Pyramust és Thisbét, Narcissust ábrázolják. (Másolatuk Acsády i. h. 124. l. melléklete.) Talán arról is volt még hagyomány Murányban, hogy egy emberöltővel azelőtt a vár Bocskaynak is pénteki napon hódolt meg. A pénteki nap szerepének a kiemelése mindenképen Wesselényi elbeszéléséhez tartozhatott — *Laboureur* és Gyöngyösi legvalószínűbb közös forrásához.

² Közli Jankovich Miklós: *Bocskay István Erdélyi Fejedelemnek szerencsés Péntek napjait hírelő Kolozsvári Kő-írásról*. Tud. gyűjt. 1818. I. k. 68—73. s k. l.

Ezeket a képeket nem Gyöngyösi képzelete varázsolta énekeibe, a latin humanista költészet szolgált velük a magyar tanítványnak. Sőt még arra a költői fogásra is, hogy Zrinyi Ilonának dicséretét Venusnak Thökölyhez intézett szavaiba foglalja, találhatott mintát: Reusner már idézett epithalamiumában pl. a múzsák dicsérik János palotagrófnak a *jülichelevelei herceg* leányát:

Fortunate gener, cui tam bona ducitur uxor,
 Tam pia, tam dilecta deis, quae mente Minervam,
 Quae Venerem forma, Junonem moribus aequat.
 Qualis nec priscis coniux heroibus ulla,
 Nec Thetis Aeacidae, nec Cadmo contigit olim
 Hermione: quamvis coelesti stirpe creatae.¹

Ugyancsak Reusner II. Miksa császárra írt panegirikusában a császárnéről írja:

Insidet his gemmis fulgens Augusta coruscis;
 Caesare digna viro, Caesare digna patre:
 Caesaris et fieri mater dignissima magni;
 Sola Sibyllinos vincere digna dies.
Qualis mane novo coeli candentibus astris
Lucifer, Aurorae nuncia stella micat:
 Talis in ore decor fulget; sic lumina flagrant;
 Ex roseis virtus emicat alta genis.
Provida cum facie mores natura pudicos
 Et raras dotes, ingeniumque dedit.
Moribus huic Juno cedit, Venus aurea forma:
*Dotibus est animi casta Minerva minor.*²

Nem volna nehéz az idézetek számát még szaporítani, de talán ennyi is igazolja, hogy Gyöngyösi műfaja a humanista poétikába illeszkedik mint epikus epithalamium, bár nem abban az értelemben ír epithalamiumot, mintha a lakodalmi ünnepség fényét akarná emelni költeményeinek felolvasásával vagy nyomtatásban való szétosztásával. A *Murányi Venus* 20 évvel Wesselényi és Szécsi Mária házassága után jelenik meg, *Kemény János*nak nem is csak a házasság *megkötése a tárgya*; az epikus epithalamium allegorikus szellekvényéhez a legkevesebbet s azt is a humanista poézis szelleméhez a legközelebb maradván, a Thököly-eposz adja.³ De műfaját az epikus epi-

¹ DPG. V. 637. l.

² U. o. 645. l.

³ V. ö. pl. Callimachus Experiens Mátyás királyt dicsőítő verseit (kiadta Huszti József, *Ak. Értekezések a ny. és széptud. osztályból.* 1927. 10. sz.) A II. számúban a költő Beatrix nevében szólítja pihenőre Mátyás királyt: «Quando erit ut uere posito cum casside telo — Pacatus venias ora manusque mihi . . . » «. . . Tedd le sisakodat, . . . Oldd le oldaladról felkötött kardodat . . . » — hívja Venus Thököly Imrét nászra Zrinyi Ilonával. Beatrix szívesen kísérné hadba hős urát, de nem teheti, s minthogy Mátyást hadba vezető kötelessége, mint Zrinyi Ilona, ő is férje dicsőségében vigasztalódik. A III—VI. versek Mátyás király és III. Frigyes harcaira vonatkoznak, de nevek itt is csak a címekben szerepelnek. A két nagy ellenfelet magukban

thalamium hatása alatt, annak hagyományára támaszkodva alkotja meg s ebben talál Kőszeghy Pálban követőre. Igaz, hogy az alkalmiság körén igyekszik túlemelkedni, amikor a maga költészetére a humanista történetírás és történeti költészet igazoló-elméletét alkalmazza. «Az Historiák az érdemesen viselt dolgokat azoknak viselőinek halálokkal-is, nem engedik elenyészni, hanem azokból költ szép híreket, neveket, eltemetett Testeknek, bé-rekesztett Sirjoknak fogságából is szabaddalásra hozván, világ szerte szerint dicsiretessen repültetik.»¹ Íme a költő, aki nemcsak a maga hírét örökíti meg, hatalma is van felette, ajándékozni is tud halhatatlanságot. «Tu quoque perpetuum rebus dare carmine famam — Et potes et nosti.»²

Csakhogy a humanista epithalamium-költő, az *epikus* epithalamium költője máskor is fellép a történetíró követelésével. Így Lotichius írja János Vilmos százsz választófejedelemre írt epithalamiuma bevezető soraiban:

Hic labor, hoc studium generosis vatibus esto,
Aut superum laudes canere aut praeconia regum,
Et memorem factis illustribus addere famam.³

Volt már alkalmunk kiemelni, hogy Gyöngyösi a humanista epithalamium-költőkkel Ovidius iránt érzett vonzalmában

a költeményekben heraldikai szimbolumuk képviseli, Mátyást a holló, a gyűrű és a gyémánt-ékkő, III. Frigyeset pedig a sas. — Íme a Thököly-eposz allegóriája! Huszti Callimachus e költeményeit csak XV. századi kéziratokból ismeri. Nem is akarok közvetlen kapcsolatot feltenni Callimachus és Gyöngyösi között, e párhuzamok is csak azt igazolják, hogy Gyöngyösi barokknak tartott modora félreismerhetetlenül humanista modor. (Utalt már erre id. h. Császár.) A heraldikai szimbolumok szerepeltetése egyébként a humanista panegyrikusban rendkívül gyakori.

¹ *Mur. Ven.* ajánlása. Badius kiadása, 122. l.

² Ferreto. — L. Karl Vossler: *Poetische Theorien in der italienischen Frührenaissance*. 1900. (Literarhistorische Forschungen. XII.) 13. l.

³ DPG. III: 1458. l. — Ebben a gondolatkörben a megénekelt hős túléli önmaga halálát; ennek a halál utáni életnek kedvelt szimboluma a *phoenix*: ily értelemben fordul elő Listius Lászlónál is kétszer. (Komáromy András kiadása 134. és 428. l.) Erre vonatkozik a *Kemény János* címe is, és nem az elrongyolt kéziratokból megújított költeményre, mint Riedl Frigyes gondolta (i. h. 74—75. l.), de nem is Lónyay Anna második házasságára, mint Schön Arnold Ábel próbálta magyarázni. (EPHK. 1908. 649. l.) Igazolja ezt az is, hogy Gyöngyösi másutt is használja ugyanilyen összefüggésben a phoenix-szimbolumot: «hogy azért azon Nagyságtok örök emlékezet érdemlő cselekedete — is... jövendőben az feledékenségtől örökös halgatás alá ne vettessék, sőt inkább mint Phoenix porából... életre keljen...» (*Mur. Ven.* Ajánlás.) Igaz, hogy Schön is Gyöngyösiből vett nyomós időzettel tudja feltevését támogatni. De ha két *támogatható* magyarázat között kell választanunk, inkább válasszuk azt, amelyet maga a magyarázandó szöveg elfogulatlan olvasása javasol. Schön szerint «csak a rosszul rövidített cím» alapján tehető fel, hogy *Kemény emlékezetét* akarja a költő megújítani, s ugyanakkor ő, a saját magyarázatát elfogultan szintén rövidíti a címet, így elmarad az *emlékezet* jelzője is: *halála utánis élő*, mely félreismerhetetlenül a phoenix-szimbolum kifejtése. Riedl feltevését még 'támogatni' sem igen lehet.

is találkozik. De Ovidius csak részleteket adhatott és nem műfaji példaadást. Hogy vannak jelek, melyekből a filologus joggal következtethet arra, hogy ő is írt *Hymenaeust*¹, a mi szempontunkból mellékes, mert ránk semmi sem maradt ebből, s így sem Gyöngyösi, sem a humanista poéták Ovidiusra ebben nem támaszkodhattak. A három nevezetesebb római epithalamium-költő, Catullus, Statius és Claudianus² közül az első egyrészt Sappho hymenaeusait plántálta római talajba, másrészt Peleus és Thetis mitikus nászát írta meg oly alexandriai epyllion alapján, melyet valószínűleg szintén egy menegző tett alkalmoszerűvé. Az epikus epithalamium tőle is csak részleteket, lírai betéteket, a kórus szórványosan előforduló alkalmazását vehette. A humanista műfaj mintáját és antik igazolását szem-melláthatólag a hanyatló római költészetnek már erős retorikai iskolán keresztül ment két képviselője, Domitianus kortársa, Statius, s a háromszáz évvel később élt Claudianus műveiben kell keresnünk — ez az utóbbi Stilichónak és Honoriusnak volt udvari poétája.

Statiusnál (*Epithalamion Stellae et Violantillae*. Silv. I. 2.) Erato beszéli el a násznépnek a házasság történetét. Derült égből alatt pihent Venus, mikor hírül hozta Amor, hogy Stellát — Statius költő-barátját — nyilai érték. Ekkor maga Venus megy Violantillához, a szép özvegyhez, rábeszélni — akárcsak Zrínyi Ilonát — hogy tegyen le arról a szándékáról, hogy nem lép másodszer házasságra, s engedjen a szerelemnek, míg fiatal, s mikor ilyen minden tekintetben kiváló férfi eped érte. Claudianusnak főleg két epithalamiuma jön itt számításba: *Epithalamium de nuptiis Honorii Augusti* és *Epithalamium dictum Palladio v. c. tribuno et notario et Celerinae*. Az utóbbinak cselekvénye festői jelenettel kezdődik: Venus a nyári hőség elől szőlővesszővel befönt barlangba menekült. Míg bent alszik, kint, hatalmas tölgyfa alatt, a gratiák pihennek, a kis ámorok pedig, ki itt, ki ott találva árnyéket, heverésznek, ijjúkat a szomszéd ágakon lóbázva, vagy a közelben kergetőznek, madárfészket, álmát keresnek. De hirtelen emberi zaj veri fel az istenek idilli pihenőjét, vidám ének hallatszik: egész Italia hegyein végig Celerináról énekelnek, s Palladius, az ifjú férj nevét visszhangozza az egész mezőség. A jókedvű hangok felébresztik az istennőt, álmát ragyogó ujjáival kidörzsöli szeméből s amint volt, zilált hajjal, fedetlen kebelrel, felserken heverő helyéről s a kis ámorokon Hymenaeust

¹ V. ö. R. Reitzenstein: *Die Hochzeit des Peleus und der Thetis*. Hermes. XXXV. 73—105 l.

² Az antik epithalamium ismertetésére természetesen csak annyiban térhetek ki, amennyiben a Gyöngyösinek példát adó humanista műfaj keletkezése megértéséhez szükséges; egyébként l. Reitzenstein i. m. és Maas cikkét: Pauly—Wissowa s. v. *Hymenaios*.

keresi, Hymenaeust, a Múzsza fiát, aki nélkül nem eshetik meg menyegző. Együtt mennek, Venus megfürdik előbb a forrásban és rendbeszedi haját, majd befogat virággal megrakott kocsijába — Venus fogata, hol mint galamb-fogat, hol mint hattyú-fogat: Sapphotól Himerius rhetor *ἐπιθαλάμιος λόγος*-án át a Thököly-eposzig, az epithalamium minden változatában gyakran találkozunk vele; felkeresik a násznépet, dús virágzapporral szórják be a nászszobát, s a síró menyasszonyt anyja öléből Venus szakítja el, hogy kezét mátkája: férje kezébe tegye. — Még fontosabb szempontunkból az első, Honorius Augustus, a nyugatrómai birodalom ura, és Mária, Stilicho leánya, nászára irt epithalamium. Az ifjú császárt Amor nyila éri, érzi a sebet, de nem tudja mire magyarázni. Nem kellene többé régi mulatságai, sem lova, mely vadászatra vitte, sem fegyvere, hajítódárdája. Mária jár folyton az eszében és sürgőtelleg gondol a régi szerződésre, melyet még az apák kötöttek s mely Máriát neki kötötte le. Amor diadalmos mosollyal repül anyjához, a cyprusi csodálatos kertbe. Venus látja fia örömen, hogy valami nagy turpisságot követett el ismét, talán épen a nagy Jupitert sebezte meg újra. Amor anyja ajkára tapadva adja hírül diadalát:

Laetare, parens; immane trophaeum
 Rettulimus, nostrum iam sensit Honorius arcum.
 Scis Mariam, patremque ducem, qui cuspidē Gallos
 Italiamque fovet, nec te praeclara Serenae
 Fama latet. Propera: regalibus annue votis:
 Junge toros.¹

Venus személyesen megy eligazítani Honorius dolgát — a költemény hátralevő részét Venus tengeri útja, Mária megnyerése s a nász örömeinek leírása tölti be.

Vajon ismerte-e Gyöngyösi az epikus epithalamium antik példaképeit, vagy csupán oly elemeket használt föl belőlük, melyeket a neolatin költők mint a műfaj tartozékait közvetítették hozzá? A humanista költészet már említett közhelyszerűsége folytán nehéz eldönteni. Statiushoz is, Claudianushoz is a XVII. századi költő mindenesetre könnyen férhetett. Statiust idézi is a *Rózsakoszorú* ajánlásában, Claudianus meg épen azok közé a latin költők közé tartozik, akiket a német klasszicizmus antiquitás-ideálja szorított ki a köztudatból. A barokk őt is a legnagyobbak közé számította. Hogy a talán Gyöngyösitől való *Proserpina elrablása* Claudianus-átdolgozás, arra már fölfedezője, Badics Ferenc, rámutatott.² Gyöngyösi szerzőségének kérdését nem bolygatjuk:

¹ *Epith. de nupt. Aug.* 117 vv. — Claudianust Theodor Birt kiadásából idézem: *Monumenta Germ. Hist. Ant.* Tomus X. Berlin, 1892.

² *Gyöngyösi István ismeretlen elbeszélő költeménye.* (Ak. Érték. XXIV. 1.) 1921. és Gyöngyösi-kiadása. II. 462 ll.

annyit mindenesetre bizonyíthatunk vele, hogy a XVII. században ismerték nálunk Claudianust.¹ 1650-ből való Heinsius-féle kiadása Zrinyi Miklós gróf könyvtárában is megvolt,² s nem lehetetlen, hogy a *Zrinyiász* VIII. énekének hajnaléírásában is Claudianus-reminiscentiát kell látnunk.³ Van azonban egy feltűnő részlet a *Murányi Venus*ban is — nem egészen lehetetlen, hogy ezt szintén valamelyik előttem ismeretlen humanista epithalamium közvetítette Gyöngyösihez — melyhez a legközelebbi párhuzamot Claudianus szolgáltatta. Ez *Cupidónak házatája* s a hozzá közvetlenül kapcsolódó elmélkedés *Cupido nyilának erejéről*. Gyöngyösinél egy közvetítő gondolat a parafrízisban elsikkadt, Claudianusnál szorosabb a kapcsolat: Venus cyprusi kertjében — illetőleg Gyöngyösinél Cupido házatáján — két forrás ered, egy édes és egy keserű, s Cupido ezekben mártja meg nyilait. Cupido házatája Gyöngyösi szerint «két rendre» oszlik, s az elsöben «minden kívánt jó» feltalálható. «*Hervadatlan szép fák*», *madárének*, virággal telt utak, «*híves árnyékok mint sátorok*», hol a *békesség, öröm és szabadság* sétálnak. Rózsa-ágyban, amely fölé zöld ágak borítnak árnyéket, a «nyugodalom választott álmokkal» pihen.

Minden fölül vannak szép mulató-helyek,
Kiken gyönnec, s-mennek az Zephirus-szelek,
S-gyengén ingadoznak az zöld fa-levelek.
Nem hervasztnac itten soha az mord telek.

Vígasság, ének-szók, a vídamság tánca, mitől «az gyenge pásit reng», mindenütt «nyájas beszélgetés», mosoly, ölelés, csók. «Minden fölül ez helt lakja gyönyörűség, — Az fák

¹ Sarbiewsky, a XVII. századi nagy lengyel jezsuita, egy epithalmiuma bevezető soraiiban a műfajt épen Claudianushoz fűzi. (*Sarbievii Carmina*. Budaë, 1824. 219. l.) Nálunk Rimay János (Radvánszky kiadása 334. l.) és Listius László (Komáromy kiadása 143. és 202. l.) utalnak rá a XVII. században, s még a megújhódás korában is Anyos Pál (Császár Elemér kiadása 76. l.) és Virág Benedek (a Hunyadia-tragédia függelékében 81. l.), tehát oly írók, kiknek az antiquitáshoz való viszonyát a humanista hagyomány szabja meg, szívesen idézik. Így Vörösmarty diákkori verses-füzeteibe is jól illik egy darab Claudianus-fordítás: L. Brisits Frigyes: *Vörösmarty Mihály kiadatlan költ.* 56. l. *Gygantomachia* v. ö. Claudianus: *Gigant.* 1—10-ig.

² *Bibliotheca Zrinyiana*. 1893.

³ A 4. vsz. jellegzetes anaforái:

Ifú arcával mindent megvidámít,
Ő földbül virágot szépségével indít,
Ő fülemilében keserves torkot nyit,
Ő forrást, ő folyást, erdőt, mezőt, újít.

Claudianus: *Panegyricus de VI. cons. Hon.* 30. s k. s.

At si Phoebus adest et phrenis grypha iugalem
Riphaeo tripodas repetens detorsit ab axe,
Tunc silvae, tunc antra loqui, tunc vivere fontes,
Tunc sacer horror aquis adytisque effunditur Echo.

öltözete itt mindenkor zöldség»: ez a boldog szerelmesek lakása. «Az másik szomoru s-tövissel rakott kert», melyet a tél pusztított végig. Itt a boldogtalan szerelmesekkel a *gyász*, a *kedvetlenség*, a *szomorúság*, a *kétségbeesés*, a *harag* és a *nyughatatlanlanság* laknak. Gyöngyösi mindegyikről a humanista embléma-költészet szellemében fest 4—4 soros képet. A két kert-rész között szép magas halmokon van Cupido lakosztálya. Házát «gyenge láng-szín kárpit» keríti, a ragyogó falon ijja és tegze.

Két féle nyilakott tart pedig ezekben,
Külömb-külömb erő vagyon mindenikben:
Szerelem-gerjesztést öntött az edgyikben,
Idegenséget hoz másik az szivekben. (I: 166—189. vsz.)

Itt keresi fel Venus Cupidót, hogy az istenek határozatához képezt megbízást adjon neki Wesselényi Ferenc szívének megsebzésére. Claudianusnál Amor akkor keresi fel anyját a cyprusi kertben, miután Honoriust Mária iránt szerelemre gerjesztette. S a kert leírása annyi részlet-vonásban is egyezik — örök tavasz, háborítatlanság, madárdal, árnyék, Zephyrus, a kettősség, melyet Cladianusnál a két forrás képvisel, a meg személyesített lelki tulajdonságok — hogy a különbségek¹ ellenére is fel kell tennünk Gyöngyösi függését Claudianustól:

Mons latus Jonium Cypri praeruptus obumbrat,
Inivus humano gressu, Phariumque cubile
Proteos et septem despectat cornua Nili:
Hunc neque canentes audent vestire pruinae
Hunc venti pulsare timent, hunc laedere nimbi.
Luxuriae Venerique vacat. Pars acrior anni
Exulat; aeterni patet indulgentia veris.
In campum se fundit apex; hunc aurea saepes
Circuit et fulvo defendit prata metallo.
Muciber, ut perhibent, his oscula coniugis emit
Moenibus et tales uxorius obtulit arces.
Intus rura micant, manibus quae subdita nullis
Perpetuum florent, Zephyro contenta colono,
Umbrosumque nemus, quo non admittitur ales,
Ni probet ante suos diva sub iudice cantus:
Quae placuit, fruitur ramis: quae victa, recedit.
Vivunt in Venerem frondes, omnisque vicissim
Felix arbor amat: nutant ad mutua palmae
Foedera, populeo suspirat populus ictu
Et platani platanis alnoque adsibilat alnus.
Labuntur gemini fontes, hic dulcis, amarus
Alter et infusus corrumpunt mella venenis,
Unde Cupidineas armari fama sagittas.
Mille pharetrati ludunt in margine fratres,
Ore pares, aevo similes, gens mollis Amorum.

¹ A legnagyobb különbség az, hogy Claudianusnál a szerelem édes és keserű, Gyöngyösinél édes vagy keserű. Ezért kell Gyöngyösinek a kertet két részre osztania.

Hos Nymphae pariunt, illum Venus aurea solum
 Edidit. Ille deos coelumque et sidera cornu
 Temperat et summos dignatur figere reges;
 Hi plebem feriunt. Nec cetera numina desunt:
 Hic habitat nullo constricta *Licentia* nodo
 Et flecti faciles *Irae* vinoque madentes
Excubiae *Lacrimae*que rudes et gratus amantum
Pallor et in primis titubans *Audacia* furtis
 Lucundique *Metus* et non *secura Voluptas*;
 Et lasciva volant levibus *Periuria* ventis.
 Quos inter petulans alta cervice *Juventas*
 Excludit *Senium* luco. (49 s k. s.)

Claudianus példaadása egyébként nemcsak az epikus epithalamium, hanem általában a humanista panegyrikus kialakulására is jelentős befolyással volt. Elsősorban tőle kell származtatnunk a panegyrikus egyik gyakran előforduló vonását: országok, országrészek, városok kesergő nőalakban¹ megszemélyesítve panaszoják fel a régi fénnel ellentétbe állítva jelen siralmas állapotukat és helyezik sorsukat a kiválasztott hős megmentő kezébe.

Íme a *Palinodia* váza s a *prosopopeia* költői fogásával egészen hasonló kapcsolatban gyakran találkozunk a humanista költőknél. Claudianusnál² és tanítványánál, a már keresztény Apollinaris Sidoniusnál,³ a megszemélyesített Róma duzzadó retorikájú beszédei főleg consul-beiktatásra szánt panegyrikusait díszítik: Gyöngyösi is az újonnan megválasztott nádort ünnepli a *Palinodiában*. Michael Heldingiusnál a panegyrikusból kiváltan magát a panaszt találjuk. *Germánia*, mikor fiai egyenlenségét látja a török veszedelem közeledtekor, valóságos heroidát ír fejedelmeinek: *Germania universis suis Principibus salutem dicit*,⁴ de az ovidiusi keretet claudianusi vonásokkal tölti ki.

¹ Ez allegória történetét a korai olasz humanizmusig I. Konrad Burdach: *Vom Mittelalter zur Reformation*. II. k. 5. r., 1929. 66. s k. l. Róma mint a polgárháborúk miatt gyászoló nő, az antik irodalomban Lucanus *Pharsaliájában* (I. 183. s k. s.) fordul elő először, mint oltalomkereső nő: Symmachus relatiójában II. Valentinianus császárhoz. A megöregedett, erőtlén, gondsújtotta matróna vonásait Burdach szerint is Claudianusnál és tanítványánál, Apollinaris Sidoniusnál (akinek egyébként a Statius-Claudianus-féle epithalamium-műfaj továbbszármaztatásában is része van) nyeri, tőlük öröklődik ez a típus — Jeremiás siralmainak gyászoló özvegyével egybeolvadva — a középkorra s az ébredő olasz humanizmus nagyjaira, Dantéra, Petrarcára, Rienzóra. Burdach Rienzo egy levelét magyarázza s így természetesen nem kíséri e fejlődést tovább, amikor a «barbár» nemzetek fiai ugyanehhez az allegóriához folyamodnak a maguk hazafiúi fájalmának kifejezésére. — Claudianus mint a *prosopopeia* példaképe Gyöngyösi német kortársa, Christian *Weise* számára: I. Karl Borinski: *Die Poetik der Renaissance* etc. 1886. 358. l.

² A *Panegyricus dictus Probino et Olibrio consulibus* s a *Palinodiával* különösen rokon helyzetben: *De consulatu Stilichonis* II. 279. s k. s. és *In Eutropium* I. 391. s k. s. stb.

³ *Panegyricus Avito Augusto socero dictus*.

⁴ DPG. III. 530. s k. l.

Si mea desertae quae sit, videatis Imago,
 Immadeant, nī sint ferrea corda, genae.
 Vello relicta comas, scindo de corpore vestes,
 Et ferit infelix pectora nuda manus.

A gyászoló Róma leírásában Claudianusnál még felismerhető a prosopopeia vallásos gyökere, hiszen a Kr. u. IV. században az istenné emelt Róma kultuszának még jelentékeny maradványai élnek:

Exitium iam Roma timens et fessa negatis
 Frugibus ad rapidi limen tendebat Olympi,
 Non solito vultu, non qualis iura Britannis
 Dividit aut trepidos summittit fascibus Indos.
 Vox tennis tardique gradus oculique iacentes
 Interius; fugere genae; ieiuna lacertos
 Exedit macies. Umeris vix sustinet aegris
 Squalentem clipeum; laxata casside prodit
 Canitiem plenamque trahit rubiginis hastam.¹

Germánia és Róma panaszában is sok egyező vonás van, így mindkettő felemlégeti régi dicsőségét, és mindkettőnek az fáj, hogy miért nem korábbi, nemesebb ellensége győzte le: Rómát Carthago Claudianusnál, Germániát Róma a német humanistánál. Így hiába volt Regulus önfeláldozása Róma, Armenius vitézsége Germánia számára.

Gyöngyösinél a kesergő Nimfa panasz, bár sokkal rövidebbre fogva, nagyjából azonos gondolatmenetet mutat Hellingius heroidájával. Mindkettő az *elhagyott anya* panasz voltaképen, humanista retorikába öltöztetve.

Van-é még valaki az én bal Sorsomban,	Aspicio ante oculos in me fera bella
	[parari,
A'ki segíteni kívánna dolgomban ?	Inque meo poni Barbara castra solo,
Vagy henyélt szemmel néz minden	Et video hostiles numero milite
[azonban	[turmas,
A'míg végső veszélyt rátnak a'	Sed neque de vobis qui ferat, unus,
[nyakamban.	[opem.
Te édes Anyádhoz való szerelmedben,	Ergo agite, afflictæ si vos tenet ulla
Ha kinek egy kis jó vér for(r) még	[Parentis
[szívedben,	Cura, nec adverso tempore cessit amor,
Olly mód, hogy segíthes(s), ha nincs	Nunc proceres properate meam
is kezédben,	[retinere salutem,
Méltó panaszimat ved(d) még-is	-----
[füledben.	Hostis adest, Nati, quin iusta capes-
	[sitis arma ?
Másod Róma valék erős férfiakból,	-----
-----	Omnia vincentem vincit Germania
Valék akkor méltán sokaknak	[Romam
[félelme....	Sprevit Romulidas Teutona terra
	[viros....

¹ De bello Gildonico. I. 17. s k. s.

Most: Gyöngyösi kesergő nimfáját és Heldingius Germániáját egyformán fiai egyenetlenkedése sodorja pusztulásba. Heldingius költeményéhez minden tekintetben hasonló Reusneré: *Germania ad Imperii Romani Electores ac Principes*.¹ Reusner másik hasonló tárgyú költeménye, *Germania ad Maximilianum II.*,² már annyiban áll közelebb Gyöngyösi *Palinodiájához*, hogy szintén határozott panegirikus-tendenciája van: a töröktől és belvillongásoktól egyaránt fenyegetett Germánia, miután panaszosan hasonlította siralmas állapotát régi dicsőségéhez, a nyilván most trónra lépő II. Miksa császár segítségéhez folyamodik. «Eldültek oszlopim, kikhez támaszkodtam» — panaszolja Gyöngyösi kesergő nimfája; «Diceris regni fida columna mei»: ezt a dicsőséget ígéri a magára maradt Germánia egyetlen támaszának. Már látja boldogabb jövőjét, az új császár új dicsőséget hozó győzelmeit, s a hosszas monolog belső drámaisága lehetővé teszi, hogy — a jövőbe vetítve — már-már ujjongásra fakadjon:

Quos ego tunc plausus edam? quae gaudia carпам?

Gaudebunt animis pueri iuvenesque, senesque,
Teutonicae matres, Teutonicaeque nurus.

Cornibus exultans pariter laetabitur altis
Ister et immissis laetior ibit aquis.

Gyöngyösinél is, amikor a szárnyas griff, azaz Esterházy, veszi kezébe az ország sorsát, s Hermes felszólítására letörli könnyeit a nimfa, örömében a természet is részt vesz: «Minden erdők s völgyek kezdnek víg zendülést.»

Ugyancsak a megszemélyesített Germánia ajkára adja Stigelius V. Károly dicsőítését: *Germania Carolo V. Imp. Aug.*³ Germania megmentőjét ünnepli a császárban, aki helyreállítja a békét és biztosítja a földműves munkáját (Te pius inversam dum scindit vomerem terram — Agricola, ingenua simplicitate canit...), s aki háborúban és békében egyaránt nagy (... pariter belli pacisque intendis in artes; — Ut chlamidi possis Caesar et esse togae). Esterházy nádorrá választása után is felveszi Ceres elvetett sarlóját, s a nádorról is elmondható: «Van Sagum, van Toga ennek tárházában, — Törvény, s- fegyver illik egy aránt markában».

A *Palinodiához* már Zolnai Béla idézett találó párhumot: Georgius Schottelius 1640-ből származó német költeményét. De ő is kiemeli a Schottelius-kapcsolat külső bizonyítékainak hiányát s hozzáteszi: «Talán, ha Gyöngyösi többi munkáira

¹ DPG. V., 660. s k. l.

² U. o. 651. s k. l.

³ DPG. VI. 497. s k. l.

vonatkozólag is merülnek föl német nyomok, s költészetét a XVII. századi német tudós költészet megvilágításában látjuk, e kapcsolat véglegesen elfogadható lesz».¹ Ugy látom, Schottelius és Gyöngyösi egyezését a közös iskola magyarázza. Ugyanazon humanista költészet hagyományain nevelkedtek mindketten, s az egyezések: a humanista költészet közhelyei.

Ilyenformán a *Palinodiát* sem kell Gyöngyösi két főművétől elszigetelten néznünk. Itt is, ott is a humanista panegyrikus fogásait utánozza, s ennek az alkalmi poézisnek klasszikus igazolása: Claudianus. Vele mutat rokonságot a *Murányi Venus* csakúgy, mint a *Palinodia*, épen ami a kereteket, a *műfajt* illeti, a nélkül, hogy igazolható volna ezekre nézve akár Claudianusnak, akár egyik vagy másik közelebbről meghatározott humanista poétának közvetlen követése. Egyszerűen a *poézist* követi, a «Deák Poésist», melynek példaadásával igazolja a Nyitrai-kódexben ránk maradt kis értekezés nyelvi licentiáit is. Erre pedig az iskola irányította figyelmét, az iskola, melynek jelentőségét mind Gyöngyösi fejlődésében, mind olvasóközönsége előkészítésében, már Toldy Ferenc kiemelte.²

WALDAPFEL IMRE.

¹ *Német párhuzam Gyöngyösi Palinodiájához.* Irodalomtörténet. 1914. 402—407. l.

² Id. mű 284. és 292. l.

ADATTÁR.

EGY KAZINCZY-EREKLYE.

Finom csontszínű, aranymetszetű szabad lapocska, vagy három tucat, rózsaszínű selyemmel bevont papiros dobozban. Némelyiknek fején kis acélmetszet, néhány egész lapra terjedő képecske: eszményi tájak, vízesés, legelő nyájak, aratás, szüret, alkonyat. A beírt lapok közt préselt virág: rózsza és árvácská, elillant órák fakó emlékei; egy-két ó divatú névjegy, fekete papirosból metszett árnykép, egy verses lap valamely német almanachból — igazi «Stambbuch» a XIX. század elejéről. Baráti kéz juttatta hozzám Karánsebesről a háború végén. Soká hevert egyéb holmi közt, míg nemrégiben újra kezembe kerülvén tüzetesebben szemügyre vettem az írott lapocskákat, s belőlük egy rég letűnt világ képe elevenedett meg előttem.

Az írások keletzése 1809 és 1815 közötti néhány esztendőt mutatja. Íróik csupa előkelő erdélyi név: Bánffi, Bethlen, Bornemisza, Kun, Mikes, Nalátzy, Rhédey, Wass, Zeyk... a Királyhágón túl élt főnemesség képviselői. Legtöbbje nő, csak egy-kettő férfi. A helynevek is erdélyiek, hármat kivéve: épen ezek teszik irodalmilag érdekessé az emléket. A laza lapocskákon közhelyszerű mondások, idézetek, a korra jellemzően német, francia, angol, olasz nyelven; magyar aránylag kevés van benne. Jele annak, hogy száz esztendővel ezelőtt a tősgyökeres erdélyi élet is már idegenné vált, ha másban nem is, de nyelvében, s aztán ami vele jár, műveltségében. Nem csoda, ha a nagy házak gyermekei mellé magyar nevelőt is fogadtak, hogy ezen a nyelven is tudjanak, mert a többitől gondoskodtak az idegen-nyelvű guvernanté-ok.

Hogy ki volt az emlékkönyv tulajdonosa, az egyik képecske hátára írt ajánlás mutatja: «Pour Charlotte Gyulay.» Az emléklapok közt kézzel írott névjegy: «Le Comte François Gyulai» (hajszálból font szalagocskával van körülcavarva) s egy iratról levágott név: «Com. Fr. Gyulai» — a korán elhalt apa ereklyéi — az előbbi névvel való összetartozást bizonyít. Egészen világossá teszi a dolgot két aláírás: Döbrentei Gáboré és Kazinczy Ferencé.

Aki űsmeri a széphalmi mester életét, azonnal tudja, hogy a tulajdonos nem volt más, mint gr. Gyulai Karolina, a költő leveleiben *Lolott*, legidősebb leánya gr. Gyulai Ferencnének, Kácsándy Zsuzsannának: *Susie*-nek, *Susie*-nek, Kazinczy kassai szerelmének, akinek képe egész életen át kísérté, az évek folyamán meg nem halványodva, sőt egyre eszményibb fényben ragyogva.

1785—86-ban rajong érte Kassán a huszonhatéves költő, de kezét nem nyeri el. Susie 1790-ben gr. Gyulai Ferenc neje lett s így Erdélybe került, messze Kazinczytól. Mikor 1809-ben özvegyen marad, Kazinczy, bár már két éve nő, újra kapcsolatot keres egykori imádottjával, előbb Aranka György, majd Döbrentei Gábor útján, akit ő szerez be a Gyulai-házba nevelőnek. Most már sűrű az üzenetváltás a küüllömegei Oláh-Andrásfalva és Széphalom közt. Mikor 1807 végén Kazinczynak Eugénia (Zseni) lánya születik, a grófnőt kéri föl keresztanyának, s az nemcsak elfogadja e tisztséget, hanem válaszol is a költőnek rajongó leveleire. Kazinczy később kiterjeszti a levelezést a tizenhétéves Lolottra is, aki nemsokára azt kéri tőle, fogadja őt elhunyt apja helyett leányának. (*Kaz. Lev. IX. 269.*) A költő, a kérelem mögött Susie-t sejtven, ezt a legnagyobb örömmel veszi és Lolottot ezentúl «édes jó lányom»-nak szólítja. Kazinczy levelezésének óriás tömegében azonban hiába keressük akár Susie, akár Lolott leveleit, hiába kutatjuk a két előkelő széplélek megnyilatkozásait, csupán a költőnek legfellelzőbb visszhangjából sejtjük tartalmukat. A levelek hiányát megmagyarázza Kazinczynak 1808. jan. 28-án gr. Gyulai Ferencnéhez írott válasza, melyben megköszöni, hogy Eugénia keresztanyaságát elfogadta; a végén ezt mondja: «Levelét Geniemnek fogom fenntartani. Övé lesz holtom után. S úgy nevélem, hogy az olyannak hasznát vehesse.» Úgy látszik, hogy mind Susie, mind Lolott levelei egytől-egyig Eugéniáé lettek, aki elrejtette a nyilvánosság elől, talán meg is semmisítette őket; esetleg még előkerülnek hagyatékából egyszer.

Döbrentei 1813. jan. 13-án a következőket írja Kazinczynak: «Lotti, szíves tisztelete mellett ezen öt képes levelecskét küldi Stambuchjából, hogy rájok a Tekintetes úr, a Széphalmi Grófné... s a három kicsiny kedvesek írjanak.» (*Kaz. Lev. X. 416.*) Kazinczyék szinte postafordultával eleget tesznek e kérésnek és megküldik a megírt emléklapokat — nem ugyan ötöt, csak hármat, mert a két legkisebb gyermek, Thalía és Emil még nem tudott írni. A szerencsés véletlen megmentette őket az enyészettől. Mindeddig kiadatlanok. Szövegük a következő: Kazinczy emléklapjának fején gátat szakító árvíz acélmetszetű képe, a háttérben jajveszékélő emberek. Alatta az emlékvérs:

Angyalod a' tövisektől
Mentse-meg ösvényedet,
'S a' faragatlan versektől,
Kedves lyánka, könyvedet.

Kazinczy Ferencz.

Széphalom Júl. 9d. 1813.

Kazinczyné emléklapján: falu mögött alkonyodó nap, előtte mezei munkát végző földművesek, az előtérben legelésző nyájak, egy fa alatt furulyázó pástort hallgató leány; a szöveg:

Elöttem csak úgy van beese
az életnek,
Ha van kit szeretnünk,
's vannak kik szeretnek.

Kis János.

Gróf Török Sophie.
Széphalom, 9. Júl. 1813.

Eugénia, úgy látszik, egy lapot elrontott, mert a meglévő más, durvább papirosból van, s az eredetiről a kivágott képet — gazdasági udvar — utólag ragasztották rá; szövege a ceruzával vonalozott sorok közt:

E' szük helyre sok szó
nem fér, Lolott, sze-
ress, csak erre kér.

Kazinczy Eugénie.

A név fölé Kazinczy ezt írta: «fogadott testvéred», alája pedig ezt a megjegyzést: «ezen utolsó sort vezető kar és ólom nélkül hatodfél eszt. korában» — azaz, hogy nem vezették a kezét és nem rajzolták meg előbb a betűket.

Zseni még egy külön színezett rajzú, nyomtatott lapocskát mellékel: kis fiú ül zongora előtt, alatta nyomtatott német versike, a lap alján pedig szép gyermekírással: «Az imádott Lottinak leánya Zsenie.»

Nem is kell nagy képzelőtehetség, hogy lássuk azt a kedves jelenetet, mikor a széphalmi szalmafedeles kúriában apa és anyja megiratja a kis lánnyal ez emléklapokat, üzenetül Erdélybe egy másik kedves családnak, kiket egy ifjúkori ábránd egybekapcsol.

Az emlékkönyv egyéb érdekes lapjai közül meg kell említeni gr. Gyulair Ferencné, Kácsándy Zsuzsánna sorait, melyeket lányának írt, fogyatékos helyesírással, de mély értelemmel (talán az egyetlen írás, mely az imádott Súsie keze után megmaradt):

Fro zu seín bedarf man wänig, und wär fro ist der ist ein König.
Ein einziger Feind ist schon zu vil, und hunder(t) Freunde sin(d) zu wänig,
sey vorsichtig in wäln deiner Freunde: das rathet dir deine Mutter S:K:

Döbrentei Gábor, a házi nevelő, a legrégebbsz nev az emlékkönyvben.
Jellemző emléksorai:

Of all human affections, the noblest and most becoming human nature,
ist that of love to one's country.

S h a f t s b u r y

Emlékezetül írta Döbrentei Gábor mk.
O. Andrásfalván Febr. 6dikán 1809.

Igy szövődnek a szálak Széphalom és Oláh-Andrásfalva közt. Koronája ennek a szép lelki szövetségnek Kazinczy erdélyi utazása volt, melyet a grófnő meghívására az öregedő költő Eugénia kíséretében tett 1816 nyarán. «Szebb három hónapot, ha ide nem számolom, a mit a szerelem ada, sohasem éltem» — írja Kazinczy erről az időről barátjának, Kis Jánosnak. Emlékük megmaradt a soha nem öregedett szív melegével írt *Erdélyi levelekben* s egy finom rajzban, melyet belőlük Dóczy Jenő alkotott: *A dédáci idill*, (Napkelet, V. 1925.¹).

TOLNAI VILMOS.

¹ Az emlékkönyvet méltó helyére, a M. T. Akadémia könyvtárába tettem le.

SZILÁGYI ISTVÁN KÉT LEVELE.

Boldogult Szász Károly (püspök) hátrahagyott levelesládájában Szilágyi Istvántól (1819—1897), a mármaros-szigeti református főiskola igazgató-tanáráról, a M. T. Akadémia tagjától, Arany és Petőfi barátjától is van két érdekes levél — egyik 1852-ből, a másik 1859-ből.

Az elsőt abból az alkalomból írta, hogy Szász Károly — mint nagy-kőrösi fiatal tanár — Moore Tamásnak, a nagynevű angol költőnek verseiből egy csomót kiadni készülvén a maga fordításában, Szilágyi Istvánnak is küldött aláírási ívet a kötetre. A könyv aztán *Moore Tamás költeményeiből* címmel 1853-ban meg is jelent.

A másik levél kevéssel az után a nagy tűz után kelt, mely 1859 nyarán elpusztította a mármaros-szigeti református templomot, s nagy kárt okozott a gimnázium épületében is. A kár egy részének fedezésére a lelkes Szilágyi — P. Szathmáry Károlylyal, sok történeti regény buzgó írójával, ki 1858-tól 1862-ig szintén Szigeten tanárkodott — albumot készült kiadni, s Szász Károlytól is kért közleményt. A mű 1860-ban Pesten, Ráth Mór bizománya-ként, *Szigeti album* címmel jelent meg, s Szász Károlytól — ki akkor Kún-szentmiklóson lelkészkedett — az *Oly szende volt e...* című költemény foglaltatik benne.

A levelek teljes szövegükben itt következnek.

1.

Ifj. Szász Károly urnak!

Szilágyi István

szives tiszteletét.

Kegyed szives volt engem megtisztelni egy aláírási ívvel, melyen Moore Tamás némely, általa fordított költeményeinek, leendő kinyomatásáról tesz hiradást, s részt vevők, aláírók gyűjtésére szólít fel.

A mennyivel inkább érzem én sulyát jelen helyzetem, hivatalos elfoglaltasaim azon oldalának, mely nem engedi, hogy a pályán, hol eddig a szellem áldozataival jelenhetek meg, jelenleg is ugy lépjek fel; mennyivel inkább nehezedik rajtam e körülmény terhe, melyet nem kedvelnek az istenek, melytől a Muza fut, az ihletés messze távozik: annyira szivem szeréntibb más felől, ez, általam eleitől fogva, a leghívőbb áhitattal bálványozott, gyermeki osztatlan ragaszkodással ölelt Magyar irodalom, nemzetem irodalma érdekében mindent megtenni, a mi által annak mind extensiv, mind *kivált intensiv gyarapodását* bármi részben elősegélhetem.

Nem ok nélkül emelém ki az *intensiv* szót. Nem áhitám én azt, ugyan is, soha, hogy *igen igen sok* munkásai legyenek a magyar irodalomnak: de igen, hogy a kevés, kik az oltár körül forgódnak szeretnek, keblök istenétől legyenek oda hivatalosak; nem gyönyörködik az én lelkem azoknak seregében, kik csak a templomban begyűlt s gyűlhető áldozat ajándék tömegét lesik, hogy annál vigabban lakozhassék az egész család, a Baal papjai: de emelkedik bennem a szív, hogy az a kevés szám, kiket erre a Nemzet Jehovája kiválasztott, illési tüzzel, lélekkel, új eget és földet teremtenek a szellem országában; hogy ez egy két hivatalos, homlokán ragyogó csillagával, oda gyűjti majd, alig ismert nevünk, irodalmunk egyszerű bölcsejének fölkere-

sésére, bámulására, tömjénezésére az ismeretlen országok bölcseit. E kevesek azok, kiket én e nemzet örök papjaival hiszek, s kiket, valamint eddig is, lelkem legmelegebb indulatával ölelek: úgy nem szünöm meg ezután is soha, a részvét figyelmével kíséreni áldozatos lépéseiket a pályán, a hol a szedhető rózsák, ép azért mert rózsák, szűrő tövisekkel is bővölködnek.

Kegyedet én e kevesek közé számítom; oda számítottam már akkor, midőn a költői pályán járdallani kezdett vala. *Petőfi* és *Arany*, az én *Petőfim* és *Aranyom* mellett (ezt ők jól tudják, hogy joggal mondhatom ekképen) *Kegyed* volt, s jelenleg is az, kinek műveiben, az ifju nemzedék között, melynek számába *Lévait* is veszem, lelkem legtöbb élményt, mondhatom, magas gyönyörűséget találja. Meg vallo, vágyva néztem az óra elé, midőn, azokkal együtt, kiket szeretek, *Kedet* is személyesen fogtam volna láthatni. Bizom is az égben, hogy nem messze a nap, midőn az én *Aranyom* viszont-áthatásakor, örvendhetem a Kddeli találkozást is.

Azt, hogy *Kd.*, hozzám is beszólt: felette nagyra veszem. Lett volna az ügy bármí csekély, melyben e közeledés történik: én becsülni fogtam volna azt; most pedig, midőn *Moore* fog *Keđ* által, hozzánk szólani: kétszeres az én gyönyörűségem.

Engedje, tegye *Kd.*, hogy e szép szellem áthidalója legyen a távolságnak, mely egymástól elválasztott. — Hozza ez közelebb *Kdet* az én lelkemhez. *Kd.* bizonyosan barát, egy, *Aranynyal*; kit ő szeret: azt én is szeretem, s ohajtok általa én is szeretettni.

Az aláírási iv, ide rekesztve megy vissza. Bár mi előbb lehetne élveznem a gyönyört, melyet *Kd.* e műben adandó lesz *Nemzetének*.

Szigeth, nov. 20. 1852.

2.

Szász Károlynak

a legszivesb üdvözlötet küldi

Szilágyi Ist.

Romok közül és romok között írom e sorokat. Auguszt. 10. óta csak lélekben él a szigeti egyház; testi képen többé nem létezik. Elsepert a gyilkos tűz, kevesb mint 2 óra alatt mindent. Templom, torony mind elromolva, s elannyira el, hogy egy évtized kevés a 20—24 ezer pftnyi kár helyrehozására. — *Gymnasiumunk* épen így, azzal a különbséggel, hogy a könyvtárt a gondviselés, lakóházamat az emberi megfeszített erő megmenté a pusztulástól.....

Az inség, s az első szükségek fedezése végett *Szatmári Károly* társammal egy *Albumot* szándékozom kiadni, mely januárra lenne megjelenendő.

Szabad-e kérnem, remélenem, hogy *Kd.*, úgy is mint költő, úgy is mint prot. lelkész legyen és léssen érdekelve az ügy által, s nem vonja meg közreműködését az *Album* minél nagyobb belbecsü kiállithatására nézve?

Az ügy*) a protestantizmus ügye; s ez felment attól, hogy *Keđ* előtt bővebben szóljak felőle.

*) Az *ügy* — bizonyára tollhiba, *ügy* helyett.

Oktober végeig van ugyan több társainkhoz jelentve a beküldési határidő; de ha Kd addig is nem sajnálná egy pár sorral részvétét jelenteni: az én lelkemnek édes gyönyörűségül fogna szolgálni e szomorú látványok között.

Isten óvja minden csapástól!
Sziget, August. 22. 1859.

Közli: SZÁSZ KÁROLY.

BATSÁNYI JÁNOS ÉS BITNITZ LAJOS LEVELEZÉSE.

Bitnitz Lajossal, a szombathelyi egyházmegye tudós papjával,¹ Batsányi János Faludi műveinek kiadása kapcsán került érintkezésbe s hozzá hat levelet intézett. Ezeket ma a szombathelyi premontrei gimnázium levéltára őrzi. Bitnitznek Batsányihoz írt nyolc levele, valamint a kettejük ismeretségét közvetítő Trattnernek Batsányihoz írt levele, a M. T. Akadémia kézirat-tárában van elhelyezve.

A leveleket időrendben közlöm. Batsányi leveleit teljes szövegükben, Bitnitzéinek érdekesebb részeit szó szerint, a kevésbbé érdekes részeket kivonatatosan ismertetem.

1. Trattner Batsányihoz.

Mein verehrter Freund und Herr Landsmann!

Auf Ihre gelehrte Abhandlung und Anzeige schrieb mir mein guter gelehrter Freund *Bitnitz* Professor zu *Steinamanger*, dass er das Manuscript Faludys durch Révai abgeschrieben in der Seminar Bibliothek fand. Er las es Wort von Wort durch und verglich es mit den schon erschienen Auflagen — hier sendet Er die Jegyzetek ein, damit Sie verehrter Freund es benützen können; — sobald ich etwas wieder erhalte, werde ich es alsogleich einsenden. — Ich habe doch wenig Hoffnung, dass sich noch viel finden sollte, da wir sonst schon davor benachrichtigt sein würden... Mit auszeichnender Hochachtung verharret Ihr Freund u. Diener

Pest 21 März 1822.

Trattner.

Trattner csatolja leveléhez Bitnitznek ily című írását: *Jegyzetek Faludy Ferencznek a Szombathelyi Papnevelő háznak könyvtárában gondosan őrzött kéziratjából*. Bitnitz ebben szabatosan leírja Faludi szombathelyi kéziratát és egybevetvén azt a Révai-féle 1787-iki pozsonyi kiadással, felsorolja az

¹ Bitnitz Lajos 1790-ben a vas megyei Jákon született, 34 éven keresztül tanította a szombathelyi líceumban a matematikát és a magyar nyelvet, sokat fáradozott a M. T. Akadémia érdekében, melynek első tagjai sorába tartozott, 1871-ben mint a vasvár-szombathelyi káptalan nagyprépostja és c. püspök halt meg. Életrajzát utoljára Kovács Lajos állította össze a következő műben: Géfin Gyula, *A szombathelyi egyházmegye története*, 1929. II. k. 374—378. l.

írott és nyomtatott szöveg közti különbségeket. Minthogy Négyesy László a *Faludi Ferenc versei* c. kötet élén (Budapest, 1900) közzétett kiváló tanulmányában Faludi szombathelyi kéziratát gondosan ismertette, felesleges Bitnitz jegyzeteit közölnünk.

Batsányi, Trattner sorainak és Bitnitz *Jegyzeteinek* vétele után, közvetlenül fordult az utóbbihoz, a következő levéllel:

2. Batsányi Bitnitzhez.

T. Prof. Bitnitz Lajos Úrnak

egésszéges hoszszú életet kíván Batsányi

Az ide zártt kis nyomtatványt a' végre és olly kéréssel küldöm, hogy azon könyvtárba tétessék-le, a' mellyben Faludi Ferentz' kézírásai, a' mint jelented, gondosan őriztetnek. Vegyétek olly hazafíui szívességgel, a' millyennel én adom és küldöm!

A' *Jegyzeteket* örömmel és szíves köszönettel vettem; annyival-is inkább, mivel tsak ezekből is látom és tapasztalom, hogy vélekedésemben nem tsalatkoztam. Bizván jóságodban, bátorkodom reményleni, hogy további kérésemnek is eleget fogsz tenni.

Több okokra nézve óhajtom, s' kívánnom kell, hogy a' nevezett jeles Poétának kézírásait egy kis időre kezemhez vehessem, szemeimmel láthassam, és az új kiadást nyugodtt lélekkel kedvem szerint annál bátrabban elintézhessem.

Te magad-is tudós Férjfiú, magad-is Magyar Író, 's a' nemzeti nyelvnek, poézisnek, és litteratúrának igaz jó baráttya, különösen pedig Faludi, Múzsájának-is szíves tisztelője lévén, nem fogod ebbéli kívánságomat 's kérésemet balra magyarázhatni, — főképp', ha méltóztatod megfontolni, melly szorossak és szentek légyenek egy illy jeles magyar Poéta' Kiadójának kötelességei!

Már fellyebb, 's mindgyárt előre jelentettem, melly szíves örömmel és köszönettel vettem légyen az említett *Jegyzeteket*, mellyeket számomra a' Pesti Könyvnyomtatóhoz béküldöttél. De megbotsáss, érdemes tudós Hazafi! ha megvallom, és igazán, egyenesen kimondom, hogy nékem, mint Faludi' Kiadójának, még azokkal nem lehet, és nem szabad, megelégednem! Szükségesnek látszik, hogy a' kérdésben lévő kézírásokat, hatsak *lehetséges*, magam is lássam. Itt hosszas beszédbe nem ereszkedhetvén, elég leszen talán, röviden tsak azt mondanom, hogy Révai' kiadásaiban még több olyan szók és versek-is vagnak, a' mellyek rész-szerént gyanúsok, kétségesek, és nem Faluditól származni látszanak, rész-szerént pedig bizonyosan hibások; 's a' mellyekről még-is a' többször említett *Jegyzetekben* legkevesebb emlékezet sints. Imhol *egy* példa, több ilyenfélék helyett: A' *Klórinda* nevű költemény' 5dik strófájának első verse, Révainál, mind a' Győri, mind a' Pozsonyi kiadásban, imígy vagon: «*Lator Dórinód? ott a' fenyősbén*, — Ez az utolsó szó: *fenyősbén*, nem származhatik Faluditól, sőt, ha ezen Poétának saját keze' írásában így találtatnék-is, (a' mit én még most nem hihetek), még akkor sem volna egyéb, hanem tsak leírásban történt hiba,

error calami; melyet az okos és figyelmes Kiadónak meg kell jobbítania. Faludi nem egy könnyen elégszik meg a' tsupa *suffluxumokkal*, verseinek párosításában; itt pedig ez a' két szó: *füzesben*, és *fenyvesben*, szinte önként ajánlya magát a' Versszerzőnek, annyival inkább, mivel a' *fenyves*, és főképp' a' többes számban *fenyvesek*, közönségesen szokásban vagon a' Magyaroknál. Révait én személy szerint, igen jól, igen közelről ismértem; 's ugyan azért azt kell gyanítanom, hogy ezt a' változtatást ő tette; valamint a' *Hajnal* 14dik strófáját is az által rontotta-meg, hogy ezen két szót: *fogait*, és *kölkeit*, öszvepárosította, azt vélvén talán, hogy Faludi hibásan mondotta a' nőstény medvéről: *és szoptatta* fijait, minthogy az ollyatén oktalán állatnak tsak *«kölykei»* lehetnek!

Teljes hazafiai szeretettel és bizodalommal kérlek tehát: Ne sajnáld ott, a' hol illik, végbe vinni, hogy azon 122 lapból álló kis kötetet, melyben Faludinak versei találtnak, és a' mellyről a' kezemnél lévő Jegyzetekben emlékezel, egynéhány napra velem közölhessed. A' Császári Királyi Postakotsi minden hétenn fel szokott Bétsenn keresztül a' Ti tájatokról (név szerint Köszegegről-is) ide járni, és innen oda visszamenni. Ígérem ezentúl a' magam részéről, hogy az említett kis kötetet, legfeljebb két hét múlva, minden sérelem nélkül, ugyan azon postakotsinn szíves köszönettel visszaküldöm, és mind a' felhozatás-, mind a' visszaküldésbéli költséget örömost lefizetem. Kész vagyok ezenn kívül még arra-is magamat írással előre leköteleni, a' mit ezen levelemben éppen most mondék, hogy t. i. a' kérdésben lévő kézírásokat a' mondott időre (vagy talán még előbb-is) Szombathelyre minden bizonynyal visszaküldöm.

Hogy pedig kérésemnek indított okát, és ebbéli jó szándékomnak tisztaságát, senki kétségbe ne hozhassa, nem lessz talán szükségtelen, itt nyilván és igazán előre jelentenem, hogy nékem a' Faludi' 's több más *M. Költők'* munkájának kiadásában legkevesebb hasznom sem lessz. A' Pesti Typographus (a' kít én személy szerint nem-is ismérek) az én ajánlásomra 's kérésemre vállalta ugyan magára az említett munkák' nyomtatását; de ő nékem azért egy fillért sem fizet, a' mint hogy nem is kívántam semmit egyebet tőlle, hanem csak azt, hogy a' tőlem *«gratis»* hozzá küldetendő munkákat tisztán, tsinosan, és *hibátlanul* nyomtassa, és a' Publikumtól *praenummeratiót* ne *kérjen!* Időmet, fáradságomat, 's ebbéli akárminémű költséget számba sem vévén, még a' levelekért és a' Correcturákért járó postapénzt-is a' magaméből kell fizetnem.

Ezek így lévén, és az igazat Trattner Úrtól magától-is könnyen megtudhatván, (mert, a' mint mondgya, jó baráttya vagy) önként megítheted, millyen hitelt érdemellyenek egy ollyan Recensensnek szavai 's tsalárd állításai, a' ki már munkám' titulussának előadásában is valóságos *imposturát* követ-el, és hazugságát az egész Haza' hallottára ezen szóval: *sic*, erősíti! — Szomorú dolog, látni, 's naponként tapasztalni, millyen állapotban légyen még ma-is a' mi nemzeti nyelvünk és lítteratúránk! és millyen álzartzás hazug emberkékre bízattassék a' Kritikának gyakorlása! Nem tsuda, hogy olly nehezen mehetünk előbbre; nem tsuda, hogy a' józannabb és betsületesebb tudós magyarok a' *recensiónak* már szinte a' nevé-tis útállják és gyűlölik!

Kérlek újra, érdemes tudós Hazafi! ne sajnáld tőlem, vagy-is inkább Faluditól és a nemzeti litteratúrától, további fáradtságodat! Vedd szivedre bizodalmas kérésemet; tedd meg, a' mit tehetsz; és tudósíts barátságosan mennél előbb, ha remélhetek-e valamit Szombathelyről. Tudósíts, kérlek, egyszersmind még arról-is: 1° ha nem lehetne-e azonn a tájonn, név szerént Rohontzonn a' Batthyáni Háznál, Faludinak még több egyéb munkáját-is felkeresni, feltalálni? 2° ha nintsen-e valahol valakinél ezen jeles Poétának valamely festett 's írott képe? vagy tsak valamely árnyékképe-is? (silhouette). Isten hozzád! Élly boldogúl!

Lintz, 24-dik Apr. 822.

Leveledért a' postapénzt ott helyben előre le ne tedd. Én itt azt örömet megfizetem. Így én a' levelet annál bizonyosabban kezemhez veszem, és néked költséget nem okozok.

Adresse: à Monsieur Batsányi, Homme de Lèttres, à Linz.

Bitnitz 1822 május 10-én válaszol. «Becses leveledet — írja — a' hozzá mellékelt könyvecskével együtt kezemhez vevén, azonnal siettem vele a' papnevelő ház könyvtárának őrzőjéhez, és a' munkácskának átadásával Faludi kéziratját illető kivánságodat is kinyilatkoztattam nékie. Az értekezésért különös köszönetét jelenté, a' kézirat átküldésére pedig a' Felsőségnek engedelmét szükségesnek állítá 's ígéré, hogy ennek kieszközölésében segédem leszen. Hanem a' Felsőség, mivel a' kéziratot nagyon félti, többszöri kérésemre is csak abban határozta meg magát, hogy azt az elküldés végett ki nem adhatja...» Már előbb is e választ kapta a «Felsőségtől»,¹ amikor a kéziratot Trattnerhez akarta elküldeni. Ez okból állította össze *Jegyzeteit*, amelyekben a legnagyobb pontossággal tüntette fel a Révai nyomtatásában megjelent szöveg és a kézirat különbségeit. Ígéri, hogy a pünkösdi ünnepekben átrándul Rohonera s megtudja, ami ott Faludira vonatkozólag még megtudható.

3. Batsányi Bitnitzhez.

T. Prof. Bitnitz Úrhoz

Lintz, Pünk. Hav. 16dik napj. 1822.

Érdemes Tudós Hazafi!

Édes Földim!

Ohajtvá várít betses leveledet tegnap vettem. Örömmel látom belőlle, hogy hazafiúi kész jószágodba helyheztetett reménységemben meg nem tsalatoztam. Élek szíves ajánlásoddal, és íme új kéréssel jövök hozzád haladék nélkül.

¹ A «Felsőség» alatt valószínűleg Böle András kápt. helytartó, a későbbi püspök értendő. Eljárását nem hibáztathatjuk, ha meggondoljuk, hogy Faludinak több értékes kézirata veszett el Szombathelyen a hasonlóan szigorú őrzés hiányában. Így pl. a *Téli éjtszakák* kézirata, melyet Révainak csak másolásra adott át Szily, (Csaplár B.: *Révai M. élete* II. k. 271. l.) és Faludinak az a ma lappangó verses kézirata, amelyet Révai használt (v. ö. Négyesy i. m. 103—107. lapokon).

Tsudálatos dolog, hogy azok az előttem isméretlen Úrak, a' kik Faludinak kézírásait minden ok nélkül elannyira *féltik*, és szinte erővel eltemetik, a' dolgot jobban és voltaképpen megfontolni nem akarják, 's ezen jeles Poétának igaz ditsőségét illendőképpen szívekre nem veszik! Faludinak ditsült árnyéka ezt az olly különös rendbéli féltő szeretetet ő-néik ugyan meg nem köszöni, sem a' Magyar Haza jóvá nem hagyhattya. Örülniek kellene inkább, hogy vagyon egyy-valaki hazafi-társaik között, a' ki ezen jeles Poéta' Múzsájának ügyét szívére vette, és munkáját illendőbb, szebb, és hibátlanabb nyomtatásban közre bötstátni akarja. *Ollyan* kötelező ajánlások mellett, a' millyeneket én ez iránt, Te hozzád intézett első levelemben, ő néik már előre tettem, illyen környülállásokban, az *ilyen féltés* valóban soha sem fog a' Nemzet előtt ezen Úrak' mély böltéségének 's igaz és értelmes hazafiúi buzgóságának tanú bizonyóságául szolgálhatni; engemet ellenben (mert ezt Te előtted nem lehet titkolnom) arra fog kényszeríteni, hogy annak idejében e' dologról az egész Haza előtt panaszszal emlékezzem. Úgy látszik, hogy Ők azt, a' mit én ez iránt a' Magyar Tudósokhoz intézett kis munkámban mondtam, vagy éppen nem olvasták, vagy tellyességgel fel sem vették. De akármint légyen ez, kérlek szeretettel és tellyes hazafiúi bizodalommal, méltóztassál nevemben az említett érdemes Urakkal *még egyyszer és végképpen* szóllani, és őket, ha lehet arra bírni, hogy méltó kérésemet meg ne vessék, hanem inkább tselekedettel mutassák-meg, hogy Faludinak ők valósággal igaz és értelmes tisztelőji!

Azon esetre pedig, ha a' többször említett Úrak előbbi szándékjoktól elállani semmiképpen nem akarnának, legkevesebbet sem hajtván kérésünkre, — ezen esetre, mondom, nem látván egyéb útát és módot feltett tzelomnak elérhetésére, kérlek bizodalmasan, hogy Faludinak kérdésben lévő, 122 lapból álló, magyar verseit számomra és az én költségemre valamelyik tanítványod vagy más valaki által mennél előbb szóról szóra 's betűről betűre leiratni ne terheltesd. Akármennyibe kerüljön a' leiratásbéli 's egyéb akárminémű költség, én azt édes örömet a' magaméból megfizetem; sőt ha szükséges lehet, a' kész pénzt előre postánn bé-is küldöm. Kérlek egy-szersmind arra-is, hogy az eredeti munkának ezen új és hív mását Te magad azzal öszvetni, 's a' leírásban történt hibákat megjobbítani ne sajnáld. Különösen kívánnám még azt is, hogy ez a' *copia* az eredeti kézíráshoz még külsejére nézve-is, mindenképpen hasonlítottana, — ki nem vévén még azon harmintzegyre menő *üres lapokat*-is, a' melyekről *Jegyzet*-*teidben* emlékezel. (Ezek bizonyították, hogy nem ok nélkül gyanakodtam).

Hogy a' leiratásra szükséges engedelmet töled megtagadnák, azt fel nem teszem; legalább még most nem hiszem, nem gondolhatom!

Különös örömmel olvastam fellyebb említett betses levelvedben azon jó szándéknak jelentését, hogy Rohontzra ki fogsz rándúlni, 's ott Faludinak egyéb kézírásai vagy akármely poétai magyar munkái felől, és netalán ott valahol valakinél feltalálatható képe iránt-is bővebben értekezni, tudakozódni. Adgya Isten, hogy boldogúlhass ebbéli jó szándékodban! — Ha Faludinak még tsak árnyékképe sem találatnák, ne sajnálly ott helyben arról-is kérdezősködni, ha vallyon nintsenek-e a' vénebb emberek között olyanok még életben, a' kik Faludit fiatal korokban látták 's személy szerent

ismerték volna, 's Tégedet ezen jeles Poétának egész külső belső minéműségéről talán bővebben tudósíthatnának? Találathatik talán a' Baththyáni Háznál még valamely régi, öreg szolgál, a' ki életében ismerhette; minthogy Faludi' halálának idejétől fogva még tsak a' 43dik esztendő't számlállyuk. — Azt-is kívánnám tudni, hová 's melly helyre temettetett legyen ugyan ott Rohontzonn? és ha van-e a' sírjának valamely felírása, vagy akármedly egyéb külömböztető jele, melly a' jeles embernek emlékezetét halála' 's temetése' helyénn fenntarthassa?

Végre még egy kérésem volna! Faludi' Vdik Eklogájának 12 versében Thirzis imígy tsúfolyva vetélkedő társát a' Györi kiadásban *Nyájsán perjén mondád nyálas énekedet*. Ez a' vers a' Pozsonyi kiadásban imígyen van megváltoztatva: *Nyassán perjén* &. Baróti Szabó Dávid ellenben, (a' Kisdéd Szótárban), Faludit megnevezvén és annak tekintetére támaszkodván, ezt a' két szót így adgya elő: *Nyassán: pörén*, 's hozzá teszi synonymum gyanánt és világosított végett: *öltözellen*. — A' Te Jegyzéseidben ez iránt semmi emlékezet sints. Hihető azért, hogy Faludinál-is valóban úgy vagyon írva.

Mit jelentsen a' *pörén*, azt én is jól tudom. De Révainak mind a' két kiadásában «*perjén*» olvastatik; ámbár Thirzis' szavainak értelméhez képest a' *perjének* ott helye nem lehet. Még nagyobb kétségem van ezen első szó iránt «*nyassán*» vagy «*nyájsán*» és megvallom, hogy én ezt soha Magyarótól nem hallottam, és, honnan eredgyen, vagy mit jelentsen tulajdonképpen, nem tudom; noha Magyar Országban eleget jártam, keltem, forgottam, és a' magyar szóllás' külömbsegeire eleget vigyáztam, figyelmezttem. — Sándor István-is Szabót követi, (Toldalék a' Magyar-Deák Szókönyvhöz, 278dik l.) és azon szókat ekképpen adgya-elő: «*Nyassán. Pörén, öltözellen. Sz.*»

Kérlek tehát bizodalmasan, ne terheltessél azonn a' tájonn ezen szóról-is értekezni; és a' dolgot más értelmes jó Magyarokkal-is közölni, vagy, ha talán Te magad ez iránt valamit bizonyost, saját tapasztalásodból tudnál, azt nékem értésemre adni. Faludi' magyar verseit úgy akarnám elkészíttetni, olly tökéletes kiadásban Nemzetem elejbe eresztetni, hogy azokban legkissebb hiba se találtassék. A' mit azért kéréseimre barátságos szívességgel megteleszed, azt ugyan azon hazai litteratúrának hasznára tselekszed, a' mellynek magadat, a' mint barátságosan jelented, már négy esztendő'től fogva ingyen feláldoztad, eggyetlen eggy, de legszebb jutalmadat abban a' megnyugtató 's boldogító gondolatban találván, hogy Hazádnak, Nemzetednek híven szolgáltál, 's annak javát, állandó hasznát és igaz ditsőségét, tehetőségéd szerént, buzgó szívvel elősegítted! Adná és tenné bár a' Magyarok' Istene, hogy sok más tudós Hazafiak-is ezt tselekednék! és hogy Azok, a' kik ezt vagy nem tselekedhetik, vagy Hazájoknak szolgálva használni nem akarnak, legalább hazafi-társaikat közhasznú szándékaik' tellesítésében ne akadályoztatnák!

Ha Mélt. Gróf Baththyáni József Úrral, vagy annak szép reménységű kedves Fijával (a' kikkel tavaly itt személy szerént megismérkedni szerentsém volt) valahol öszvetalálkoznál, ne sajnáld őket, kérlek, nevemben tisztelni; és Faludi felől eggy úttal ő velek is beszéljni. Tudósíts engem, kérlek, egyszersmind arról-is, ha isméréd-e, s láthatod-e néha az én régi

kedves jó barátomat, Kisfaludy Sándort, — «Hunniá' még élő legjobb Énekessét»? Ha van alkalmatosságod vele szólhatni, köszöntsed nevemben. Mint van? miként él? mit mivel? Sümegenn lakik-e mindég? és egészséges-e, kedves hölgyével egygyütt, a' halhatatlan nevü szép és jó Lízával? Vajha láthatnám, ölelhetném még egykor életemben ezen igaz jó barátomat, ezt a' nagy lelkü, 's valóban nemes, ditső Hazafit! úgy tetszik, hogy azután nyugodttabb, tsendesebb elmével vennék bútsút a' Világtól, 's Hazámtól, Nemzetemtől. Szeresd Te-is, szeressétek, tiszteljétek, betsüllyétek mindenképpen Ti-is mindnyájan ötet, velem együtt! mert Ő, azt tökéletesen és minden tekintetben megérdemli, ('s nem a' tsupa barátság és hazafiúi szeretet mondattja ezt velem).

Isten hozzád. Élly boldogúl. Írj, kérlek, mennél előbb; hogy tudhasam, mit remélhetek Rohontzról és Szombathelyről! Vagyok különös tisztisztelettel 's hazafiúi szíves hajlandósággal

igaz köteles szolgáló

Batsányi

vertatur

Elég nagy barátság és hazafiúi viszont szívesség lévén az tőled, Érdeemes Tudós Hazafi! hogy fáradságodat tőlem és Faluditól nem sajnárod, és hogy szándékom' teljesítésében segítségedet meg nem tagadod, nem volna illendő dolog viszontag én tőlem, hogy én pénzbéli költséget-is okozzak néked leveleim által. Ne magyarázd azért balra, és ne vedd rossz névnen, hogy a' postapénznek kipótolására egy kis váltó tzédulát ide zárok, nem akarván a' postapénzt itt előre lefizetni; jól tudván t. i. azt, hogy a' levélhordozó postalegények az ollyatán frankózott levelekkel többnyire igen keveset gondolnak. Vale iterum.

Miért írta légyen Faludi azokat a *francia verseket* a' maga saját munkáji közé, azt én által nem láthatom; mert bizonyos az, hogy nem ő tölle valók, hanem valósággal francia versszerzőktől származtak, és Párizsban ismételtesek, — a' mint én ezt saját tapasztalásomból bizonyosan tudom. Hihető, hogy Faludi azokat megkedvelte, és talán fordítani, vagy legalább idővel az azokban található elmés gondolatokat a' maga kedve 's tetszése szerént megmagyarosítva versekbe foglalni akarta. A' mi pedig Révainak Győri kiadását és ugyan azon versek' magyar fordítását illeti: a' francia versek hibásan vagynak kiadva, a' magyar fordítás ellenben több helyenn szinte *nevetséges*, és tsak azt bizonyítja, hogy Révai igen keveset tudott francziául, 's a' verseket nem értette, és még-is fordítani merte. Annál okosabban tselekedte tehát, hogy a' Pozsonyi kiadásban mind ezen idegen verseket, mind azt a' rossz, szerentsétlen, és valóban nevetséges fordítást kihagyta, — a' Poétának deák verseivel egygyetemben, melyek hasonlóképpen nem oda tartoztak, és a' magyar versekkel öszve nem férhetnek, noha néha elég szépek, elég türhetők.

Mivel mindazonáltal a' kérdésbe vett francia versek-is Faludi saját kézírásai között, a' mint írod, valósággal feltaláltatnak: tehát szükségesnek látszik, hogy azok-is a' többivel egygyütt hasonlóképpen leíratassanak. Ugyan-is azt kell óhajtanom, hogy, a' mint már fellyebb mondtam, a' *copia* tökéletesen hasonló légyen azon eredeti kézíráshoz, mely a' Szombathelyi

könyvtárban oly szoros őrizet alatt tartatik, és a mellynek látása végett én innen oda nem mehetek. Újra is mondom, hogy én minden költséget örömet magamra vállalok, 's visszaszafizetek.

4. Bitnitz Batsányihoz.

(1822. június 6.)

Igéretem szerint tudakozódván Rohonczon Faludi Ferenczről, a' mi csekélységet megtudhattam, ime itten közlöm: életének utolsó napjait az ottani, bizonyos Hausertől fundált ispotályban töltötte mint Beneficiatus, hideg tetemei pedig a' plebania templomának sírboltjában tétettek, a' hol azok minden megkülönböztetés nélkül csendesesen nyugsznak. Az ottani nagy, de zavarban heverő könyvtárban semmi kézírása nem találtatik, minthogy a' könyvek csak 1813-ban szálítottak oda Bécsből. Hasonlóképen festett vagy árnyékképét sem mutathatá senki, de többen találkoznak, kik ötet személyesen esmerték, és közép ternetűnek, vaskosnak, tele képűnek 's egy kevésbé kopasznak írják le; characterére nem tudának utasítást adni, hihetőleg azért, hogy Faludi ő velek nem sokat társalkodott.

Vévén másod ízbeli becses levelét ismét meg ujitám kérésemet a Felső-ségnél Faludi Ferencznek nálunk fennmaradott kézírása iránt, de ez uttal sem kaphatván kedvezőbb feleletet kénteleníttem a' lemásolatáshoz folyamodni, a' mit is a' leg nagyob pontossággal elkészítve itt megküldök. Ezen copiában egy egy lapon szinte annyi sor írás, szinte azon betűkkel írva találtatik, mint az eredetiben, honnan az előforduló orthographiai hibákat vagy az accentus' elhagyatását nem a' másoló tudatlanságának, vagy vigyázatalanságának tulajdonítsa, hanem azon való törekedésemmek, hogy a' copia, a' mint kívánni tetszett, az eredetivel tökéletesen egyezzen. Így tehát ezt úgy tekintheti, mint magát az eredeti kézírást, a' mitől is csak abban különbözik, hogy kisebb papirosra vagyon írva és nincsen bekötve; sőt még szinte úgy kemény kék táblába is bekötöttem volna, ha a' másoló ki nem kopott volna az időből. A' lemásolást egy tanítványom tette, a' ki fáradtságért semmit nem kíván.

Az ötödik Pásztori Versben előforduló: *nyassán perjén* szavakról mind a' vidékbeli emberekkel, mind egyéb jó Magyarokkal értekeztem, de világosítást senki sem adhatott, minthogy azon szóllásmódjitt egészen esmeretlen. Némelly tudósabbak különféle etymologisatiokkal kívántak segíteni; de ezek együl egyig fundamentum nélkül valóknak lenni találtattak. Nem lehetne e a *nyassán* vagy *nyájsán* szót a' *nyájas*, *perjént* pedig a' *pergő* szóból származtatni?

Végre Kisfaludy Sándor Urról most röviden csak azt jelenthetem, hogy személyesen ugyan nem esmerem, de azt jól tudom, hogy mind ez ideig Sümegen lakik. Reménylem a' Türjei Praemonstratensisek által keves idő alatt bővebb tudóstást vehetek felőle 's azt közleni kötelességemnek tartom. Ő nálunk is mindenektől tiszteltetik és még az Aurorában kiadott darabjai is főképen kedveltetnek.

Ezzel, midőn minden tölem kitelhető szolgálatomat ajánlanám, vagyok mély tisztelettel

kész szolgálja

Bitnitz Prof.

Bitnitz e levelét fontossága miatt teljes szövegében közlöm. Néhány megjegyzést kell azonban hozzá fűznöm. Csodálkozom azon, hogy Bitnitz nem tudott pontosabb adatokat szerezni Faludiról. Hisz ekkor még élt Szombathelyen Fátovich Mátyás kanonok, aki 1777-ig a rohonci esperesi kerületben levő Vörösvár plébánosa volt, az 1778—1779. években pedig plébánosa volt Faludnak Rohoncon. Szinte lehetetlen hogy ő ne tudott volna «közlebbi utasítást adni Faludi characterére nézve». Téves Bitnitznek az az állítása, hogy Faludi utolsó napjaiban a rohonci Hauser-féle szegényház beneficiátusa volt. Ezt a tisztet a szombathelyi püspöki szentszék jegyző-könyvének tanúsága szerint 1778. május 5-óta Kercselics Mihály viselte. Volt-e Faludi előzőleg beneficiatus, nem tudjuk. Szegedy János rohonci plébánosnak 1774. dec. 24-én kiállított s a győri püsp. levéltárban őrzött hivatalos jelentése ez ellen szól: «In hoc oppido Rohoncz commorantur duo sacerdotis non jurisdictionati, utpote D. R. Franciscus Faludy Ex Jesuita, et D. R. Adamus Tóth...» Tehát Faludnak 1774 végén nem volt gyóntatási joghatósága, pedig akkor már több mint egy éve a szegényházban lakott. A beneficium elnyerésének pedig bizonyára előfeltétele volt a gyóntatási joghatóság megszerzése. — A Faludi-kéziratnak Bitnitz által készítettet másolatát az Akadémia kézírattára őrzi. (V. ö. Négyesy i. m. 97. s köv., 107. s köv. lapokon).

5. Batsányi Bitnitzhez.

Lintz, Mart. 19 dik napj. 1824.

Nagy érdemű tiszteltt Hazafi!

E' napokban küldék a' posta-kotsival Faludi' verseiből egy nyomtatványt számodra, és reménylem, hogy nem sokára kezdedhez érkezik. Ezt bizodalmasan jelentvén, kérlek egyszersmind, hogy említett kis ajándékomat, mellyel már régtől fogva tartoztam, olyan hazafiúi igaz és szíves indúlattal fogadni ne terheltelessél, a' millyennel én adom és küldöm! Isten hozzád. Élly boldogul!

Batsányi

Bitnitz 1824. ápr. 9-én megköszöni Batsányinak levelét és ajándékát s azt a kedves figyelmet, hogy műve *Toldalékában* nyilvánosan fejezte ki köszönetét fáradozásaiért. Kéri Batsányit, folytassa a jelesebb magyar költők műveinek kiadását s ékesitse azokat «mély tudományu, velős, néha csipősen érdeklő» észrevételeivel. Az ifjú író nemzedék, melynek elmulaszthatatlan kötelessége a nemzet jeles íróinak olvasása és tanulmányozása, sokat fog e jegyzetektől tanulni. S ha a régi klasszikusokat minden új kiadás alkalmával új meg új jegyzetekkel kísérik kiadók, nem tagadhatjuk meg ezt a mi jeleseinktől sem.

6. Batsányi Bitnitzhez.

Lintz, Apr. 17 dik napj. 1826.

Úgy látszik, Kedves Hazámfija! hogy egészen elfeledkeztél rólam; holott egykor azt ígérted vala, hogy többször-is fogsz örvendeztetni barátságos leveleddel, a' nélkül, hogy feleletemre várnál. Mi oka lehetett tehát

illy hosszú hallgatásodnak? Mert azt nem hiszem, hogy reám valamiért megnehezíthetnél volna, vagy tőlem idegenkednél, minekutánna oly tiszta hazafiúi szívességet mutattál irántam! — Én ugyan levelezni nem igen szoktam, többnyire beteges és kedvetlen állapotban élvén öreg napjaimat; de Hazámról, 's annak jobb és igazabb fiáiról, soha sem feledkezem-el, valamíg tsak élek. Te *Ezek'* számában levén, bizonyos lehetsz arról, hogy Te rólad-is gyakran megemlékezem, és azon szíves hajlandóságodat, melyet mind magamra, mind Faludimra nézve, velem tapasztalttál, el nem felejttem. Ennek valami kis újabb jeléül, íme ide zárok két kis nyomtatványt azon verseimből, a' melyeket a' Pesti Tud. Gyűjtemény' *Ajándék* nevű toldalékjában már olvashattál. Ne sajnáld azon két legjobb és legkedvesebb tanítványodnak ajándékozni, a' kiről azt ítélted, hogy az ilyenféle poétai munkát betsülni tudgya, 's idővel maga-is hasonló magyar verseket, vagy ezeknél majd talán valaha jobbakat-is írhat. Én legalább bátorodom reményleni, hogy ezen versek' figyelmetes olvasása, az ollyatén *fiatal* elmékre nézve, nem marad jó foganat nélkül. Ha *most* nem-is, jövődében bizonyosan érezni fogják, a' mit verseimben mondok; — ha majd eggykor t. i. az emberi életnek veszélyes nyomorúságait saját tapasztalásokból-is ismérhetik. — Isten hozzád! Élly boldogúl; élly és munkálkodgyál tovább is serényen Hazádnak, Nemzetednek hasznára; 's emlékezzél-meg néha a' külföldre szakadtt Magyarokról-is! Vagyok állandó tiszta szívességgel

igaz jó-akaród és barátod

Batsányi.

Bitnitz 1826. május 11-én kimentí hallgatását. Utolsó levelére nem kapott választ s ezért félt, hogy új levéllel csak alkalmatlankodnék. Megköszöni Batsányi ajándékát, melyet két szorgalmas tanítványának adott át, azután így folytatja:

«Tapasztalt szíves vonzódásodtól buzdítatván bátorodom csekély szándékomat veled bizalmasan közölni. Már akkor, hogy ez előtt nyolcz esztendővel intézetünkben a' hazai nyelv' tanítását felváltottam, igen érztem olly kézikönyvnek szükséges voltát, melly nyelvünket philosophiai tekintetben magyarul fejtegetné, és a nyelvbeli előadás szabásait magyarázgatná. Nem kétlém, hogy Révainak hátra hagyott kéziratját napfényre bocsájtják, vagy más tudós hazafi készít majd illyent a' Nevendékség' számára; mind e' mellett azonban csekély tehetségem szerint magam is serénykedtem e' pontban hazánknak használni, és vezérül vévén két híres német philologusnak Schottnak és Pölitznek, kivált ez utólsónak olly című munkáját: *Das Gesamtgebiet der deutschen Sprache nach Prosa, Dichtkunst und Beredsamkeit* 's a t. A' Magyar nyelvbeli előadásról egy kis oktatást már nagyobbodon elkészítettem, mellynek alapvonásai e következők: Kiindulván abból, hogy a' nyelv nem egyéb, mint a' lelki esmeret' állapotjainak kifejezése, megmutatom, hogy a' lelki esmeret' törvényessége szerint megállapított három fő lelki tehetséggel, az esmerő, érző és vágyó tehetséggel egyezőleg három fő nyelvfornának is kell lenni — a prosa', költés' és ékes szólás' nyelvének, mellyek ugy lesznek tökéletesek, ha a' nyelvbeli műdarab részént logikai és grammaticai, részént aesthetikai tulajdonokkal diszeskedik. Ezek

két fő tulajdonban — a' nyelvforma' hibátlanágában és szépségében — egyeztetve, és egy fő törvényben kifejezve teszik az egésznek alapját. Kifejtvén mind a' hibátlanágának egyes jegyeit — a' rendet, világosságot, tisztaságot, rövidséget, egységet, mind a' szépségnek egyes tulajdonit — az úgy nevezett érzékenyítőerőket, átmegyek a' Magyar nyelv' különös tulajdonira — a' nyelv szokásra, nyelvtisztaságra, nyelvhibátlanúságra és nyelv szépségre tapasztalati tekintetben. Így ezen közönséges theoria által utat készítvén először a' prosa' nyelvét minden egyes formájával, azután a' költését, végre az ékes szólását terjesztem elő... Teljes bizodalommal kérlek, itéld meg szándékomat és... közöld észrevételeidet, főképen a' példaszedésre nyujts útmutatást.»

A levél folytatása nem érdekli az irodalomtörténetet.

7. Batsányi Bitnitzhez.

Lintz Aprilis' 8 dikán 1827.

Nagy érdemű Tudós Hazafi!

Kedves Hazámfija!

Reménylem, hogy postánn küldött kis ajándékomat, úgymint verseim' gyűjteményének Pestenn Februarius' 12 dik napján megjelentt első kötetét, annak idejében kezdedhez vetted, és eddig talán el-is olvastad.

Hoszszú hallgatásomat balra ne magyarázd, kérlek! Utolsó leveledet vévén, szándékoztam vala, bővebben felelni, és jelentett bizodalmas kérésedet, kívánságaidat lehetőképen tellyesíteni. De beteges állapotom, 's az említett kis kötetnek elkészítésével és kinyomtatásával volt felette sok bajom, és egyéb igen szükséges foglalatosságaim, szinte lehetetlenné tették ebbéli feltett szándékomnak végbevitelét.

A' múltt nyáronn a' szörnű, testet lelket elbádogasztó melegség, utóbb az ősz nedves hideg, 's elvégre és még inkább a' felette kemény és szokatlan hoszszúságú tél, úgy elvevék és kifogyaszták testi lelki tsekély erőmet, hogy több ízben szinte már az utolsó órát kell vala várnom, szünetlenül a' szobában tartózkodnom, és a' sok szédelés miatt mind úntalan a' gutaütéstől tartanom, 's világi dolgaimat ezen veszedelmes állapothoz képest intézmem.

Alig képzelhetnéd magadnak, mennyi bajom és boszszúságom lehetett 's volt nékem tsak azon kis kötetnek kiadásával-is; főképp' egészségemnek most említett változó 's veszedelmes környülállásaiban! Ez a' bajlódás és boszszúságos nyugtalanság pedig Julius közepétől fogva szinte Februariusig tartott. Az öreg Trattner Úr nékem ugyan igen régi szíves jó barátom, és ő örömet megtett volna mindent az én kedvemért; de maga már igen öreg, (circiter 83 v' 84 esztendő), az emberei pedig vele egygyütt, annyi sok munkát felvállaltak magokra, hogy ígéreteiket illendőképpen nem igen tellyesíthették. Egyébaránt a' költségem-is igen sok volt.

Tsak tegnapp előtt kezdettem a' szobámat elhagyni, és a' jobbatska idővel élvén, a' szabad levegőre kijárni, hogy lassanként ismét valami kis erőre juthassak. Szükséges azonban még most-is, nagyon vigyáznom ma-

gamra, és, ezen kemény 's igen gyakran és hirtelen változó climának természetéhez képest, főképp az itt igen közel lévő havasokról jövő hamis, tsípös szelektől, szünetlenül őrizkednem.

Mind ezeket én most Te néked, édes Hazámfija, tsak azért említtem, hogy magad-is lássad, és annál könnyebben önként megítélhessed, melly igen nagyon tsalatkoznál, ha fellyebb említett hoszszú hallgatásomnak más valamely okot tulajdonítanál. Igaz ugyan, hogy Te engemet személy szerént nem ismérsz, minthogy soha sem láttál; sem azokkal talán soha sem társalkodtál, a' kik engem jobban ismérnek. De bátorodom még-is reményleni, sőt arra ezufánn bizvást számot-is tartok, hogy, ha nem felelek-is leveledre, mindég és annak idejében, azért még sem fogsz rólam balúl vélekedni; — főképp, ha verseimet figyelmetesen olvastad, és azok' szerzőjének szívéről, mint psychologus, ítéletedet meghatározni igyekezted. Mert arról bizonyos lehetsz, hogy azokban nem csak elmémet láthatod, hanem (és talán még inkább) egyszermind, egész szívemet és lelkemet-is fellelheted, ha külföldönn bújdosó hazafi-társadat tsakugyan közelebből és voltaképpen ismérni akard, 's kívánod!

A' mi már azon *kézi könyvet* illeti, a' mellyről akkor leveledben emlékeztél és szándékatat barátságosan jelentetted: arról már most késő volna, egyebet mondanom, hanem egyedül tsak azt: hogy különös nagy örömmel olvastam ebbéli jó, hasznos, és valóban szent igyekezetet, szándékat; és hogy valóban alig várom ezen közhaszonra intézett, és az Ifjúságra nézve felette nagyon szükséges, munkádnak megjelenését! Igen jó, szerentsés, 's bölts gondolat és választás vala tőled az-is, hogy minden mások felett a' «*Gesammtgebiet*» nevű derék munkának jeles, tudós, és tanításban nagy tapasztalású Szerzőjét kívántad *vezér gyanánt* követni kézi könyved' elkészítésében, és így (noha rövidebben, és nem olly igen nagyon, olly igen bőven kiterjeszkedve, mint ő) a' helyes *theoriát* válogatva válogatott jeles *példákkal* felvilágosítva előadni; — ámbár igaz és tagadhatatlan dolog, hogy ugyan ezen *példákra* nézve, a' Te állapotod ezerszer nehezebb és szomorítóbb az övénel. Ő méltán azt mondhatta volna: *inopem me copia fecit!* Tenéked ellenben a' szembetűnő nagy szükséggel és nyomorúságos szegény bőséggel kell szünetlenül küszködnöd; és még-is, akármennyit szorgalmatoskodgyál és válogass, felette kevés *jót*, vagy *tökéltetést* lehet találnod, 's követésre méltó példa gyanánt ditsérned, ajánlanod. A' kik ma mi nálunk olly igen nagyon, majd egyik majd másik felekezettől, ditsértetnek, magasztaltatnak, főképp a' kik egy időtől fogva a' *classicitásról* annyit tsevegnek, — éppen ők azok, a' kiktől leginkább szükséges az értelmes tudós embernek őrizkednie!

Egyébaránt igen kedvesen venném, ha nem sajnálnád mennél előbb barátságosan tudomra adni, mennyire mentél már ebbéli szép igyekezetben, és ha lehet-e reménylenünk, hogy nem sokára elkészül a' kérdésben lévő kézi könyved? a' melynek foganattýára nézve én sok jót reménylek nemzeti szép nyelvünk' mostani zavaros állapottyában; (az Ifjúságra tekintve, melly a' sok izetlen és tudatlan Tsevegők' lármája miatt elvégre alig fogja tudhatni, melly úton indullyon el, hogy kárba 's szegyenbe ne vezetessék).

Isten hozzád! Élly boldogúl, és felelly mennél előbb, ha, dolgaid 's
 környülállásaid megengedik. Vagyok, valamint eddig, hazafiúi tiszta szíves-
 séggel, hajlandósággal

igaz jó akaród 's kész szolgálád

Batsányi

Bitnitz 1827. máj. 8-án megköszöni Batsányi ajándékát és levelét. A hosszú hallgatást nem értette félre. Batsányi verseiből megismerte szerzőjök nemes szívét. «Sokat kellene irnom, ha azok' szépségét, beható erejét, férjfiás, a' mostaniak cikornyás nyelvtől elütő előadását vizsgálni akar-nám; legyen elég az, hogy Kulcsárnak Hasznos Mulatásaiban hozott ítéletét örömmel jóvá hagyom. — Tudakozád, mennyire haladott munkám, és némelly észrevételeidet közléd választott vezérkönyvem iránt; ha ezekkel előbb segítesz, csekély munkám jóval is más formában jelennék meg, Pölitz' hosszasz theoriját némünemüképen megkurttítám ugyan, de talán még sem annyira, mint Te jónak, szükségesnek vélnéd. Ezt talán czéлом valamennyire igazolná is; mindazáltal javaslásod szerént megmásolnám, ha a' sajtó alatt levő munka már napfényre nem készülne, mert a' *Gesammt-gebiet* nevű munkából csak pótoltam az 1820 ban kijött kézi könyvnek felette nagy rövidségét. Példát kevesebbet hoztam fel, mint czéлом kívánta volna, és ezt résznyire azon oknak tulajdonítsad, mellyről leveledben emlé-keztél. A' szoros vizsgálatról készakarva tartóztatám magamat, ne hogy perbe idézzenek, mellyre sem kedvem, sem időm...»

Félév mulva 1827. nov. 8-án újabb levél kíséretében megküldi Batsá-nyinak a *Magyar nyelvbeli előadás tudományja* c. művét. Felkéri, tudassa vele ítéletét «magyar egyenességgel, minden kiméllés nélkül.» Megvallja, ha Batsányi utolsó levelében adott intései előbb érkeznek, a munkából sok elmaradt és sok más formában jelent volna meg, s így kevesebb volna benne, amivel maga sem elégszik meg. — «El nem mulathatom tudodra adni, hogy a' mult October' elején szerencsém volt Zala Egerszegen T. Kis-faludy Sándor Urat személyesen megtisztelni, kinek leereszkedő nyájassága és igaz magyar szíve engem nagyon le kötelezett. Bizodalmas beszélgetés közben említettem neki, hogy hozzám irt leveledben felöle tudakozódtál a' min ő nagyon örült 's azt mondta, hogy egy bizonyos barátodhoz irt leveleidet mind olvasta, mert az azokat vele lemásolva közlötte...»

8. Batsányi Bitnitzhez.

Lintz, 8. Jan. 1828.

T. Prof. Bitnitz Lajos Úrnak
 minden jót az új esztendőben!

Batsányi

Kezemhez vevén annak idejében a' tsfnos nyomtatványt, mellyet irán-tam való szíves hajlandóságod' zálogául küldél, illő figyelemmel által akarám nézegetni, olvasgatni, 's voltaképpen ismerni — minekelötte betses leveledre válaszolnék.

Erre pedig, a' mint magad-is már előre könnyen elgondolhattad, idő kellett; — annyival-is inkább, minthogy a' munka elég nagy vastagságú,

's az abban előadott tudományos tárgyak, itélettételek, állítások, vélemények, ditséretetek, 's a' t., igen sokfélék, és ezek minket, valakik, az ilyenféle tudományos dolgokkal foglalatoskodván, anyai szép nyelvünk' ügyét, és hazánk', nemzetünk' jövőndobéli sorsát, szinte már negyven ötven esztendődtől fogva mindég és mindenütt szívünkön viseljük, 's éjjel nappal arról aggdóunk, mindnyájunkat igen közelről illetnek!

Ide járul még az-is, hogy már több hetektől fogva betegeskedem, 's nagyon kell magamra vigyáznom, — leginkább a' gyakran és hirtelen változó, 's majd igen lágy és nedves, majd ellenben igen-is kemény és sanyarú tél miatt; melly ebben a' sovány, hegyes, völgyes, és többnyire hideg országban, mind azokat nagyon megkésérti, sanyargattya, a' kik az ilyen különös tulajdonságú hamis climához, és főképp' a' havasok' jeges tetejiről jövő, 's tsontig béható, éles levegőhez, már ifjabb koroktól fogva hozzá nem szoktak. Mennyivel inkább azt az elaggott, elyengültt, 's a' nehéz és hosszszas küszködésben kifáradtt magyar hazafit, a' ki embertársainak, álnok és alacsony lelkű vad ellenségeinek vak dühét, rozszaszását, 's minden havasoknál hidegebb, durvább és gonoszabb keménységét, olly igen sokáig és olly nagy mértékben tapasztalta! (Azt nem is említvén, hogy, a' régi mondás szerént, az öregség, már magában-is elég nagy betegség.)

Ehhez képest, nem lehet tagadnom, 's azért önként és nyilván meg is vallom, hogy én, ilyen állapotban és illy mostoha vidékben, nem tsak rest és kedvetlen, hanem valósággal alkalmatlan-is vagyok a' levélírásra, — főképp' az ilyenféle *tudományos dolgokra* nézve; a' melyekről, *személy szerént*, és élő szóval, sokkal jobb, és könnyebb-is, értekezni, bizodalmasan társalkodva barátságos szívességgel beszélgetni. *Mi* pedig egymást soha nem-is láttuk!!!

Nem fogod tehát, reménylem, mind ezekre nézve nékem vétektül tulajdonítani, vagy balra magyarázni, hogy a' felelettel ismét elkéstem, és aján-déködért tartozó köszönetem' jelentését ennyire halasztottam.

Hítesd-el magaddal, kérlek, és légy bizonyos benne, hogy mindenha kész vagyok én, barátságos bizodalmatat tovább is lehetőképpen megérdemelni, 's hazafiúi tiszta szívességedet tökéletesen viszontaglni.

Különös köszönettel tartozom én Te néked azért-is, hogy azon régi, 's igen kedves, jó barátomról nam sajnáltál tudósítani, a' kivel October elejénn Egerszegenn történetből öszvetalálkozván olly barátságosan beszélgethettél, 's a' kinek ott akkor engem is eszébe juttattál. Nagyon örültem, hogy ismét hallhattam valamit felőlle; 's örvendek néked-is, hogy vele személy szerént megismérkedtél. Saját tapasztalásodból tudhatod már most, miért szeressem én őtet olly igen, szinte már ifjúságától fogva, s miért betsüllyem olly nagyra; és melly igen méltó légyen ő valósággal *minden tekintetben* — nem tsak az én szeretetem' 's örvendezve magasztaló ditséretemre, hanem minden más igaz Magyarnek hazafiúi szíves hajlandóságára 's tiszteletére-is. Nem azért ditsérem pedig és magasztalom én őtet, mivel szeretem; hanem azért szeretem és betsülöm szívem szerént, mivel a' dicséretet és tiszteletet mindenképpen 's tellyes mértékben megérdemi. Vajha tovább lehetőtl, társalkodhattál volna vele, hogy még jobban és közelebről ismérhetnéd, — úgy *ismérhetnéd*, mint én! mind emberi 's hazafiúi, mind *poétai* tellyes érdeme

's mivolta szerént. Mert, a'mint azt magad-is eléggé láthattad, érezhetted, nem tartozik ám ő az olyan rendbéli *híres* emberek, versszerzők, litteratorok közé, akikről igazán azt mondhatni: *minuit praesentia famam*; — és még kevesebbé az olyanok közé, a' kik tettetett szívességek 's felette nagy és határtalan bizodalnok, színlett nyájasságok, egyenességek, heves barátkozások, és *költőn adva tékozlott álnok ditséreteik által*, a' vigyázatlan személyeket, és főképp az auctorságra vágyó, 's tapasztalás nélkül szűkölködő, fiatal Írókat, olly gyakran megsallyák, 's utóbb néha rútul vízre viszik. Sőt az illyenféle tsalárd emberkéktől annyira van Ő, mint az Ég a' földtől; és az illyen tsapodár litteratorokat senki sem utálhattya talán a magyar litteratúrában inkább, mint ugyan Ő, és az a Magyar Poéta, a' ki most ezen sorokat külföldről Te hozzád írja és küldi!

Amint Bitnitz alább olvasható válaszából kitűnik, Batsányi mellékelte leveléhez Bitnitz könyvének bírálatát, ez azonban nem maradt ránk.

9. Bitnitz Batsányihoz.

Szombathelyen Febr. 3 dik. 828.

Nagyérdemű Tudós Hazafi!

Ámbátor nem gondolom, hogy azt véled, mintha szívességgel, hazafiúi intéssel és böles tanácscsal teljes 's egyébként is különösen becses levedre azért válaszolok valamivel későbbben, mivel a' csipős érintéseket és hibáimnak megfeddését nem jó néven fogadtam, mindazáltal kötelességemnek tartom tudtadra adni, hogy reám szaporodott foglalatosságim, továbbá némelly nem várt környűllások és a' leved' tárgyainak bővebb megfontolása késleltették mind eddig feleletemet. Azon kívánságotnak, hogy levedet foglalatjának átértése után azonnal tűzbe vessem, nehezen ugyan, de még is lelki esmeretesen eleget tettem. Leved nekem, úgy szólván, egész életemre szolgáló tanítást adott; jóllehet némelly kifogásaid engem egészen talán nem is érdekelhetnek. Hogy a' munka nem tökéletesen elkészülve és azért korán jelent meg, nem tagadom; de hogy nagyobb kiterjedésű lett, mint talán gondoltad, okom az volt: mivel ezen oktatások' közlésével a' reám bízott ifjakat bővebben kívántam az Aestheticában meghordozni, minthogy a' nyilvánvaló Nevelés' rende szerént hazánkban azt egybűtt soha sem hallják; egyébként is nem lesznek mind költők, hanem nagyobb részént legfelebb is csak műértők, ezeknek tehát a' hosszabb theoria sem lesz talán feleslegvaló. Leginkább érdekel azon észrevételed, hogy Báróczyt is a' lantos költők közé számláltam. Erre nézve kénytelen vagyok megvallani, hogy én Báróczynak lantos munkáját nem esmerem és neve ottan csak igen nagy megtévedésből áll, hol Barótinak kellene állani — rövidség okéért így nevezvén Baróti Szabót. — A' mi továbbá munkámnak újra való kidolgozását illeti: ebbéli tanácsodat minden készséggel elfogadom. Nyilván belátom, hogy csak munkámat hibájából kitisztítván reménylhetem feltett czélomnak elérhetését; azért teljes bizodalommal kérlek, közöld velem gondolataidat munkám' meggazításáról, valamint tetemesebb hibáimnak kimutatását is, hogy dolgozás közben azokat szemmel tarthassam, és tulajdon észreveteleimmel valamint újabb jegyzéseimmel is egyesítvén olly munkát

készíthessek, mely czéljának jobban megfeleljen 's a' józanabb gondolkodású hazafiak várakozásának is eleget tegyen.

Egyébaránt légy arról tökéletesen meg győződve, hogy intéseidet legnagyobb hálaadással fogadtam, — mert ha nem igyekezném nagyobb tökéletességre és nem állhatnám ki az igazmondást, munkám' megítélésére fel nem szólítottalak volna — és soha el nem felejttem azokat, miket az idegen földön lakó Magyar Poeta igaz hazafiuságból szívemre kötött.

Talán nem cselekszem előtted kedvetlen dolgot, ha tudtadra adom, hogy a' Magyar Tudós Társaság csak ugyan valaha lábra állhat. Nem kétlem, tudva vannak előtted az e' végett a' lefolyt Országgyűlésben tett áldozatok úgy a Társaságnak is előre való projectuma. Ő Herczegsége a' Nádor most egy kiküldöttséget nevezett ki a' Tudós Társaság' belső elrendelésére, mellynek előlülője Gróf Teleky József, tagjai pedig a' négy első fundáló: Gróf Széchenyi István, Vay Ábrahám, Gróf Andrásy és Gróf Károlyi, továbbá a' Cath. Clerus közül Horvát János Püspök, Fejér György Prépost, Horvát Endre Plébános, Guzmics Izidor Benedictinus; a' Protestans Clerusból: Superint. Kis és Superintd. Budai Es.; az Universitas' részéről Dr. és Cons Bene, Prof. Schedius; a' Mágnsok közül: Báró Mednyánszky Aloys és G. Desöfy József; a' többi írók közül Kazinczy Ferencz, Kisfaludy Sándor, Jankovics Miklós, Horvát István, Prof. Eressey, Döbrentei, Kulcsár István, Szemere, Vitkovics. Ezek közé számlált Ő Herczegsége engemet is. Az ülések Martius' 11 dikén kezdődnek. Mivel itten kötelességem lesz tanácssal segíteni a fundálókat, igen nagy hálaadásra köteleznél, ha a' dolog felől nekem szándékokat megírnád és mint jártas, tudós és élemedett hazafi nekem útmutatást adnál.

Egyébaránt, midőn feleletedet óhajtvá várnám, magamat tapasztalt jószívűségedbe ajánlván megkülönböztetett tisztelettel vagyok
kész szolgáló Bitnitz Prof.

Batsányi nem válaszolt, pedig igen érdekes lett volna ismerni véleményét a megalakult Akadémia ügyében. Céloz erre a hallgatásra Bitnitz is következő levelében.

10. Bitnitz Batsányihoz.

Szombathelyen Jun. 27 dikén 1828.

Nagyérdemű Tudós Hazafi!

Ámbár még februáriusban irt utolsó levelemre tőled mind ez ideig választ nem kaphattam; mindazáltal több ízben, nevezetesen utolsó levelében tett őszinte érzékeny vallásodnál fogva reményleni bátorkodom, hogy a' néha-néha talán alkalmatlankodó, hanem irántad igaz tisztelettel viseltető levelezőnek megengedsz; kivált ez úttal, mert ezennel Pesten volt tartózkodásomról és a' Magyar Tudós Társaságnak ugyan akkor kidolgozott elrendeléséről akarlak tudósítani, a' mi téged, mint hazafit és literatort kétségkívül közelebbről érdekel.

Társaságunk' elrendelése ennyiből áll: Az Országgyűlés' kívánsága szerint hat osztályra lesz szakasztva, a' nyelvtudomány', philosophia', történettudomány', mathesis', természettudomány', és törvénytudomány'

osztályára. A társaságra csak hazaszeretetből szolgáló 25 személyből összealkotott igazgatás fog ügyelni, és ennek tagjai esztendőnként magok közül választják a Társaság' Elölülőjét. Tiszteletbeli tagok 24 lesznek, nyolczan az igazgató testből, a többi pedig azon hazafiakból, kiknek méltósága a társaságnak külső dísz és fényt adhat. Ezeket követik a rendbeli tagok hetet hetet számlálván minden osztályra úgy, hogy mindenik osztályból három három Pesten lakják és minden héten gyűlést tartson; a többiek pedig a hazának különféle részeiben lakhatnak, de esztendőnként egyszer tizennégy napig Pesten kötelezettek tartózkodni. Mivel pedig a társaság' tőkepénze mind ezen rendbeli tagoknak fizetést még most nem adhat, meghatározatott, hogy csak a nyelvtudomány osztályára nevezessék most elejétén rendbeli hét tag, a többire pedig csak négy négy. Leszen ezenfelül a társaságnak Titoknokja és Gazdája is. Végre igyekezőbb ifjú írókból, sőt az idegen tudósokból is, választatnak levelező tagok határozatlan számmal, és a hazafiaknak azon megkülönböztetés adatik, hogy idővel csak a levelező hazafi tagok közül választatnak a rendbeliek. — A tagok' fizetése 's egyéb pénzbeli kiadások így vannak meghatározva: most kezdetben mindenik osztályból csak két tag veszen fizetést, egy Pesti és egy vidéki, amaz esztendőnként 500 fl., ez 300 fl. pengő pénzben, azon Pesti tag, ki egyszersmind a könyvtár' őrzője lesz, kap 700 fl., a mathematicai osztályé 600 fl. pengő pénzben különös fundatio mellett. Az esztendőnként kijövő legjobb Magyar munkának jutalma 900 fl. pengőben. Az esztendőnként felteendő két tudományos kérdés' legjobb megfejtőjének fejenként 100 arany. Igen óhajtottak volna olly Titoknokot, ki semmi egyéb hivatalt nem viselné, de mivel annak most olly fizetést nem lehet rendelni, melyből hivatalához illőleg élhessen, megengedtetik neki más hivatalt is viselni és a társaságtól veszen esztendőnként 800 fl. p. p. fizetést. A Gazdának fizetése 400 fl. hasonlóan pengő pénzben.

Talán nem bántalak meg, ha utolsó levelemben munkámra nézve tett kérésemet megújítván, egyszersmind egy más kéréssel leszek terhedre. Én néha néha irok neked, 's te eléggé jó vagy, bizodalmatam becsülni és viszonzozni; de hogy tulajdon szavaiddal éljek: mi egymást soha sem láttuk, nem is lehet reménységem, egy könnyen, ezen szerencsével dicsekedhetnem, tedd meg tehát ha egyébaránt lehet, hozzád viseltető szeretetemnek és tiszteletemnek, hogy legalább képedet bírhasam, képét egy jó hazafinak, engemet szerető embernek, és azon Magyar Poetának, ki néha kedves leveleket ír és küld hozzám a külföldről. Isten veled!

Élj boldogul

Bitnitz Prof.

Közi: GÉFIN GYULA.

ISMERETLEN KAZINCZY-LEVELEK.

Édesatyám, Váczy János iratai között Kazinczynak három eddig nyomtatásban meg nem jelent levelét találtam. Mind a három másolat az irodalom-pártoló Horváth Döme (1819—1899) kezeírása (öt iv, az utolsó 5-össel jelezve). Bizonyára a *Levelezés* utolsó kötetének megjelenése után kerültek édesatyám kezébe, s a már ekkor tervbe vett *Pótkötetbe* szánta őket. Onnan

sajnos kimaradtak, így most hozom a nyilvánosságra a három levelet. Szöve-
gük, híven a kéziratához, a következő:

**Generális báró Vay Miklósnénak szül. báró Adelsheim
Joannának. *)**

Nagyságodnak anyai gondjai meg vannak jutalmazva: minden tökélyt együtt, és igen nagy mértékben bíró fija, kit belső érdemein felül még a szép külső, és a' mit a' természet csak a' maga leginkább kedveltjeinek ad, az ékes beszéd is ragyogtat, Diaetánkon megnyerte a jók' tiszteletét, 's illy fiatal esztendeiben a' Haza Nagyjai között ül. Hova fog majd felhágni, ha az Ég kedvezend életének! és milyen volna most öröme annak a tisztalelkű és nagy, és nemes érzésű atyának, kit én még mindig élőnek szeretek rajzolni, ha láthatná házának ezt a' fényét! A' híre elfogott ez a' gondolat s nem leltem nyugtot, míg érzéseimet Nagyságodnak elébe nem önthetem. Fogadja azt Nagyságod azon tisztelet' jeléül, amelylyel én Nagyságod, 's nagy férje, és ragyogó háza, 's a' Vay vér eránt változhatatlanul viseltetem.

Engedjen az Ég hosszú életet Nagyságodnak, hogy háza szerencséjét virággani, nagy fíját olly tetőkre lépdelleni látbassa, hol majd teljesen fogja betölteni nagy reményünket. Ragyogtassa ez a' Vay is nevét az által, a' mivel Eleji ragyogtatták, azok a' dicső, azok a' szent férfiak! Némek öröm kitekinteni a' jövőndöbe, 's elképzelni, hogy a' Nagyságod unokáji méltók lesznek atyjokra, 's anyjokra, nagyatyjokra és nagyanyjokra!

Kegyességébe ajánlva, maradok mély tisztelettel...

Ujhely, január 13 d. 1831.

*) Midőn idősb 29. esztendő's Miklós fija, Zemplénnek 1827. oltá elsőbb Vice-Ispánja, és 1830. diaetai követje, Borsod vármegyei adminisztrátornak nevezetett (1830. dec. utolsó napjaiban).

Szilvási Szabó Jánoshoz. *)

Ujhely, január 13^d, 1831.

Nem volt erőm megtartóztatni magamat, hogy Ő Nagysnak a' Mélt. Generálisnénak örvendésemet, nagy fija megtiszteltetésén elébe ne öntsem, 's midőn azt tettem, mint mellőzhetném-el azt a' tisztelt barátomat, ki azt a' nemeslelkű férfit a' hazának nevelte? Az úr második atyja báró Vay Miklósnak, 's itt épen azt érzi, a' mit Ő Nagysága a' Mélt. Generálisné.

Megbántva érzésem én magamat, nagy érdemű barátom uram, ha az Ur azt hibetné felőlem, hogy én a' Bárónak borsodi adminisztrátorrá neveztetésében csak azt nézem, a' mit a' lelketlenek, a' titulust, a' fényt, azt a, villogást, noha ez is szerencse. Nevetséges.....¹ ezt játszani, hogy mi mindegynek tekintjük, akár bársonyban járjon valaki, akár pakróczban. Azt nézem én, hogy az Ur neveltje ott, a' hol állni fog, és még

*) Báró Vay Miklós Generális' két fiának nevelőjéhez.

¹ Olvashatatlan szó.

inkább a' hova majd felfog hágni, mennyi jót tehet a Hazának és Protestanzmusnak. Gyanús két név, 's nagy részben azoknak tűzők miatt, a' kiket egyikénél és másikánál, mivel a' *dolog értéséig* nem emelkedhettek fel, csak a név gyulaszt; de tisztelt barátom uram előtt szavam nem lesz gyanús. Az Ur fíja emlékezni fog, hogy e kettőért mit tettek nagy Eleji, 's nem hajlik-el dicső ösvényekről. Az ígér igazi dicsőséget; ahhoz képest minden fény homály.

Nem ismerem közelebről Borsodot, de bár ott Clodiusok ne volnának, kik nem tűrhetvén, hogy őket a' sors a' nép sepredéke közzé vetette, szemtelenséggel követnek-el mindent, hogy ők is elől állhassanak. Utálatos és gonosz had, 's kész mindent elkövetni, mert a' jót is csak kevélységétől szurkálva teszi. Büszkélkedve vallom magamról, hogy én az effélék közt fel nem tudom lenni magamat. Én pirulok helyettek.

Késő éjjel írom ezt, 's kénytelen vagyok bérekeszteni, mert szemem már alig látja betűimet. Azon könyörgéssel vetek véget, hogy az Isten az ifjú Vayakból neveljen Elejikkez méltó fiaikat.

Maradók szíves tisztelettel.

Cserey Miklósnak.¹

Profilomat, melly minden hozzá értőknek ítéletek szerint a' legtökéletesebb rajzolás, azért küldöm, hogyha ezt Rostynak felküldened tetszenék, felküldhesd, mert ő a' Cuprum után dolgoztathat belé szemet, fület etcet. Meg kellenek írnod, hogy a' haj római módra légyen csinálva, mint p. o. a' Napoleon' pénzein. Nem gondolom, hogy en face valami jót csinálhasson. a' Cuprum után is, *köben* a' véső. Azonban ezt tetszésedre hagyom. Hidd-el, hogy barátságodat, mellyet ezen czikkely mutat leveledben, érdeme szerint becülöm. Magna vero animi prorsus humilis esse potuit, qui Csereyna sibi adiungit. Ezt fogja mondani, a' ki halálom után leveledet olvasandja. Én kövekhez nem értek: de a' mit disborusi köről írsz, nagy gyönyörűséggel olvastam, 7000 Rf. mennyi pénz! és egy köért! — Ez előttem, édes barátom, olly vesztegetés, mint mikor a' Római Gazdag házakat adott egy halért.

3. képem eránt írván ezen leveledben úgy látom, hogy Benkő Jófef a' néki küldött levelet másokkal közlötte. Tőle kértem tudósítást, ha ezen 3. kép felől nem tud e valamit. Ő talán azon levélben fog nekem írni, mellyet Kis Miklós ur küld általad.

Tegnap az a' gondolat szálla-meg, hogy életemet írom-meg születésem olta esztendőnként. Nem a' publicum számára, és nem azért, mintha valami nagyot gondolnék nékiek hagyhatni, hanem azért, mert a' maradéknak mindig kedves az, ha Eldődjeiket a' legkissebb kicsinységekben is ismerhetik. Hiszen magunknak nem azért festetjük, hogy szép ábrázatot akarunk hagyni a' maradóknak. Ezt a' gondolatot onnan fogtam, mert a' napokban láttam, hogy Péter Bátyám (az a' temérdek gazdagságú ember) a' sirásig illetődött-meg, midőn, bizonyos dolgot parancsolván, hogy beszéljek-el előtte, azon

¹ Váczy János megjegyzése a kéziratban: kétes, talán *Farkasnak*.

scenámrá jutottam, hogy a' Minister B. Swieten Gottfried, midőn 1791^a elmozdítottván vallásom miatt a' hivataltól, engem két ízben ölelt meg, és így egyszer is két, másszor is két csókot nyomott orcámra. Ennek a' négy csóknak mindenike megér, édes barátom, egy-egy koronát. Csak teherrel ne kellene küszködnöm, csak annyim volna, hogy valaha gyanítani kezdhethném sorsomat, nem gondolnék a' négy koronával. — Asszúszólt a' legszívesebb örömmel készítek, bár olly jó esztendő legyen ez is, mint 1816. volt. Tavaly egy cseppnyit sem csináltam, mert az esztendő rossz volt borra.

[Kelet nélkül]

VÁCZY JÓZSEF.

HÍR KISFALUDY KÁROLY UTOLSÓ NAPJAIRÓL.

Horváth Döme másolatában a' főntebb közölt Kazinczy-leveleken kívül van egy negyedik, ismeretlen kézből Helmeczyhez intézett levél. Egy héttel Kisfaludy Károly halála előtt kelt s érdekes adatokat őrzött meg. Így szól:

Helmeczy Mihálynak.

November 18^a. 1830.

Tegnap estve nálam levén Vörösmarthy, kérdém, régen volt e Károlynál? — Most jövök onnan felelte. — Bizony gyengén van; mult éjjel [16-ról 17-re] oly rosszul lett, hogy Schedelért kellett futni, és Schedel azt mondja, de Stáhly is, hogy tán 24 óra sem telik bele, 's túl eshetik. Épen midőn ezeket mondogatá, fiáker álla-meg ablakom alatt, 's Károly' legénye, Jancsi, egy asztalkendővel 's hosszú findzsákkal jött. Barátom, elijedék. De az inas valamennyire megnyugtatót, mondván, hogy ura küldi, feleségemet kérve, adna neki befőzött gyümölcsöt. A nyáron NKárolyban levén, megkértem az ottani kertészt, készítne számomra (pénzemért) illy Eingesottenest, azonkívül gróf Csákyne is szokott majdnem esztendőnként feleségemnek küldeni, 's illyennel tartja az asszony Károlyt egy idő óta. Kérdezem Jancsit, hogy van ura? Csak úgy mint egész nap. Forgó úr és Vermes fiskális van most nála. — Kisfaludy Sándor elment, *tegnap délben*. — Ezt meg nem foghatom. — Vörösmarthy Schedeltől hallá, hogy Forgó 's talán más jó baráti is, és K. Sándor testamentumra emlékezteték a' beteget de ő arról hallani sem akar. Így nem hiszem, hogy Jánosiné rá bírassa. Most délelőtt 11-után befordulok hozzá, oda szándékozik feleségem is Farkasnéval. Isten veled édes Miskám!

Miért nem küldtetek szegény Vörösmarthynek előfizetőket Csongor és Tünde' kiadhatására? — Most kénytelen ismét actiákat kéregetni 's holnap Fejérvárra megyen, ha lehetséges lesz a' nyomtatóval végezni.

Közi: VÁCZY JÓZSEF.

¹ Olvashatatlan szó.

KAZINCZY ISMERETLEN IRATAI.

Az előbbi közleményben említett öt ívhez egy hatodik is csatlakozik, ugyanazzal az írással, ugyanolyan papiroson, s rajta Horváth Döme másolatában Kazinczynak három eddig ismeretlen aprósága olvasható: egy kis vers és két gnóma. Így hangzanak:

I.

Versek.

Miskolczon, Egerből jövéen, talán 1789.

Mint a magába szállt istentelen,	Ha érzi, hogy erőtelen!
Járu, közelgetvén virágvásárnap-	Ugy mint ez az istentelen
	[jához, 'S még szörnyebb rettegéssel térek
Bünoldozója' zsámolyához,	Te hozzád, egri Faust! Jer add-meg,
Hogy hust ett egyszer pénteken:	[a' mit kérek,
Jól van! ne üljön ő eretnek' asztalá-	Mert bűnöm nyommaszt szertelen...
[hoz,	

II.

Gnomák.

1.

Kufstein, 1799.

Házunk szeretete rokon érzés a' Hazáéval; 's a' ki atyátj nem szereti, kiktől lételét 's mindenét vette, nem tiszteli az Isteneket sem, kiknek azok képeik.

2.

Széphalom, febr. 16^a. 1824.

Hogy a' barát nem mindig barát; nem ujság és nem csoda. Lehet-e barát, 's lehet-e barátja, a' ki magát annyira szereti, hogy magán kívül semmit nem szerethet? Az ilyen nem veszi észre, hogy elfogja a' mások' szeretetét, 's a' mit másnak illenék tenni ő iránta, maga teszi-meg. Hagyjuk tölteni kedvét teljes kénye szerint. Kevés oka lesz panaszkodni, hogy gátlást szenved szerelmében, 's a' csendesvérű egyet nevet a' boldogon.

's. t. b. 's a' t.

Kazinczy.

III.

Ugyancsak édesatyám iratai között van Kazinczy Ferenc édesanyjának nyolc hozzáírt levele, de ezek, bár hét közülük ismeretlen (az egyik 1802. II. 23-ról, a másik 1810. IX. 12-ről, a többi keltezetlen) igazi *anyái* levelek: a jóságos édesanyja gondoskodik bennük fiának testi jólétéről, vagy utasításokat küld a gazdasága vezetésére — irodalmi érdekük nincs, még csak Kazinczy egyéniségére jellemző vonást sem lehet belőlük kihalászni. Közlésük nem járna tanulsággal. Az egyiknek hátlapján azonban Kazinczy Ferenc kezétől *Énekek* címmel 36 ének kezdősora vagy nótajelzése olvasható. Magyar, német műdalok és népdalok — egy tót is akad köztük — s hiányosságukban, töredékességükben is jellemzők Kazinczy érdeklődésére. A jegyzék így szól:

1 A *Faust* szó olvasása kétes.

Énekek.

1. Der Mensch vom Weibe geb.	20. Ej skoda Bozse.
2. Willkommen o silberner Mond.	21. Paraszt leány.
3. Der Abend sinkt.	22. Forgács adagio.
4. Die Zeiten Br. sind nicht mehr.	23. a' szép magyar.
5. A' viola is elasz.	24. Kassa.
6. Lukácsné.	25. Egy pár.
7. Wer unter einem Mädchen.	26. Csőtörtők.
8. Goldner Mond.	27. ¹ 4dik sor félbe szak. 6dik lecsap.
9. Mit dem nassgeweint.	28. Andante.... ¹
10. In diesen heiligen Hallen.	29. Korcsmárosné kápolnája.
11. Bey Männern.	30. Isten hozzád szívem fele.
12. Azt beszélte.	31. Hol lakik kend.
13. Minnyim legelső.	32. Fülemlilei monotonía.
14. Elment Th.	33. Szép lev. Eperjes 1782.
15. Wie selig wer ein Liebchen hat.	34. Böthy János.
16. Jerzy.	35. ¹
17. Szirmay Jósi.	36. So ist Lieben ein Verbrech.
18. Livia.	
19. Dis Kunst Mädchen zu gefallen.	

Közli: VÁCZY JÓZSEF.

TESLÉR (TISCHLER) LÁSZLÓ.²

Aki Gyulai Pál *Vörösmarty életrajzát* olvassa, önkénytelen érdeklődéssel fordul Teslér László alakja felé. Az egyszerű bonyhádi káplán megismerkedik a Perczel-család kíséretében Bözsvénybe költöző ifjú Vörösmarty Mihállal, sűríg tartó barátságot köt vele — a tudós Egyed Antal plébános vezetése mellett Bonyhádon kis időre egész irodalmi kör alakul. A káplán szép könyvtárat rendez be, a hazai s főleg külföldi irodalom termékeivel állandóan gyarapítja, legszorgalmasabb olvasója pedig a fiatal nevelő, ki az éj óráit is kész e könyveknek szentelni. Hol lehetnek ezek a könyvek? E kérdésre, sajnos, nem tudunk felelni. Talán testvérének, Teslér Sándor, volt pécsváradi plébánosnak a birtokába kerültek, de azután nyomuk vész. A pécsváradi plébánia csak prédikációs könyvekről és bibliákról tud, szép-irodalmi művekről nem, azok másutt lappanghatnak. Egykori tulajdonosuknak költői hajlamai is voltak, művei azonban az asztalfiókban maradtak, így Szinnyei József sem vehette fel szerzőjüket nagy írói lexikonába. Pedig e nagy irodalombarátnak a sorsa mély részvétet kelthet bennünk.

Eredeti neve bizonyára nem Teslér, hanem *Tischler* volt, miként a felsőmindszenti (Baranya m.) anyakönyv igazolja. Született Bakócán, 1794. okt. 8-án. Atyja Tischler (az anyakönyv «Tissler»-nek írja) László, a Melczer-család ispánja volt. Ma ez a birtok gróf Majláth György-féle hitbizomány. Pécselt, Szegeden és Pozsonyban tanult, 1817. okt. 25-én

¹ Az eredetiben ma már megfejthetetlen és reprodukálásra alkalmatlan kótajelzés.

² Az adatokat a bükkösi, bonyhádi, dunaszekesői, máriakémeti, pécsváradi és pinchehelyi r. k. plébánia volt szíves rendelkezésemre bocsátani

Pécsett pappá szentelték. 1817. november 16-án került Bonyhádra káplánnak, innen 1820. okt. 26-án Pincehelyre távozott.¹ 1820. november 6-án már Pincehelyen káplánkodik, 1822. okt. 8-ig, mikor utóljára jegyez be az anyakönyvbe. Pincehelyről Mária-Kéméndre megy, itt találjuk 1822. október 24-től 1825. október 11-ig. 1825. okt. 30-án Dunaszekcsőre kerül káplánnak. Ugyanitt 1826. március 6-tól mint plébános-helyettes (administrator), 1826. április 24-től 1830. január 5-ig mint plébános működik. Végül Bükkösdre kerül, hol 19 esztendeig munkálkodik, mint nyájának hű pásztora. Buzgókodott a templomi ének és zene kifejlesztése körül. Vendégszerető házában szívesen látta a pécsi székesegyház énekeseit és zenészeit. Nagy zenekara lehetett, mert két gyönyörű üstdob maradt utána a bükkösi templom birtokában. Ezt 1917-ben elrekvirálták. Lelkes hazafi volt. Bükkösi öreg emberek tanúsága szerint 1848-ban tüzes beszédeivel annyira fellelkesítette a plébánia népét, hogy az öt falujából nagy csapatot tudott verbuválni honvédeknek. s maga vezette le Palánkára. Hazafias érzelmei azonban szomorú sorsra juttatták. A bécsi kormány ellenséges szemmel nézte működését. 1849. február közepén megfosztották plébániájától s börtönbe hurcolták. Scitovszky püspök közbenjárására szabadon bocsátották ugyan, de állását nem nyerte többé vissza. Helyét már február 26-án Rózsa István töltötte be. Egyideig Pécsett lakott, tavasszal helesfai szőlejébe költözött, itt érte utól a halál 1849. augusztus 22-én. A bükkösi halotti anyakönyv kolerát jelöl meg a halál okának. Tetemét Bükkösdre szállították s a Jeszenszky kegyúri család kápolnájának a sírboltjában helyezték örök nyugalomra.

Utódainak tanúsága szerint Vörösmarty többször megfordult Bükkösdön, s a még ma is meglévő kályha mellett beszélgetéssel töltötték az időt, a helesfai szőlő szobájának a falát pedig versek írására használták. Levelezésüket bizonyára csak részben közli a *Vörösmarty emlékkönyv*, a többinek előkerülését legfeljebb a szerencsés véletlentől várhatjuk, addig pedig őrizzük kegyelettel a lelkes hazafi s költői lelkű zene- s irodalombarát emlékét.

HAJAS BÉLA.

VAJDA JÁNOS ÉS ENDRŐDI SÁNDOR.

Az *Irodalomtörténeti füzetek* 6. számában Szabó Richárd helyesen utal arra a hatásra, amelyet Vajda János tett Endrődi Sándorra. (10. l.) Elkérülte azonban figyelmét egy meglepő találkozás — röviden utaltam már reá Vajda János-monografiámban (122. l.), rendszeres kifejtésével még tartozom. Legyen szabad ezuttal ezt a tartozásomat leróni.

Évtizedeken át népszerű szavalmány-darab volt Endrődi Sándor *Visszavárlak* c. rapszódiaja. E költeményben tetőpontját éri el annak az érzésnek heve, amely első szerelme idején és hatása alatt költészetének valami izgatót, vibráló hangot adott (Szabó. 24. l.). A költemény ötöd- és hatodfeles

¹ Vörösmarty tehát már korábban, talán augusztusban Börzsönybe kerülhetett, mert a megismerkedés csak így érthető. V. ö. Gyulai: *Vörösmarty életrajza*³. 1890. 37. l.

jambikus sorokban, melyek a visszatérő *Várlak, visszavárlak*... refrain által alakulnak egyenetlen strófákká, az elmúlt szerelem visszavárásának gyötrelmeit festi, izgatott hangon, rapszódikusan csapongva halk és zajos, sőt szenvedélyes képek között. Csend, árny, holdfény, a szív bágyadt tüze, kísértetjárás... e vers romantikus kellékei: a vágyásból azután egyszerre harsogó átok lesz, lázas fenyegetődzés, majd könnyé lágyl a harag, s a költő vérző szívvel csak egyre visszavárja azt, akit szeretett.

Ebben az egészen egyéninek tetsző költeményben azonban csak a lány romantika Endrődié, a hangos szó eltanult szó nála. A vers, a maga *egésében* — mutatis mutandis — Vajda János Gina-ciklusának 32. (a válogatott jubileumi kiadás szerint a 25.) darabjára emlékeztet. Nem lelketlen utánzat, de mintája nélkül alig dalolta volna a költő.

A Vajda-vers is ötödfeles jambusokban, körülbelül ugyanolyan terjedelemben és strófa-szerkezettel (refrain nélkül) szintén egy új találkozás visszavárása:

Találkozunk majd még mi jókor,
Még ideleln e földön, sokszor.

Ez is visszatérésről szól. A költő éjfelenként kiszáll majd sirjából, őszi éjen, holdfényes, döbbenetes némaságban, midőn rejtelmes szellemhangok szólanak... de a szellem-óra letelik, le, vissza kell szállni a koporsóba! Még szószerinti egyezés is van a tartalmi és alaki egyezés mellett: Gina *egykor gyilkos szép szeme* megcsillan Endrődinél is, ő is kedvese *gyilkos szeméről* szól. A két költemény belső szerkezete, „crescendo”-ja, mely a végén elhalkul, lehanyatlik, tendenciája, külső történése és belső gyötrelmei, rapszódikus képváltozásai, formája, mind egy töröl sarjadt, de Vajdáé egységesebb, darabossága a költő egyéniségének megfelelőbb, Endrődié stíláris tekintetben simább, csak a gyöngéd részei a költő lelkéből lekedzetek. A *Visszavárlak* soha el nem készül, ha az ismert és szeretett előd és mester mintája nem lebegett volna a költő lelki szeme előtt.

RUBINYI MÓZES.

KÖNYVISMERTETÉS.

Doktori értekezések 1930–31-ben.

1. *Ifj. Pongrácz Lajos: Szépirodalmi folyóirataink 1848-ig.* Kny. a Budapesti Szemléből. Budapest, 1930. 8-r. 55 l. — Hirlap- és folyóirat-irodalmunk történetét Szinnyei József alapvető kutatásai s Ferenczy József összefoglaló munkája (1887) óta meglehetősen elhanyagolták a kutatók, úgyhogy örömmel fogadjuk ezt a kis összefoglalást is. A szerző a Magyar Kurir melléklapjával, a Magyar Musával (1787) kezdi áttekintését s a szabadságharcra végzi. A folyóirat fogalmát tágira szabja, mert nemcsak a szorosán vett folyóiratokat tárgyalja, hanem a lapokat is (melléklapok, divatlapok, a győri Hazánk stb.). Ez természetesen nem baj, csak a címet kellett volna Szépirodalmi folyóirataink és lapjaink-ra változtatnia. Szűkre szabott terjedelme nem engedte meg, hogy részletekbe bocsátkozzék, így nem is törekedett új adatok felkutatására, csak az ismertek tömör összefoglalására és csoportosítására. Rövidre fogott dolgozata kissé száraz, de jól tájékoztató összefoglalás nem annyira a szakemberek, mint inkább a nagy közönség számára. Az Uránia dolgozótársát, Pajor Gáspárt, tévesen írja Pajor Istvánnak.

2. *Győry Aranka: Szász Károly mint költő.* Rimaszombat, 1930. 8-r., 71 l. — Meleg hangon írt kis monográfia, melynek aránylag legsikerültebb részei a Szász K. költeményeiben mutatkozó irodalmi hatásokról és a lírájáról szóló fejezetek. Az előbbi Arany-, Petőfi-, Tompa-, Vörösmarty-, Garay-, Moore-, Béranger-, Hugo-, Heine- és Byron-hatásokat mutat ki Sz. K. költészetében, párhuzamos idézetekkel támogatva megállapításait, melyek legtöbbször helytállóak. Az utóbbi lírájáról rajzol elég világos képet. Bemutatja témaköreit és motívumait, s kiemeli jellemző vonásait. Formaművészetét csak érinti, pedig ez igen lényeges és sokszor a tartalmat is döntően befolyásoló tulajdonsága Sz. K. költészetének. Itt is rámutatható volna Arany hatására. Tárgyalásának módja kissé sablonos és felszínen mozgó. Drámáit és elbeszélő költeményeit tárgyalja ezután, helyes és józan ítélkezéssel. Műfordításaival nem foglalkozik. Értjük, hogy csak az «eredeti» költőről akart írni, de úgy érezzük, hogy Sz. K. egyéniségében a költőnek és a műfordítónak olyan szoros a kapcsolata, hogy mereven nem lehet őket különválasztani. Műfordítói munkásságát tulajdonképpen költészetével idő-

rendi párhuzamban kellene végigvizsgálni, s akkor látnók, hogy az milyen döntő hatással volt költői fejlődésére.

3. *Schöner Magda: Erdélyi János élete és művei.* Budapest, 1931. 8-r. 113 l. — A szerző előszavában önértzetesen kijelenti, hogy E. munkásságát eddig nem értékelt meg és nem méltatták helyesen, nem rajzoltak egységes képet róla, az ő célja tehát ennek az egységes képnek a megrajzolása. Dolgozatának elolvasása után úgy látjuk, hogy célját nem érte el teljesen. — Először jó áttekintést ad életéről, csak külföldi útjáról írhatott volna többet E. utirajza alapján. Költészetének erősen kiemeli filozófiai oldalát, melyet eddig szerinte nem méltattak, de nem mutat rá arra, hogy életbölcseletének megnyilatkozásai elég közhelyszerűek. Általában túlbecsüli költészetét. Gyulai Pál annak idején mindig szemére vetette a szemináriumi és doktori értekezések fiatal szerzőinek, hogy tárgyukért való lelkesedésükben rendesen túlzásba esnek s kisebb írókról is úgy beszélnek, mint a legnagyobbakról. A szerző is mintha ebbe a hibába esnék. E. népköltést illető kutatásait és tanulmányait kellően értékeli, bár az utóbbiak méltatása inkább csak bő tartalmi kivonatolás, épen úgy, mint kritikai és irodalomtörténeti dolgozataié. Filozófiai munkásságának értékeléséhez pedig hiányzik a kellő tanultsága. Helyenkint szépen, lendületesen ír, s érdeme, hogy iparkodik E. többoldalú működését egységben látni és láttatni. Hogy ez nem sikerült egészen, azt nem vehetjük zokon a fiatal szerzőtől.

4. *Véghely Dénes: Báró Eötvös József «Magyarország 1514-ben» című regényének történeti alapja.* Hely és év n. 8-r., 52 l. — E. regényének jegyzeteiben tudvalevőleg pontosan felsorolja forrásait, úgyhogy a szerzőnek csak ezekkel kellett összevetnie a regény történeti részleteit. Ezt meg is teszi lelkiismeretesen. Először azt vizsgálja, hogyan jellemzi E. a korviszonyokat forrásai alapján, azután a parasztlázadás történetét tekintti át ugyanígy, végül a történeti alakok jellemzésével foglalkozik. Hibáztatja, hogy E. a mozgalomban nem lát semmi eszmei tartalmat és semmi rendszert, pedig nem lehet tőle elvitatni bizonyos szociális törekvéseket és céltudatosságot. A főnemesség rajzát tulságosan sötétnek találja, pedig ebben E. nem igen túlzott (l. Burgio nuntius jelentéseit). Helyesen mutat rá arra, hogy E. egymásnak ellenmondó forrásai, melyeket folyton bírál, nem egyszer ingadozóvá vagy színtelenné teszik jellemrajzolását. Nem bízik forrásaiban, de adataikat mégis átveszi s magyarázni iparkodik őket, Dózsát pl. elfogult forrásaival szemben igazságosabban akarja megítélni, de eszményíteni sem akarja s így színtelen és jelentéktelen alakká törpíti.

5. *Imre Ilma: Balassa Bálint hatása a XVII. sz. névtelen költőire (a Vásárhelyi Daloskönyv alapján).* Budapest, 1930. 8-r., 155 l. — Balassának meglehetősen sok verset tulajdonítottak, különösen Ferenczi Zoltán a *Vásárhelyi daloskönyv* kiadásában és Dézsy Lajos Balassa-kiadásában, de külső érvek híján. A szakemberek kételkedve fogadták amúgy sem meggyőző megállapításait, s Császár Elemér egyetemi előadásaiban határozottan kétségbevonta, hogy ezeknek Balassa a szerzőjük. Imre Ilma

most, tanára utalásai alapján, arra vállalkozott, hogy a *Vásárhelyi daloskönyv* harminc Balassának tulajdonított versét tüzetesen megvizsgálja s megállapítsa, vajon B. költeményei-e azok, vagy sem. Versről-versre haladva minden lehetséges szempontot figyelembe vesz: a dátum, a versben előforduló név, az előadásmód, nyelv, versforma, a kompozíció, az esetleges lélektani okok s mindenféle tartalmi szempont — ezek azok az érvek, melyek közül, hol erre, hol arra, rendszeren többre is támaszkodva hosszás és filologiailag módszeres elemzés után dönti el a fentebbi kérdést. Végeredmény: a harminc vers szerzője nem Balassa, de így még értékesebbek, mert ékesszólóan bizonyítják B. rendkívüli hatását. A V. D.-ben van még vagy hatvan vers, melyeken több vagy kevesebb B.-hatás látszik. Ezeket is megvizsgálja a szerző s kimutatja, hogy milyen mértékű ez a hatás versforma, tárgyválasztás és költői stílus tekintetében. Komoly, nagy szorgalomra és ítélőerőre valló, értékes dolgozat — a kérdésben nyilván az utolsó szó.

6. *Biró Lajos Pál: A Nemzeti Színház története 1837—1841.* Budapest, 1931. 8-r., 147 l. — Szerző megírta a Nemzeti Színház történetét a szabadságharc végéig, ez a füzet azonban csak az első éveket foglalja magában, mialatt a színház Pestvármegye igazgatása alatt állott, s míg az 1840. 44. t.-c. állami színházzá nem tette. Kezdi az első tervekkel, a Széchenyi- és Földváry-párt ellentétével, elmondja a színház építését, a társulat megszervezését, a megnyitást, a színház szervezetét, igazgatását, az opera fejlődését és a drámai műsor fölé kerekedését, Schodelnének, az elkényeztetett opera-primadonnának uralmát, a színészek veszekedését egymással és a kritikával, a műsor fejlődését és sok más érdekes részletet is közöl, melyeket az eddigi irodalomból, az egykorú lapokból s a N. Sz. gazdag irattárából gyűjtött össze. Könnyedebb, kellemes előadásra törekszik, úgyhogy munkája a nagy közönséget is érdekelheti. Kívánatos lett volna, ha a színészek játéknak és a műsoron lévő külföldi és magyar daraboknak jellemzésével részletesebben foglalkozott volna, s így világosabban kiemelte volna nemzeti színházunk nagy hatását színjátszásunk és drámairodalmunk fejlődésére. Igen becses a függetlenségként közölt műsor (1837—1841. ápr. 3-ig), melyet Péchy Gyula, a N. Sz. nyug. titkára állított össze.

7. *Harsányi István: Rokokó ízlés a magyar irodalomban.* Sárospatak, 1930. 8-r., 56 l. — H. dolgozatát «szerény kísérlet»-nek nevezi a szellem-történeti módszer alkalmazása terén, melynek célja, «hogy bizonyos rendszerbe foglalja a rokokó ízléssajátságait s ezek megnyilatkozása szerint vizsgálja a nálunk mutatkozó irodalmi rokokót.» A magyar rokokó virágzásának korát az 1794-től (Urania) 1805-ig (Csokonai halála) időre teszi, de más időszakban is nyomozza jelenségeit. Ismeri a rokokóra vonatkozó külföldi és magyar irodalmat s ennek, valamint saját vizsgálatainak alapján akar képet adni a magyar rokokóról. Dolgozatában sok jó megfigyelést és érdekes példát találunk, melyek a rokokó-probléma tisztázását előbbre viszik, de megfigyeléseit nem tudja az előszóban ígért rendszerbe foglalni, s így munkája zavarossá válik. Helyesebb lett volna, ha forrásai alapján először tisztázta volna a rokokó-ízlés lényeges jellemvonásait s ezeket rendszeresen

vizsgálta volna költészetünkben. Így azonban dolgozatának elolvasása után sincs tiszta képünk az ú. n. irodalmi rokokóról. Ennek természetesen egyik főoka az, hogy a kérdést a külföldi kutatók sem tisztázták eddig. A Merkler-Stammler-féle *Reallexikon*ban pl. ezt olvassuk róla «Rokokodichtung s Nachtrag», de a Nachtragban semmi sincs róla. Az *Aufriss der Deutschen Literaturgeschichte*ben (1931) Ermatinger, a rokokó egyik fő elméletirője írta a *Das Zeitalter der Aufklärung* c. fejezetet, melyben a hangsúly a felvilágosodáson van, míg a rokokó egészen háttérbe szorul benne. Ez is arra vall, hogy ennek a problémának kutatása még csak a kísérletezés, tapogatózás stádiumában van, s a rá vonatkozó elméletek még meglehetősen kiforratlanok. Ez a kiforratlanság jellemzi H. tanulmányát is.

SZINNYEI FERENC.

Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái. Kéziratból, bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta Gálos Rezső. Győr, Kisfaludy Irod. Kör kiadása, 1931. N. 8-r. X, 628 l.

Ez a hatalmas Kisfaludy-kötet alakjával nem, de anyagával és szellemével hozzákapcsolódik Kisfaludy Sándor műveinek kritikai kiadásához: adja, ami Angyal Dávidnak ebből a kitűnő gyűjteményéből hiányzik, egyfelől tehát azt, amit az 1892-i kiadás szerkesztője tudatosan vagy kényszerűségből mellőzött, másfelől a költőnek azóta napvilágra került vagy tőle fölkerült műveit. Ezek az utóbbiak szép számmal vannak; általában a kötet szerkesztője, Gálos Rezső, az eddig ismeretlen Kisfaludy-anyag föltárásában igen értékes munkát végzett: részint elődei nyomán tovább haladva, részint a maga törte ösvényen, a Kisfaludy-Társaság, a M. T. Akadémia és a sümegi Darnay-Múzeum kéziratárát átbúvárolva, a költő ismeretlen irodalmi műveinek, leveleinek és írományainak egész sorát találta meg. Más kutatók is rendelkezésre bocsátották munkájuk eredményét, köztük különös méltánnyal kell említenünk Fára József dr. vármegyei levéltáros nevét: a költő ifjúkori versein kívül, amelyeket már korábban közrebocsátott, Zala vármegye levéltárából és a Skublics-könyvtárból gazdag kéziratossal gyarapította a kötetet.

A Gálostól utolsó vesszőig kiven közölt anyag — megbontva a kötet szerkesztését is, talán némileg logikusabb rendbe sorakoztatva részeit — a következő csoportokra bontható:

1. *Az 1809-i nemesi fölkelés története.* Kisfaludy a nádor felszólítására, Ferenc király számára írta 1810—11-ben; ez a kötet legfontosabb része. A munkáról tudott az irodalomtörténet, Jókai óta ismételtelen föl is használták, a kézirat sorsa is ismeretes volt, nyomtatásban azonban itt jelenik meg először. A Gálos-közölte szöveg, az Országos Levéltár anyagából, a költő eredeti szövegezése; a nádor egyet-mást igazított rajta és sokat törölt belőle, s így, átdolgozott alakjában, küldte föl a királyhoz. Ez a példány, úgy tudom, ismeretlen — tudományos szempontból sokkal becsesebb az itthon maradt szöveg, mert rajta vannak a nádor változtatásai, így belőle mind a két fogalmazás rekonstruálható: Kisfaludy eredeti fogalmazása és a nádortól fölterjesztett szöveg. Gálos helyes filológiai érzékkel Kisfaludy

szövegét nyomatja le¹ s a nádor változtatásait lap alján, jegyzetként adja. Úgy tudom, mértékadó helyen elhangzott az a kívánság, hogy a németül írt munka (címe: [*Freimüthige*] *Geschichte der Insurrection des Adels von Ungarn im Jahre 1809 und 1810*) magyar fordításban jelenjék meg, de a szerkesztő kitartott, okosan, tudományos álláspontja mellett s az eredeti német szöveget közli.

2. *Kisfaludy költői művei*: a *Dárday-ház* alaprajza, a *Somlóból* készített előkép scaenariuma, és 11 ifjúkori vers — az utolsó vers kivételével már ismert, helyesebben: legújabbban, részben Gálos kutatásai alapján ismertté vált anyag. A 11. verset, *Szegény Sándor* címmel, egy egykorú levélből Gálos iktatta Kisfaludy művei közé, verselése és tartalma alapján, s a *Himfyre* való hivatkozása miatt 1799-re lokalizálva. Gálos nem mondja meg, ki, mikor és kinek írta ezt a levelet, sejtését külső érveléssel nem támasztja meg, így én is kénytelen vagyok belső érvekkel küzdeni Kisfaludy szerzősége ellen. A versben Kisfaludyra pusztán a Sándor név és Győr említése utalhatna, viszont ellene szól maga a helyzet, amelyben a panaszos szerelmes van: átesett, nyilván épen akkor, diák esztendein, átbújt sok szűz hálóján s most meghódolt egy szépnek, olyannak, hogyha kitudódik szerelme, nagy bajba keveredik. Egyébként is elég a baja: nagy kínjában napról-napra fonyad. Ez épen nem az a helyzet és az a lelki állapot, amelyben Kisfaludy 1799-ben mint Róza „praesumptiv” völegénye volt! De azt hiszem egészen eldönti a kérdést a vers utolsó két szaka:

S már nincs erő, szívem hevét
Melly el tudná fojtani,
Lehet Himfy e keservét
Rólam is elmondani.

Ifjúságom kellemeit
Igy hullatja termetem
S az életnek örömeit
Egy nagy sírba temetem.

Nyilvánvaló, hogy ezt a verset nem írhatta Kisfaludy Sándor — pusztán *Himfy*-utánzat; nincs kétség: a *Kesergő szerelmen* fölbuzdulva írta egy boldogtalan ifjú, legkorábban 1801-ben. A *Szegény Sándor*... történető Kisfaludy művei közül — egyébként is a helyenként gyarló dikciójú vers mélyen alatta áll a költő e korabeli műveinek.

3. *Kisfaludy irodalomalatti prózai művei*. Egyfelől nyilatkozatok, jelentések, javaslatok, másfelől följegyzések, kivonatok és egyéb apróságok — az előbbieket a vármegyei élethez, a balatonfüredi színházhoz és a zalaegerszegi kaszinóhoz kapcsolódnak, s ide számítom két eddig ismeretlen szónoki beszédét is, meg az egyiknek rövidebb változatát.

4. *Kisfaludy Sándor 33 levele*: Ezen a 33 ismeretlen levélen kívül maradt fenn Kisfaludytól⁴⁴ olyan levél, amelyet a kutatók Angyal kiadásának megjelenése után fődöztek föl és közöltek a különféle folyóiratokban. Bármilyen kívánatos lett volna lenyomatásuk, hogy legalább két helyen (Angyalnál és itt) együtt találjuk a költőnek minden levelét, a mai nehéz viszonyok között megértjük mellőzésüket. Az elszórt anyag fölhasználását más úton

¹ A közlésben, amint a szerkesztő maga is megállapítja, sok a sajtóhiba. Nem ártott volna a jegyzéküket hátul közölni, mert így egyik-másik zavart okoz, kivált, ahol egy «nicht» kimaradása a mondat értelmét ellenkezőre változtatja. (97. l. alulról 14. sor.)

könnyítette meg a szerkesztő: a jegyzetek során betűrendbe szedve közli Kisfaludy minden nyomtatásban megjelent levelének pontos lelőhelyét.¹

5. *Kisfaludy Sándorhoz írt levelek*, számszerint 33. A szerkesztő «a Kisfaludy Sándorhoz írt sok, máig is kiadatlan levél közül a kötet céljához képest csak azokat iktatta be, amelyek a kötet anyagához személyi vagy tárgyi kiegészítést nyújtanak, vagy Kisfaludy Sándor életrajzát egészítik ki.» A levelek közül tudományos szempontból legértékesebb Verseghy Ferencnek 1806. okt. 11-én kelt hosszú levele: olyan nyelvészeti, zenei és verstani gondolatait fejt ki benne, amelyeket még nagy munkáiban sem fogalmazott meg ilyen világosan és határozottan. Kivált verstani fejtegetései érdemelnek figyelmet. Még érdekesebb volna, s a Kisfaludyának sorában igazi 'trouvaille', az a levél — Gálos közli is a kötetben — amelyet egy Teréz nevű leány írt Pozsonyból, 1791. okt. 14-én szerelmesének — ha, amint Gálos gondolja, ez a Teréz valóban Weinstein Teréz volna, Kisfaludy pozsonyi «epedő, szöke» német ideálja. Csakhogy ez a föltevés — maga Gálos is megkérdőjelezi — semmivel sem bizonyítható; a forrás, amelyre Gálos hivatkozik, nem hiteles, magából a levélből meg egyetlen olyan élményi elem sem halászható ki, amely Kisfaludyra illenék. Ezeknél a negatív érveknél van egy fontosabb, döntő jelentőségű, pozitív érvünk arra nézve, hogy a levél nem Kisfaludynak szól: a leány kedvesét *lieber Herzens P...-i*-nek szólítja, később meg kettejük keresztnevét *J—f* és *T—e* betűkkel jelzi. Egészen bizonyos tehát, hogy az ifjú neve *Josef* (Pepi) volt, s még ha valóban Weinstein Teréz írta is a levelet — erre nézve sincs semmi bizonyíték! — akkor sem Kisfaludy volt a levéllel boldogított. Ez a levél sem oszlatja el azt a rózsaszínű ködöt, amelybe Kisfaludy magát és a pozsonyi német leányt burkolta — a misztikus Terézből ezután sem lett számunkra élő valóság. A levél törlendő a Kisfaludyhoz írtak sorából.

6. *Kisfaludyra és a Kisfaludy-családra vonatkozó levelek és okiratok*. A legérdekesebb köztük Péteri Takáts József két levele Szegedy Rózához; az egyikben a költő útját egyengeti a leányhoz — Kisfaludynak erről a lépéséről eddig is volt tudomásunk; a második újat ad: megtudjuk, hogy a hű barát milyen módon egyengette azután a fiatalok útját az öreg Kisfaludy felé.

Gálosnak ebben a gondos kiadásában mindaz együtt van, amit Kisfaludy hátrahagyott írásaiból eddig nem ismertünk vagy nyomtatásban nem bírtunk, mindössze egypár költői művének fogalmazványa maradt ki, térkiméléséből. Sajnáljuk, s azt is, hogy Gálos nem adja a *Himfy*-dalok legrégebbi ránk maradt fogalmazásának, a múzeumi füzetekéknek tartalomjegyzékét, utalva az egyes verseknél arra a helyre, amelyet a későbbi, végleges átcsoportosításnál kaptak.

A kötetben elénk táruló anyag gazdag és változatos, s az irodalomtörténet szemében annál becsesebb, mert nagyobb fele, az egésznek vagy $\frac{3}{4}$ része, Kisfaludy szellemének terméke. Ez az érték azonban csak relatív,

¹ Angyal kiadásából hiányzik Kisfaludynak a Társalkodó szerkesztőjéhez 1837. I. 21. írt levele (közölte a folyóirat az évi 13. számában); ezt a hiányt Gálos nem említi.

s nincs arányban a kéziratömeg méretével: a költő életének csak apró mozzanatai kapnak belőle élesebb megvilágítást, lelkébe nem pillanthatunk mélyebben — azt nem veszem számba, hogy a Fáy Andrásához írt levelei még inkább igazolják, milyen erős érzéke volt Kisfaludynak az élet anyagi javai iránt, időnként még a nobilitás rovására is. Írói képe sem egészül ki új vonásokkal; még leginkább ifjúkori versei által, amelyek költői pályakezdését színezik új árnyalatokkal — ezeket a verseket azonban már korábban közreadta Gálos folyóirata, a Győri Szemle. Az *Insurrectio története*, a munka gerince, nagyjértékű, de csak mint történeti forrásmű — irodalmi alkotásnak nem jelentős. Kisfaludyt ugyan új világlátásban mutatja be, mint német író, de német stílusa messze marad a művésztől. Ennek azonban nemcsak szubjektív oka van, része van benne a tárgynak is: az egész történet rideg adathalmaz, tényeknek fölfűzése az időrend fonálára, a hadjárat egyes mozzanatai naponként följegyezve, s helyenként hazafias szólamokkal meg a nádor dícséretével fűszerezve.

A közölt anyaghoz Gálos jegyzeteket csatol, de, igen helyesen, takarékos kézzel, a legszükségesebbekre szorítkozva: jegyzetei pusztán filológiai fölvilágosításokat adnak. Bevezetésül pedig egy terjedelmes, három részére váló tanulmányt bocsát a kötet elé. Első része, *A költő ifjúsága*, először folyóiratunkban jelent meg; a második *A Liza-ciklus* cím alatt nemcsak a két *Himfy*-vel foglalkozik, hanem belekapcsolja a *Napló és francia fogságom* c. utirajzát, valamint hátrahagyott levélregényét, és Waldapfel József nyomán a *Csobáncot* és a *Tátikát* is; a harmadik rész *A nemesi fölkelés felé* tőbbet ad címénél, mert a fölkelésen kívül az azt megörökítő emlékirattal és a többi, belőle kisarjadt Kisfaludy-művel is foglalkozik. Ez a két rész új megállapításokban nem olyan gazdag, mint az első, de mindkettő mélyre hat és sok komoly munka eredménye látszik meg rajtuk: a másodikon Kisfaludy műveinek elmélyedő tanulmányozása, a harmadikon a kéziratok anyag lelkiismeretes átbúvárlása. Kivált a Szegedy Rózához kapcsolódó költői művekre tud új fényt vetni Gálos azáltal, hogy határozottabb időpontokhoz fűzi és megtalálja ihlető mozzanataikat a költő lelki élményeiben. Végső megállapítása azonban túllendül az igazságon: hogy Kisfaludy «lírájának egésze élményei összességének megérezékítése», az nyilvánvalóan téves. Egyfelől Kisfaludy korántsem érzékítette meg versben minden élményét, még az erősebbeket sem mindig, másfelől lírája, kivált a *Himfy* első része, nem a maga egészében sarjadt élményekből — ellenkezőleg, jó része pusztán elképzelés. A félreértés magyarázata szerencsére nem a *Himfy* jellemének félreismerése, hanem az élmény fogalmának helytelen konstrukciója. Élmény poétikai szempontból csak az, amit a költő valóban átélt, a verseiben föltárt érzelmekből tehát csak az, ami átviharzott a lelkén: az elgondolt érzéseket, s a *Himfy* jórésze ilyenekből telik ki, nem illeti meg az élmény név.

Igen szellemesen próbálja Gálos Kisfaludynak levél-formában ránkamaradt utirajzát — *Napló és francia fogságom* — összekapcsolni a *Kesergő szerelém*-mel, a prózai művet a versciklus ikerpárjának tüntetve föl. Ezen a ponton azonban fejtegetései sem nem elég határozottak, sem nem megnyugtatók. Mi eredete szerint ez az utirajz? Levelek, talán épen elküldött levelek gyűjteménye, vagy napló? S ha egyik sem, hanem emlékirat, akkor

egykorú vagy későbbi szerkesztmény-e? Gálos feleletei ingadozók: egyik megállapítása erre, másik arra mutat. Még kevésbé megnyugtató a két munka belső kapcsolatának megállapítása, az, hogy a *Himfyt* és a *Napló*t ugyanazok az élmények teremtették meg. Nem. Vannak közös elemeik — a 'lírai regény' kerete részben Kisfaludy úti benyomásaiból került ki — de az anyaguk egészen más. A *Kesergő szerelem* egy nagy — részben átélt, részben elképzelt — érzés illusztrálása, a *Napló* pedig úti benyomásoknak, kalandoknak, eseményeknek foglalata, összehasonlíthatatlanul gazdagabb, színeesebb, érdekesebb — és igazabb is! — mint amaz. Azt pedig, hogy a *Napló* «vezető gondolata»: a költő «a veszedelmekből egyszer majd hazatér és boldog lesz», épügy nem tudom belőle kiolvasni, mint ahogy nem látom, Gálos kívánsága szerint, az egész elbeszélés háttérében a Dunántúlt és Rózát tükröződni. Sőt ez épen az egyik főkülönbség a két mű között: a *Kesergő szerelem* elejétől végig Rózáról szól, a *Napló* keletkezésében azonban Rózának nem volt része, s írása közben is csak elvétve ihlette Kisfaludyt, érdeklődése középpontjába nem kerül, sőt alakja nem is kapcsolódik szervesen az elbeszélésbe — egyszer-másszor, talán legtöbbször, utóbb, a kész műbe szötte bele rajzát a költő.¹

Mindez némileg el is távolít a kötet eredeti céljától — az mégis a nemesi fölkelés történetének megismertetése volt, s ezt a célt jól szolgálja a bevezető tanulmány. Így a kötet minden vonatkozásában hozzákapcsolódik Gálos Rezső nevéhez: ő vetette föl a gondolatát, ő készítette a tervet, s évek szorgalmas munkáját, meg szellemének erejét fektette bele ebbe a hatalmas kötetbe. De hálával tartozik a tudomány annak a két testületnek is, amely a terv nagy jelentőségét rögtön megértette és energiájával megvalósította, a győri Kisfaludy Körnek és Győr város vezetőségének. A város anyagi támogatása, a kör önzetlensége és erkölcsi ereje tették lehetővé Gálosnak a *Hátrahagyott munkák* megjelenését: vegyék ki részüket a kiadásnak juttatott elismerésből.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Timár Kálmán: *Legrégibb bibliafordításunk eredete*. Pécsi Tamás és Ujlaki Bálint biblijája-e? Irodalomtörténeti tanulmány. Kalocsa, szerző kiadása, 8-r. 36 l.

Timár Kálmán: *Legrégibb magyar bibliánk naptára és helyesírása*. A bibliafordítás eredete. Irodalomtörténeti és nyelvtudományi értekezés. Kalocsa, szerző kiadása, 8-r. 32 l.

Ez a két füzet csak kezdete annak az egyelőre öt füzetre tervezett sorozatnak, melyben T. minden eddigi kísérletnél részletesebben újra elő

¹ Egypár elírást itt igazított ki: Kisfaludy és Pepi grófné idilljének helye nem *Unzberg*, hanem *Unzmarkt*; egyetemi előadásaimban a *Himfyt* nem az első nyomtatásban megjelent *lírai* gyűjteménynek mondom, hanem a *szerelmi* lírikumok első nyomtatott gyűjteményének; Kisfaludynak nem csak *egy* mértékes verse van, hanem vagy 60 jambicus versen kívül van egy pár alkaioi metrumba írt ódája s distichona is. A 164. dalt sem merném hozzáfűzni a 1800. VI. 28-i levélhez: gondolata ugyan megvan ott is, de az egészen általános, s épen a csattanója maradt el a versből.

készül adni az első magyar biblia kolostori eredetének bizonyítását s az ellenérvek cáfolását. Az elsőben személyes sérelmeket panaszoló előszó s a kérdés mai állását jelző bevezetés után azzal foglalkozik, mikor készülhetett a biblia, melyik részét fordíthatták először, hol fordíthatták, lehet-e szó Pécsi Tamás és Ujlaki Bálint szerzőségéről, s végül az e kérdésekre adott feleletből következő érvek és kétségek alapján követel a főkérdésben revíziót. Új bizonyítás nélkül tovább is ragaszkodik hozzá, hogy a Münchener k. naptárkerékét is a bibliafordító készítette, s a másoló együtt találta az evangéliumokkal. Párhuzamokkal próbálja igazolni, hogy a kerék kezdőve azért nem kerék szám (1416), mert a bibliafordítás kezdetének évéből indul ki. De a felhozott példák épen nem igazolják, hogy a bibliafordítás kezdetének ideje szükségképen egybe esik a Németi Györgytől 1466-ban lemásolt naptárkerék kezdőévével. Egyébként maga Timár más esetekben más-más magyarázatát adja annak, hogy korábbi, nem kerék évvel kezdődő kerekék kéziratokról kézira átszámoltak, sőt jóval későbbi időben ki is nyomattak. Ismét felhossa a bibliafordítás korával kapcsolatban Káldinak polemikus megjegyzését is, aki egyelőre kétszáz évvel készült fordítást emleget. Ez is bizony vajmi sovány támaszték. Káldi szavahihetőségét igazán nem kell kétségbevonni annak, aki azelőtt is jól ismert nyilatkozatának tovább sem tulajdonít nagy jelentőséget. Nemcsak Révai hivatkozott rá, hanem már Bod Péter is; (*A Szent Bibliának története*, 1748. 132. l.) hogy a bibliafordítást tartalmazó kódexek irodalmában oly kevésszer került szóba, nem ismeretlensége, hanem jelentéktelen volta az oka. Itt igazán senki sem tudja, ki, hol és mit láthatott. Káldi csak annyit mond, hogy egy ismerőse látott egy kétszáz éves kéziratot bibliát, tehát nem lehet igaz Káldinak az a dicsekvése, hogy ő adta először a teljes bibliát a magyarok kezébe; már pedig kétszáz év előtt «kétség nélkül nem a Luteristáktól vagy Káldinistáktól (kiknek akkor hírek sem volt) hanem az igaz Keresztényektől» fordítottat. A zárójelbe tett magyarázatból is világos, hogy Káldi csak annyit tudott a fordítóról, hogy nem lehetek protestánsok; ettől még akár a huszitáktól fordított bibliáról is lehetne szó. Mert hogy a 200 éves időköz megállapítása min alapult s mennyire volt pontos, azt már igazán nem sejtethjük. T. mégis többre tartja ezt az odavetett polemikus megjegyzést — pusztán az író személyével érvelve — a krónikás előadásánál.¹

Az Apoc. kódexben megmaradt psalteriumot T. — mint már Gálos is — korábban tartja a bibliafordítás többi részénél. Szerinte a biblia egyéb részeiben előforduló zsoltárverseket már előbb elkészített zsoltárkönyvből írták ki. Ennek bizonyítását azonban külön füzetre hagyja s egyelőre csak azt bizonyítja részletesen, hogy a legtöbb országban a zsoltárokat fordították legkorábban. Ebből persze nem következik, hogy az első magyar bibliafordító is a zsoltárokat vette először sorra. De T. ebből is levonja a bizonyítás előterjesztése nélkül a következtetést: minthogy a psalterium a leg-

¹ V. ö. IK. 1927. 270—72. l. Ott azzal zárta le T. Káldi szavainak ismertetését: «Káldinak tudósítása mindenesetre számíthat annyi hitelre, mint a névtelen ferencesnek a huszita-fordításra vonatkozó följegyzése, sőt többre is».

korábbi, a husziták pedig nem zsolozsmáztak, ezt a fordítást nem végezhették husziták. Mintha egyazon fordító munkájáról lévén szó, oly jelentősége lehetne a netán bizonyítható sorrendnek, mint ott, ahol évtizedek vagy évszázadok választják el az első zoltár- vagy evangéliumfordításokat az első teljes bibliától.

A *bibliafordítás helye* c. fejezetben azt bizonyítja, hogy nem Tatros, a Müncheni-k. másolásának helye, volt a moldvai husziták szellemi központja, hanem Husz és Román környéke. Azt gyanítja, hogy az egyik huszita bibliafordító, a krónika szerint a törökök közt is térítő Bálint pap, alapíthatta a Besszarábiába továbbvándorolt husziták telepei közül Csöbör-csökö, a Románváros közelében levő Tamásfalva neve pedig az ő társának emlékét őrizheti. A moldvai huszita központra vonatkozó kutatásait is részletesen külön füzetben készül ismertetni. A ránk maradt biblia-kéziratokra vonatkozólag azonban úgy okosodik, hogy mivel a naptárkerékből való következtetés szerint ez a fordítás korábbi a husziták Moldvába menekülésénél, nem készíthették ők ott; de nem készülhetett szerinte a Szerémségben sem, mert nyelvjárása a nyugati Dunántúlé. Ennek bizonyítását ismét külön füzetre hagyja. Sikerében annál több ok van kételkedni, mert a nyelvjárás-történet a magyar nyelvtudomány legkevésbé tisztázott részei közé tartozik. Mennyire nem látják legkiválóbb nyelvészeink sem világosan a nyelvjárás-területeknek a hódoltságot megelőző időkhöz képest végbement változását, igen sok nyelvemlék nyelvjárásának meghatározásában való ingadozásuk és ellenmondásaik mutatják.

De az is bizonytalan, hogyan értendő a ferences krónikában szereplő «de eadem Kamenest» megjelölés, hol született és mely vidék nyelvjárását beszélte Tamás és Bálint. Hogy Jirečektól származó azonositásuk Pécsi Tamással és Ujlaki Bálinttal nemcsak bizonytalan föltevés, hanem, kivált az első esetben, valószínűtlen is, azt Tóth Szabó Pál már 1917-ben kimutatta. Timár e ponton sem mond újat, csak az új és meglepő, amit belőle következett. Mintha a biblia eredetének kérdése azon fordulna meg, hogy a krónikától emlegetett két keresztnévhez tudunk-e pontosabb személyi adatot is találni! T. szerint «a biblia huszita eredetének vitatói épen Jireček felülvizsgálásra szoruló adataira támaszkodnak, arra építik föl egész elméletüket.» A huszita eredet elmélete megvolt J. hozzászólása előtt s megmaradt annak cáfolása után is. Itt T. ismét abba a hibába esik, hogy alaposabb bizonyítás helyett egyik-másik ellenfele tudományos hitelét annak kiemeléssel akarja megingatni, hogy a vita tárgyával távolabbi kapcsolatban levő kérdésben tévedett vagy tévesnek látszó föltevéshez csatlakozott.

A másik füzet első részében is egy régi érvének kel védelmére. Ahhoz nem fér kétség, hogy a Müncheni-k. élén álló egyházi naptár nem lehet huszita eredetű; e bizonyításra nem szoruló tényről több mozzanat kiemeléssel világítja meg, mint eddig. A bibliafordítás eredetére vonatkozólag azonban sem abból, mi van meg a másolatban-előtte álló naptárban, amit a husziták elvetettek, sem abból, mi hiányzik ott, amit ők megünnepeltek, továbbra nem következik semmi. Akár prémontrei, akár bencés eredetű a naptár, nem tudjuk, honnan írta le a másoló, már a fordító is odairta-e az evangéliumok elé stb.

Egyébként két ponton mintha Timár is engedne álláspontjából. Nem ragaszkodik már hozzá, hogy maga a Müncheneri-k. is — nemcsak a naptárt, naptárkereket és bibliát szerinte azonos módon magába foglaló «alapszerkezet» — kolostori eredetű. Sőt szívalomharenak nyilvánítja «a tatrosi másolók szerzetes voltának» cáfolását s hozzáteszi: «Ezt se én, se Gálos nem állítottuk.» Nem jól emlékszik. Gálos *Legrégibb bibliafordításunk c.* értekezésének mindkét kiadásában azt írta: «Aki a Müncheneri-kódexet fordította, *de még az is, aki lemásolta* a naptárt is és a perikopákat még a másolatba is bele kezdte jegyezni — az nem magyar nyelvű bibliát akart a nép kezébe adni, hanem az egész evangeliariumot fordította, apáca-hugainak vagy a szerzetbe lépőknek.» Sőt a második kiadásban a 16. lap jegyzetében külön valószínűtlennek nyilvánította azt az ellenvetést, hogy Németi György inkább világi könyvmásoló lehetett. De Timár maga is azt írta (*Prémontrei kódexek*, 45. l.): «mindhárom kódexben (Müncheneri-, Döbrentei- és Apor-k.) s a Bécsi-k-ben is prémontrei nyelvemléket látok!» A ferences krónikás szavahihetőségének kétségbevonásában T. nagy lelkesedéssel csatlakozott Gáloshoz (V. ö. különösen az IK. 1927. 270. és 1929. 157. lapját), noha forráskritikai megjegyzései éppen nem voltak meggyőzőek. Akkor tehát T. is úgy nézte, hogy a sokat emlegetett feljegyzés írójától látott kézirat sem volt talán huszita eredetű, s csak egy nyelvi régiség alapján sütötte rá az eretnokség bélyegét. Most mintha ismét több hitelt adna a krónikásnak s Gálossal ellentétben inkább azt emeli ki, hogy a ránk maradt fordításnak nem lehet köze ahhoz, amelyet a krónikás látott.

Utoljára az ellen emel óvást, hogy a bibliafordítás helyesírásának Husz reformjával való rokonsága alapján eldöntöttek nyilvánítsák a fordítás eredetének kérdését is. Melich és Jakubovich részletes érvelésének megjelenéséig arra figyelmeztet, hogy e helyesírási sajátságok sokféle úton terjedhettek. Arra az esetre, ha a kapcsolat valóban kétségtelennek bizonyulna, a közös uralkodócsalád folytán lengyel vagy, mivel a bibliafordítás után főleg ferences emlékekben ismétlődnek e sajátságok, horvát-szlovén közvetítés lehetőségét veti fel. Ha ez is valószínűtlennek bizonyulna, arra az esetre sem tartja igazolhatónak, miért éppen Tamás és Bálint hozta volna a reformot, mikor oly sokan jártak Prágában, olyanok is, akik katolikus papok maradtak. Mindkét esetben sajátságos ellenmondásba keveredik. Szinte hihetetlennek tartja, hogy a magyar kódexek helyesírásának köze volna a Husz-féle reformhoz, mivel ez Palacky szerint Csehországban is csak akkor terjedt el, mikor a bibliafordítás — a naptárkerékből levont következtetés szerint! — készült: de ha igen, akkor éppen annyira lehetségesnek tartja hogy más népek helyesírásába való átszivárgásuk után közvetve jutottak sajátságai hozzánk, mint azt, hogy Prágában járt diákok útján közvetlenül. Másfelől azt említi, hogy a XVI. század előtt Csehországban is csak a táboriták, majd a cseh-morva testvérek fogadták el; mégsem tartja semmivel sem valószínűbbnek, hogy Husz hívei hozták magukkal, mint azt, hogy a huszitizmustól távol maradó katolikus papok.

WALDAPFEL JÓZSEF.

Péczy László: A XVI. századi énekköltés formái. Kny. a keszt-helyi reál gimn. 1930/31. értesítőjéből. Keszthely, 1931. 8.-r. 63 l.

Péczy László értékes tanulmányban teszi közzé a XVI. század magyar verstörténetét illető kutatásainak eredményét. Módszerét Bartók Béla (*A magyar népdal*, 1924) és Horváth János (*A középkori magyar vers ritmusa*, 1928) anyagfelosztásából vonta el, az ő nyomukon végzi el a rendszerezés nehéz munkáját a XVI. századi magyar formakincs területén, a dallamformákon és versformákon, sorfajokon és strófaszervezeteken. A tanulmány lelkiismeretesen egymás mellé állítja a kor verses irodalmának sorfajait, pontos statisztika kapcsán vezet végig a strófatípusokon (előbb az izometrikus, azután a heteroritmikus alakzatok osztályán) s itt csak a dallam- és versformák egymáshoz való konkrét viszonyának megállapításával marad adósunk. Alosztályok bevonásával összesen 58 versformát mutat ki a vizsgálat alá vett 200 emlékből. Szövegek szempontjából a R. M. K. T. II.—VII. kötetiben közzétett anyagra szorítkozik, tehát figyelmen kívül hagyja a Batthyány-kódexet, Balassit, Valkait, Bogáti Fazekast stb. Ebben a meglepő formagazdagságban hangsúlyozza a dallam nagy alakító szerepét, általában a kor szak magyar verselésének zenében fogantságát; sikerül képet adnia a régi magyar formakincsnek a dallamvilág égisze alatt történő kialakulásáról, e formakincs mind önállóbb és sajátosabb hajtásairól, majd teljes *irodalmi* önállósulásáról, mikor a dallamot mint támasztó és részben teremtő tényezőt lassankint elveszíti maga mellől s az énekes irodalom területéről átlép a pusztán olvasott irodalom területére. Ki kell emelnünk a dolgozatnak azt az érdemét, hogy, amint statisztikai összeállításával végigvezet a sor- és strófatípusokon, szembevetendővé teszi az egyes rokon képletek *fokozati különbségeit*, szinte egymásból való leszármazásuk rendjét: a bizonyos alapmintákhoz való fokozatos közeledés vagy a tőlük való fokozatos távolodás stádiumait. Ezen a réven sikerül bevilágítania a XVI. századi magyar versirodalmat némely szerkezeti „műhelytitkába”, a mind önállóbb változatok, majd alosztályok s végül (bizonyos fokig) az önálló típusok megszületésének olyamatába. (Ez a fokozatosság főként a 8-as, a 15-ös és a sapphikus típusoknál tanulságos.)

Péczy, amint említettük, kellőképpen rámutat a dallam fontosságára: «A cezura majdnem kivétel nélkül hibátlan ott, ahol a dallam megkívánja; ott ellenben, ahol a dallamban nincs cezura, a szövegben sem kell feltétlenül ilyen keresnünk»... «Csak akkor, amikor a dallamtól elszakadnak, lesz szükség ebből a [t. i. verselési] szempontból a tökéletességre való törekvés, mert az, ami énekelve nem hiba, felmondva szembeszökő fogyatékos» stb.; amit lehet, a melódia segítségével értelmez, s a dallamot vezetik arra az alapjában mindenképpen helyes, bár egyetemes érvényességét illetőleg legalább is vitatható megállapításra, hogy a dallam «nem követel a főbb kereteken belül határozott ütembeosztást». Megállapíthatjuk-e azonban, ezen túlmenően, hogy a XVI. századi verselés egyik legfőbb karakterisztikuma: «a ritmusnak a főbb kereteken belül való megkötetlen volta»? Ezen a ponton, épúgy, mint a versformák fejlődésének kérdésében, ma még nem mondhatjuk ki a végső szót; mert ahhoz, hogy valóban ütemfluktuálásról, illetőleg tökéletesbülő formai illeszkedésről beszélhessünk,

pontosabban ismernünk kellene, hol és mennyiben tettek egymásnak engedményt dallam és szöveg — vagyis ép az egykorú *előadás* mindedig, s talán örökre, titokzatos módszerébe, formáiba kellene jobban belelátunk. Vannak ugyanis kötöttebb és szabadabb dallam-minták (Tinódi és vele szemben a Hofgreff-gyűjtemény dallamai), a nótajelzések gyakorlata pedig mindenképen bizonyos meglazulást, szabadabb értelmezési lehetőséget von maga után... Egységes állásfoglalás tehát jóformán lehetetlen; igaz, ezen a téren már magának a problémának világos megfogalmazása is közelebb vihet a megoldáshoz.

Befejezésül néhány részletkérdésre szeretnénk itt kitérni, melyek Péczely tanulmányának adataival kapcsolatban XVI. századi ritmikánk egyes «nyitott pontjait» érintik.

1. Középceszura 11-es (Péczely 14. l.) Az itt tárgyalt sorfaj a XVI. századi magyar ritmikában ismeretlen; Péczelyt Mátray Gábornak egy hibás dallamértelmezése ejtette tévedésbe. Mátray ugyanis Tinódi *Temesvárát* hibásan ritmizálta:

Sok csudák közül halljatok egy csu - dát

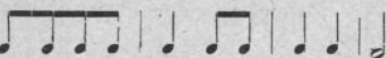
helyett így:

Sok csudák kö - zül hallja - tok egy csu - dát

s ezzel egy nemlétező sorfajt konstruált a XVI. századi magyar dallamok közé. Péczely maga egyébként ugyanezt a sorfajt helyesen tárgyalja pár lappal odébb, dolgozata 20. lapján, 25. sz. a.

2. Ehhez a Mátraytól hibásan feltételezett, nemlétező sorfajhoz azonban közel áll egy valóban létező 10-es sorfaj, melyet a *Három istenfelő férfiak* históriájából ismerünk (RMKT. VI. 89. l.); Péczely, dolgozata 17. lapján tévesen Csúkei 10-es sorfajával méri össze. Dallamának tanúsága szerint, 4-3-2-1 tagolással kell ritmizálnunk.

Jó példái a versben:

Hogy az ágast tú nem i - mád-já - tok
Az tűz között szép helyet támasz - ta
Mű atyánknak ha-talmas Iste - ne
Adjad nekünk irgalmas - ságo - dat
Mint az égnek számtalan csilla - git
stb.¹

3. Vásárhelyi *Cantilenájának* és Tinódi *Hadnagyainak* formája. Mennél tovább élünk a XVI. század ritmusainak világában, annál mélyebb meggyőződésünkké válik, hogy itt nem «lejtésváltó tizes»-ről, hanem egy, a

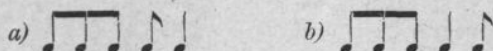
¹ Legyen szabad itt épen e verssel kapcsolatban egy legutóbbi IK-beli dolgozatomba csúszott számhibát helyesbítenem: az IK. 1931. 426. és 442. l.-ján 12-12-10-12 helyett 2×12-10 olvasandó.

középkorban hangsúlyossá «tompult» csonka alkaikus formáról van szó, mely valószínűleg Németországból került hozzánk a XV. század végén, s melynek értelmében a szöveget, amíg ellenkező bizonyság nem kerül elő, XVI.—XVII. századi dallamok alapján így kell ritmizálnunk (a sort öt 3-tagú ütemre felbontva, vagy egyetlen nagy 5-tagú ütemnek képzelve):

e hangsúlyossá tördelt és (az eredeti metrum 5. szótagjának «elnyelésével») megkurtított középlatin *alcaicum* kivánalmi szerint.¹

4. Csükei versformája. Az 5-tagú ütemnek ezt a két alakját:

nézetünk szerint nem tekinthetjük külön sorfajt alkotó elemnek, mint Péczely teszi (16. l.), legfeljebb ugyanegy sorfaj két változatának. Bizonyosság erre, hogy noha ugyanegy *dallamon* belül ritkán cserélődik a két alak, (Csükei dallama ép ebből a szempontból különlegesen érdekes) annál sürűbben változik ugyanegy *típuson* belül. (L. Bartók, *A magyar népdal* 208., 209. és 316. sz.; közülök a második különösen alkalmas a Csükei dallamával való egybevetésre.)

5. Armbrust versformája. A dallam felvilágosít róla, hogy ezt a verset, ahol hibátlan, *ionicus a minore* módjára kell ütemoznünk:

s legfeljebb abban lehet kétség, hogy a két utolsó ütem talán így hangzik helyesen:

Itt tehát határozottan németes táncritmussal van dolgunk.²

Mindezek a megjegyzések nem kisebbítik Péczely tanulmányának értékét; munkája a modern magyar zenefolklore és Horváth János munkássága nyomán induló magyar történeti ritmus-kutatásnak egyik legelső komoly eredménye a régi magyar irodalom területén.

SZABOLCSI BENCE.

¹ Megjegyezzük itt, hogy e sajátosság ritmusforma nyomai máig élnek a magyar népzeneben; l. Kodály Zoltán egyik dallamközlését, Zenei Lexikon II. 66. l. («A bolhási kertek alatt»).

² Lényegtelen tollhiba a 10. lapon, hogy Tinódi *Szalkai mezőjének* melódijája nincs a *Cronicába* felvéve. Szöveg is, dallam is olvasható ott.

Kincs Elek: Kölcey a közéletben. Szombathely, szerző kiadása, 1931. 8-r. 59 l.

Nem vagyunk a Kölcey-irodalomnak annyira bőviben, hogy örömmel ne üdvözölnénk minden olyan dolgot, mely újabb színnel gazdagítaná a csekei szentimentális bölcs arcképét. Annál nagyobb csalódás Kincs dolgozata. A munka legnagyobbbészrt már a középiskolai tankönyvekből is ismeretes idézeteknek fárasztóan unalmas halmaza. Új szempontból vagy friss fényben nem mutatja be Kölcey közéleti tevékenységét. Így tudományos jelentősége nincsen — a szerző nyilván nem is törekszik efféle babérokra, mert még annak az elemi követelménynek sem tesz eleget, hogy idézeteinek lelőhelyét megjelölje. De mint közérdekű munka is alig jöhet számításba; kusza szerkezete, nehézkes stílusa, s főleg üres semmitmondása még az átlag műveltek vagy a tanulóifjúság számára sem tudja Kölcey alakját közelebb hozni. Egyedüli érték címe — figyelmeztető, hogy régebbi irodalmunknak is vannak még eredményt ígérő, eddig még csak kevésbé kiaknázott területei.

SOLT (SPENEDER) ANDOR.

Vitéz Veszprémy Dezső: Thaly Kálmán védelme a tíz kuruc ballada hitelessége kérdésében. Eger, szerző kiadása, 1931. 8-r. 37 l.

Veszprémy a történeti életrajz teréről átrándult az irodalomtörténet mezéjére: tanulmánya Thaly Kálmánról írt munkájának mellékterméke. Mit mondjunk az olyan mellékajtsáról, mely egészségtelen törzsön fakadt? A Thaly-életrajz bírálói már rámutattak Veszprémynek szinte lírai elfogultságára¹ — s ez eleve is kizárja a tudományos módszer alkalmazásának s a komoly eredmények elérésének lehetőségét. Míg azonban a biográfiában ez legfeljebb az anyag magasabb szempontok szerint való elrendezését gátolja — melyik életrajzíró elfogulatlan hősével szemben? — addig a filologia terén a határtalan lelkesedés hiszékenységgé, a kritikátlan hódolat tudománytalan személyeskedéssé, a tárgyilagosság hiánya kétségtelen tévedések forrásává lesz.

Veszprémy dolgozatában a tíz kuruc ballada hitelességét vitatja Riedl és Tolnai ismeretes álláspontjával szemben, melyet, komoly ellenérv híján a tudományos közvélemény is elfogadott. Veszprémynek sincs több bizonyítéka, mint Thaly egyéniségébe vetett rendíthetetlen hite, rajongó tisztelete. Ennek hevében észre sem veszi, hogy súlyos logikai botlást követ el: azzal bizonyít, amit épen bizonyítani akar — a kuruckor fáradhatatlan apostolának jellembeli gyöngeségét jellemének ragyogtatásával igyekszik megcáfolni.

Ezek után talán mondanunk sem kell, hogy Veszprémy dolgozata nem jelent fordulatot a kuruc balladák kérdésében. Egy szempontból tanulságos — iskolapéldája a személyes érvek gyöngé bizonyító erejének.

SOLT (SPENEDER) ANDOR.

¹ V. ö. IK. 1929:126. és 1931:236. l.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1931. első fele.

(Első közlemény.)

I. Általános rész.

A Balassa Bálint Irodalmi Társaság Évkönyve. Szerk.: Homor Imre. Esztergom. — Ism. Szendrey Ákos. Ethnogr. 48. l.

A Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság Ünnepi Könyve. Kiadta Sényi László. Marosvásárhely. 316 l. — Ism. R. Nagy András. Erd. Helikon 92. l. — (d-ő) Pásztortűz. 43. l. — Bodor Aladár. Magyarság. 110. sz. — M. Hirl. 26. sz.

A legfiatalabb írói nemzedék. Erd. Helikon. 1. l.

A nagykovácsi Arany János-társaság évkönyvei. V. k. Szerk. Törös László. Nagykovács. 229 l. — Ism. P. Z. EPhK. 46. l. — Irodalomtört. 266. l. — Kovács György Pásztortűz. 193—194. l. — M. Szemle. XII. k. 3. sz. XII. l.

Anka János. Irodalom és művészet. Élet. 173—176. l.

A Nyugat összeomlása. Nemz. Ujs. 62. sz.

—a—ő. A magyar katolikus irodalom problémái. M. Élet. 24—28. l.

Az első nemzetközi irodalomtörténeti kongresszus. (—ff) Nemz. Ujs. 116. sz. — P. Lloyd. 116. reggeli sz.

Az erdélyi magyar színpeszt. Magyarság. 26. sz.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évkönyve. 1930. Szerk. Szemere Samu. 390 l. — Ism. Irod. tört. 267. l.

Barkóczi Lajos. Az irodalomról. Kölcsey Évkönyv. 24—28. l.

Barna János. A makói Hollósy Kornélia-színház története. Makó. 136 l. — Ism. Széphalom. 46. l.

Beöthy László. Színházi forradalmak. P. Napló. 69. sz.

Beöthy Zsolt. A magyar irodalom kis tükre. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és könyvészeti függelékkel ellátta: Kéky Lajos. 7. kiadás. 256 l. — Ism. Hegedüs Zoltán. IK. 115—116. l. — Irodalomtört. 268. l. — r. r. Uj Nemz. 70. sz. — M. Szemle. XI. k. 1. sz. VI. l.

Berzeviczy Albert. A százéves Akadémia. Akadémiai Ért. 5—17. l.

Bessenyei Lajos, vitéz. Irodalmunk tanításáról. Országos Középisk. Tanáregy. Közl. 209—212. l.

Bibó Lajos. A novella. Nemz. Ujs. 118. sz.

Biró Bertalan. A katolikus irodalom problémája. M. Kultúra. 380—384. l.

Bodor Sándor. A kritika kritikája. Korunk. 236—238. l.

Brachfeld Olivér. Irodalomtörténet és pszichoanalízis. Debreceni Szemle. 37—42. l.

Brellich-Dall'Asta Mario. Magyar szók az olasz írói lexikonban. Bp. Hirl. 44. sz.

Chinezú, Jan. Aspecte din literatura maghiara Ardeleana. Kolozsvár. 150 l. — Ism. Berde Mária. Erd. Helikon. 396—400. l.

Csahihen Károly. Pest-Buda irodalmi élete 1780—1830. Első kötet. 148 l. — Ism. Hamvas József. Prot. Szemle. 243—246. l. — Szinnyei Ferenc. IK. 112—113. l. — Irodalomtört. 269. l.

- Császár Elemér.* Faj és felekezet a felújulás korának irodalmában. Bud. Szemle. 221. köt. 445—468. l.
- Császár Elemér.* Jelentés a Weiss Fülöp-jutalomról. Akad. Ért. 114—124. l.
- Csengerly János.* Vergilius a magyar költészetben. IK. 24—36; 145—165. l. (Önállóan is: IF. 40. sz.)
- Deér József.* Szkitia leírása a Gesta Ungarorumban. M. Könyvszemle. 243—263. l.
- Dóczy Jenő.* Légy szellemtudós. (Parainezis egy tudósjelölt ifjúhoz.) Magyarság. 138. sz.
- Eckhardt Sándor.* Az ómagyar Mária-siralom rejtelmek. Nkelet. I. 80. l.
- Eckhardt Sándor.* A legrégebb magyar adomatór. Nkelet. I. 371—372. l.
- Eckhardt, Alexander.* Über Geisteswissenschaftliche Forschug in Ungarn seit dem Weltkrieg. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter. 1—12. l.
- Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy. 780 l. — Ism. — x. Kath. Szemle. 80. l.
- Ermatinger, Emil.* Die Idee in der Literaturwissenschaft. EPhK. 1—12. l.
- Fábián István.* Magyar irodalom olaszul. Nkelet. I. 559—561. l.
- Fábry Zoltán.* A költő és a valóság. Korunk. 193—202. l.
- Farkas Gyula.* Táj- és nemzedékszemlélet a magyar irodalomban. Minerva. 17—38. l. — Ism. N. Erd. Múz. 208. l.
- Farkas Gyula.* A magyar romantika. (Fejezet a magyar irodalmi fejlődés történetéből.) 336 l. — Ism. Kerecsényi Dezső. Nkelet. I. 348—350. l. — Hencze Béla. Prot. Szemle. 81—84. l. — Karácsony Sándor. u. o. 84—89. l. — Brisits Frigyes. Kath. Szemle. 153—155. l. — Zlinszky Aladár. IK. 98—105. l. — Császár Elemér. U. o. 105—112. l. — P—y. M. Nyelv. 203. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 236—237. l.
- Farkas, Julius.* Die ungarische Romantik. Berlin-Leipzig. 213 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrbücher. 133—139. l.
- Farkas, Julius.* Deutsche Zeitschriften der Ungarnkunde. Ung. Jahrbücher. 1—14. l.
- Fischer Vilmos.* A Kisfaludy-Társaság története a szabadságharcig. 71 l. — Ism. Széphalom. 146. l.
- Gábor Géza.* Soproni könyvek szemléje 1930-ból. Soproni Katholikus-köri Almanach. 145—151. l.
- Galamb Sándor.* Színházi levél. Nkelet. I. 380—381. l.
- Gárdonyi Albert.* Budai könyvkiadók a középkor végén. A História melléklete. 69—75. l.
- Gergely István.* Színházi megfigyelések. Bp. Hírl. 38. sz.
- Gergely Sándor.* A Baumgarten-díj érdemesei. Korunk. 158—160. l.
- g. k. Bolyai-utódok.* Pásztortűz. 354. l.
- Goriupp Aliz.* Az Életképek szerkesztőváltozása 1847-ben. M. Könyvszemle. 282—288. l.
- Góth Sándor.* Csevegés a színházról. M. Hírl. 62. sz.
- Gulyás József.* Egy XVI. századi ének a halálról. IK. 86—90. l.
- Gulyás József.* Törmelékek. Sárospatak. — Ism. Zs. F. Theologiai Szemle. 280. l.
- Gulyás József.* Vázlatok. Sárospatak. (1930.) — Ism. (P. Z.) EPhK. 47. l.
- György Lajos.* Az első magyarra fordított angol regény. Erd. Múzeum. 1930. 1—91. l. — Ism. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter. 171. l.
- H. A. Baumgarten-díj.* 8 Órai Ujs. 26. sz.
- H. A. Pen-club-pályázat.* 8 Órai Ujs. 26. sz.
- Hankiss, János.* Irodalom és élet. Debreceni Szemle. 193—199. l.
- Hankiss János és Juhász Géza.* Panorama de la Littérature hongroise contemporaine. Paris. 348 l. — Ism. Babits Mihály. Nyugat. I. 353—356. l. — Erd. Helikon. 174—176. l. — Kardos László és Kardos Pál. Kritikai füzetek. I. sz. Debrecen 42 l. (Ennek ism. pf. Századunk. 223. l.)
- Haraszi Sándor.* A magyar könyvkiadás 1930-ban. Korunk. 148—150. l.

- Harsányi István.* A rokokóizlés a magyar irodalomban. — Ism. — n — n — M. Élet. 66—69. l.
- Hegedüs Loránt.* Nemzeti jelleg és irodalom. P. Hirl. 44. sz. — Császár Elemér válasza. U. o. 45. sz.
- Helmeczi István.* A klasszikus irodalom hatása magyar nyelvű irodalomban a XVI. század közepéig. 1930. 32 l.
- Hevesi Sándor.* Mi lesz a történelmi drámával? Bp. Hirl. 126. sz.
- Hevesi Sándor.* Színészi paradoxonok. Bp. Hirl. 121. sz.
- Hevesi Sándor.* A színész mint szabadúszó. Bp. Hirl. 82. sz.
- Hofbauer László.* A Remény című zsebkönyv története. (1839—1841.) (Erdélyi Tudományos Füzetek. 30. sz.) Kolozsvár. 14 l.
- Hofbauer László.* Vidéki irodalmi társaságainak története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig. 103 l. — Ism. Zs. F. Debr. Szemle. 36. l. — Dömötör Sándor. Ethnogr. 103. l. — Márton István. Erd. Múzeum 209. l.
- Hoffmann Edith.* Ismeretlen Corvin-kódex. M. Könyvszemle. 393—394. l.
- Honti János.* A Szilágyi- és Hajmási-monda rokonai és eredetkérdése. Ethnogr. 1930. 25—37. l. — Ism. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter. 172. l. — (Sz. B.) Ung. Jahrbücher. 137. l.
- Horvát Henrik.* Jegyzetek a versfordításról. Nyugat. I. 231—235. l.
- Horváth János.* A magyar irodalmi műveltség kezdetei. (Magyar Szemle Könyvei.) 310 l. — Ism. Schöpfung Aladár. Nyugat. I. 617—619. l. — Eckhardt Sándor. Nkelet. I. 465—466. l. — Brisits Frigyes. U. o. I. 481—484. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 452—455. l. — Baross Gyula. Irodalomtört. 252—260. l. — Kállay Miklós. Nemz. Újs. 96. sz. — n. P. Lloyd. 93. esti sz. — M. Nyelv. 204. l. — Deér József. Századok. 64—69. — Zs. Élet. 231. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. XII. k. 22—32. l.
- Hungarus Viator.* A magyar vonatkozású könyvek a francia könyvpiacra. Debreceni Szemle. 138—139. l.
- Ijjas Jankovits Antal.* A magyarországi zsidó írók új útjai. Társadalomtudomány. 198—209. l.
- Incze Gábor.* A magyar református imádság a XVI. és XVII. században. Theologiai Szemle 37—229. l. (Önállóan is. Debrecen. 200 l.)
- Jakubovich Emil.* Nagy Lajos király Oxfordi-kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora. M. Könyvszemle. 382—393. l.
- Jenei Ferenc.* Győr és a magyar irodalom. (Bibliográfia.) III. közlemény. Győri Szemle. 61—62. l.
- Jorga folyóirata az erdélyi magyar irodalomról.* (Revista Istorică. 1930 okt.-dec.) Erd. Helikon. 416. l.
- Kállay Miklós.* Az új szellemi áramlatok és a magyar irodalom. M. Élet. 37—41. l.
- Kállay Miklós.* A legújabb líra a világirodalomban. (Magyar Szemle Kincstára.) — Ism. (Katona Jenő.) Magyarság. 14. sz.
- Kardos Albert.* A magyar irodalomtörténeti tanterv módosítása. Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 212—218. l.
- Kardos Albert.* A meguriasított ballada. Századunk. 316—318. l.
- Kardos Albert.* Ánk-énk és a Felelet a Mondolatra. M. Nyelvőr. 27—28. l.
- Kardos Tibor.* A laikus mozgalom magyar bibliája. Minerva. 52—81. l.
- Katona Jenő.* A magyar katolikus irodalom problémái. Kohó. 2. sz.
- Kéky Lajos.* A múlt esztendő magyar drámairodalma. Bp. Szemle. 642. sz. 287—299. l. — Ism. Sz. Erd. Múzeum. 211. l.
- Kemény István.* Magyar írók foglalkozása a múltban és jelenben. Literatura. 59—61. l.
- Kemény István.* Hires plágiumok az irodalomban. M. Hirl. 26. sz.
- Keresztury Dezső.* Irodalom és stílus. M. Szemle. 1930. 62—75. l. — Ism. (Sz. B.) Ung. Jahrb. 141—142. l.
- Kilián Zoltán.* A rádió és az irodalom. Nkelet. I. 300—305. l.
- Király Ilona.* Szent Márton magyar király legendája. (Bibliothèque de l'Institut Français à l'Univ. de Budapest. 8. sz.) 99 l. — Ism. (Ny. N. L.) Ung. Jahrb. 137. l.

- Kodolányi János.* Baloldaliság — a marxista kritika gyermekbetegsége. Korunk. 395—399. l. — Gergely Sándor válasza. Korunk. 476—479. l.
- Kokas Endre.* Az 1880-as évek irodalmi élete. [Pannonhalma. 165 l. — *Ism.* Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle. 187—188. l.
- Komáromi János és Parka Károly.* A pataki diákvilág anekdótá-kincse. 2. kötet. — *Ism.* (D. J.) Magyarság. 3. sz.
- Koszorú. Erdélyi, felvidéki, vajdasági írások. 384 l. — *Ism.* — *ry.* Pásztortűz. 373. l. — Kovács László. Erd. Helikon. 478. l.
- Kovács Géza és Polgáry István, vitéz.* A magyar irodalomtörténet anyagának beosztása. Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 255—257. l.
- Kozma Andor.* Nemzeti irodalom. Bp. Hirl. 45. sz.
- Kozsca Sándor.* Irodalomtörténeti repertorium. 1930. első fele. (II. közl.) IK. 120—128. l. — Második fele. (I. közl.) IK. 242—256. l.
- Kristóf György.* Tíz év az erdélyi magyarság irodalmi életéből. Irod. tört. 1930. 78—90.; 165—158. l. — *Ism.* N. Erd. Múz. 112. l. — Kárpáti Győző. Kath. Szemle. 308. l.
- Lakatos László.* Színház. P. Napló. 43. sz.
- László István.* Közönségünk és az új irodalom. Élet. 119. l.
- Léber János.* Színház és színházi kritika. M. Kultúra. 228—231. l.
- Ligetfi Ernő.* Irodalom és baloldaliság. Erd. Helikon. 456—457. l.
- Losonczi Zoltán.* A magyar nyelv a XIV. század közepétől a XVI. század végéig 22. l.
- Lukcsics Pál.* Szent László király ismeretlen legendája. 30 l. — *Ism.* Novák Lajos. Kath. Szemle. 399—400. l. — Hoós Ferenc. M. Kultúra. 46. l.
- Madzsar Gusztáv.* Letűnt idők. (Esztétikai dolgozatok.) Sajtó alá rendezte: Barna János. 103 l.
- Magyar Bálint.* A Nemzeti Színház előtti magyar színészet történetének vázlatja. — *Ism.* Irod. tört. 273. l.
- Magyar Irodalmi Ritkaságok. — *Ism.* Irod. tört. 272—273. l. — Ujs. 44.; 99. sz.
- Márkus László.* Az új színház. M. Hirl. 105. sz.
- Marosvécsi beszámoló. Pásztortűz. 356. l.
- Máté Károly.* A könyv morfológiája. Tanulmány a XVI—XVII. századi magyar irodalom történetéhez. (Minerva könyvtár 30.) 54 l. — *Ism.* Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle. 186. l. — H. G. M. Könyvszemle. 370. l. — Diarium. 46—47. l. — M. Szemle. XII. k. 1. sz. IX. l.
- Merényi Oszkár.* A magyar lélek és ideáljai a XIX. század első évtizedeiben. (Irodalomtörténeti vázlat.) Kaposvár. — *Ism.* Zs. F. Debreceni Szemle. 52. l.
- Mészöly Gedeon.* Az ó-magyar Mária-siralom. Nkelet. I. 326—328. l.
- Móricz Zsigmond.* A könyv és az író a vásáron. Nyugat. I. 752—758. l.
- Móricz Zsigmond.* Nemzeti élet és irodalom. M. Hirl. 81. sz.
- Móricz Zsigmond.* A magyar lélek válsága és nemzeti irodalom kötelessége. Nyugat. I. 357—365. l.
- Móricz Zsigmond.* Az irodalom és a «faji jelleg». Nyugat. I. 285—287. l.
- Muzsnai Ágnes.* Victor Hugo hatása a magyar regényirodalomra. Pécs. 38, (2) l.
- Naményi Ernő.* Az év legszebb könyvei. Nyugat. I. 211. l.
- Négyesy László.* Nemzeti jelleg és irodalom. Bp. Hirl. 43. sz.
- Németh László.* Ars poetica. Nyugat. I. 759—763. l.
- Németh László.* Egy új nemzedék esztétikája. Nyugat. I. 689—691. l.
- A Nemzeti Színház válsága. Magyarság. 20. és 26. sz.
- Biró Lajos Pál.* A Nemzeti Színház története 1837—1841. 148 l. — *Ism.* Irodalomtört. 268—269. l.
- Gáspár Jenő.* Beszámoló a Nemzeti Színház idei szezonjáról. Uj Nemz. 136. sz.
- gy—y.* A Nemzeti Színház játékrendje. Uj Nemz. 5. sz.
- K. A. Nemzeti Színház terhei. Nemz. Ujs. 140. sz.

Mészáros Sándor László. A Nemzeti Színház és Kamaraszínházának zsebkönyve. II. évf. 244 l. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 416—418. l. — Irodalomtört. 266—267. l. — D. A. Magyarság 3. sz. — (abc.) Élet. 100. l. — M. Szemle. IX. k. 2. sz. X. l.

Voivovich Géza. A Nemzeti Színház és a takarékoság. Bp. Hirl. 8. sz.

Novellieri Ungheresi. Ford.: Balla Ignác és Aldo Borgomaneri. — Ism. Kolozsvári-Grandpierre Emil. Erd. Helikon. 325—326. l. — P. Lloyd. 42. esti sz.

Nyígrí Imre. A magyar színpad és a magyar élet. Népszava. 43. sz.

Nyígrí Imre. Műtőasztalon a magyar dráma. Népszava. 59. sz.

Pálmay Ilka. Élményeim a színpadon és az életben. Esti Kurir. 89—123. sz.

Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. Második kötet. XVI. század. 575 l. — Ism. Vajthó László. Nkelet. I. 149—151. l. — Várdai Béla. Kath. Szemle. 229—229. l. — Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle. 72—74. l. — B. Magyarság. 3. sz. — Koszó, Johann. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter. 157—158. l. — A. Zs. Élet. 79. l. — Harmadik kötet: A magyar irodalom a XVII. században. 635 l. — Ism. Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 478—480. l. — P. Lloyd. 98. esti sz. — Magyarország 94. sz. — H. V. Debreceni Szemle. 242. l. — (k. i.) M. Hirl. 94. sz. — (-a.) Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 340—341. l. — Bartha József. A Cél. 155—158. l. — A. Zs. Élet. 270—271. l. — K. A. Bp. Hirl. 138. sz.

Pitroff Pál. A költői műfajok határai. Nemz. Ujs. 88. sz.

Pitroff Pál. Pszichoanalízis és expresszionizmus. Nemz. Ujs. 144. sz.

(p. k.) Utazás a népszínmű körül. P. Hirl. 40. sz.

Pongrácz Alajos, ifj. Szépirodalmi folyóirataink 1848-ig. Bp. Szemle. 1930. 373—398. l. — Ism. Kárpáti Győző. Kath. Szemle. 53. l. — (Ny. N. L.) Ung. Jahrbücher. 140. l.

Ponyva. Nyugat. I. 849. l.

Preszly Lőránd. A szegedi népies írók. Széphalom. 99—102. l. Önállóan is: Szeged. 32 l. — Ism. Irodalomtört. 274. l. — (m. p.) Magyarság. 125. sz. — M. Hirl. 72. sz. — P. Hirl. 97. sz.

Pukánszky Béla. Wagner nyomai a magyar lírában. Muzsika. 1929. 6. sz. — Ism. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter. 78. l.

Pünkösti Andor. Költők az utcán. Ujs. 99. sz.

Rácz Lajos. Sárospataki irodalom. A sárospataki Ref. Főisk. Évkönyve. II. k. 5—32. l.

Radványi Kálmán. Színház és közönség. Élet. 211. l.

Rédey Tivadár. Kritikai dolgozatok és vázlatok. 161, (2) l. — Ism. Németh László. Nkelet. I. 256—258. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 256—257. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 330—332. l. — Irodalomtört. 274. l. — Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle. 186—187. l. — Dóczy Jenő. Magyarság. 43. sz. — P. Lloyd. 19. esti sz. — Literatura. 61. l. — A. Zs. Élet. 80. l. — e. a. Ujs. 38. sz.

Régi Magyar Költők Tára. VIII. k. 503 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle. 186. l.

r. m. Észak, Nyugat, Kelet, Dél irodalmi őrtonyai. Literatura. 37—42. l.

Rubinyi Mózes. Írók a hírlapirodalomban. A Sajtó. 57—59.; 393—296. l.

Schöpflin Aladár. Színház és kritika. A Sajtó. 10—14. l.

Schöpflin Aladár. Realista történetírás. Nyugat. I. 402—404. l.

Siklóssy László. A magyar sajtó száz évvel ezelőtt. A Sajtó. 60—69. l.

S. K. Die Saison 1930—31 der Prosatheater. P. Lloyd. 135. reggeli sz.

Solymossy Sándor felolvasása: Népmeséink sárkányalakja. — Ism. Eckhardt Sándor. Nkelet. I. 468—469. l.

Solymossy Sándor. A 80-as évek egyetemi élete Pesten. Nkelet. I. 236—242. l.

- Soproni Katholikus Köri Almanach. Szerkesztette: Gábor Géza. Sopron. 140 l. — *Ism. Irodalomtört.* 274—275. l.
- Staud Géza.* Az orientalizmus a magyar romantikában. 164 l. — *Ism. Irodalomtört.* 275. l.
- Surányi Miklós.* Irodalmi világszemlélet. *Uj Idők.* 10—11. l.
- Surányi Miklós.* Az író és a halhatatlanság. *Uj Idők.* 136—137. l.
- Surányi Miklós.* Irodalmi életszemlélet. *Nyugat.* I. 639—646. l.
- Szabady Béla.* 17. századbéli kalendárium-ajánló-levél. *Győri Szemle.* 60—61. l.
- Szabó Gyula, nárai.* Nyílt levél Orosz Istvánhoz az «elveszett líra» ügyében. *Szarvas.* 11 l. — *Ism. Széphalom.* 46. l.
- Szabó T. Attila.* Két csángó dal székely változata. *Erd. Múz.* 89. l.
- Szabó T. Attila.* Egy törökkori dalunkról. *Irodalomtört.* 1930. 248—249. l. — *Ism. Sz. Erd. Múz.* 116. l.
- Szabó T. Attila.* Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe. *Erd. Múz.* 131—155. l.
- Szabó T. Attila.* A Várfalvi Fodor énekeskönyv és két éneke. *IK.* 210—213. l.
- Szász Károly.* «A magyar irodalom igazi ábrázata.» *Bp. Hirl.* 37. sz.
- Szász Károly, ifj.* A magyar színikritika története. 1849—1867-ig. (1929.) 46 l. — *Ism. Kerekes Emil.* *IK.* 118. l.
- Szegény Felvidék. (A Felvidéken megjelenő folyóiratok teljes jegyzékével.) *M. Kultúra.* 173. l.
- Szeleényi Ödön.* A Szepesség a magyar irodalomban. Emlékkönyv a Szepesi Szövetség 10 éves fennállása alkalmából. 180—193. l.
- Szendrey Zsigmond.* A népi felirat-költészetéről. *Népünk és Nyelvünk.* 43—52. l.
- Szentgyörgyi Anna.* A válság értelme az irodalomban. *Korunk.* 348—354. l.
- Szép Ernő.* Magyar drámák a bécsi színpadokon. 105 l. — *Ism. Irod. tört.* 276. l. — *Pukánszky, Béla.* *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter.* 162—163. l.
- Szerémy Zoltán.* Régi nagy komédiások emberi ábrázata. *Képes Krónika.* 3. sz.
- Szilágyi Sándor.* A szennyirodalom. *Diarium.* 33—35. l.
- Szűz szent Imre herceg legendája az Erdy-codex nyomán. 16 l.
- Thienemann Tivadar.* Irodalomtörténeti alapfogalmak. (1930.) XV., 252 l. — *Ism.* — *gr. Bud. Szemle.* 220. köt. 308—314. l. — *Kristóf György.* *Erd. Múz.* 213—215. l. — *Kovács György.* *Élet.* 151—152. l.
- Thienemann Tivadar.* Irodalomtörténet. Hóman Bálint: A magyar történetírás új útjaiban. 53—86. l. — *Ism. Berzeviczy Albert.* *Bp. Hirl.* 132. sz.
- Timár Kálmán.* Domonkos-rendi magyar kódexek. *IK.* 1930. 265—277.; 397—413. l.
- Timár Kálmán.* Domonkos-apácák birtokába jutott kódexek. *IK.* 69—71. l.
- Timár Kálmán.* Egy győri anekdota 1792-ből. *Győri Szemle.* 236—237. l.
- Timár Kálmán.* Győri vonatkozású magyar kódexek. *Győri Szemle.* 235—236. l.
- Timár Kálmán.* A moldvai husziták és csángók magyar miséje. *Kalocsa.* 32 l.
- Timár Kálmán.* A Müncheni kódex és Widmanstetter. *M. Nyelv.* 121—122. l.
- Timár Kálmán.* Vendégszereplés iskolai drámával. *Irodalomtört.* 1930. 249—251. l. — *Ism. Gy. Erd. Múz.* 116. l.
- *Tóth Dénes.* A magyar népszínmű zenei kialakulása. 64 l.
- Tóth Lajos.* Negyven éves az Irodalomtörténeti Közlemények. *Uj Nemz.* 33. sz.
- Trostler, Josef.* Ungarns Eintritt in das literarhistorische Bewusstsein Deutschlands. *Deutsch-Ungarische Heimatsblätter.* 23—30; 108—121. l.
- Vajthó László.* A mai magyar Múzsá. (Antológia.) 176 l. — *Ism. Hamvas József.* *Prot. Szemle.* 243. l. — ó — r. *Irodalomtört.* 265—266. l.

— Gosztonyi Lajos. M. Hirl. 8. sz. — Turóezi-Trostler, Josef. P. Lloyd. 30. esti sz. — Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 240. l. — Szendy László. M. Kultúra. 463. l. — Falu Tamás. Uj Idők. 120. l. — M. Szemle. XI. k. 2. sz. X. l.

Vidor Pál. A zsidó lélek az irodalomban. M. Zsidó Szemle. 204—209. l.

Veress Endre. Ujabb töredék a Lupuj és Máté vajda hartzáról való énekből. M. Könyvszemle. 274—281. l.

Zsoldos Benő. A magyar sajtócenzúra történetéből. A Sajtó. 304—309. l.

II. Egyes írók.

Ábrányi Emil. *Rubinyi Mózes.* Ábrányi Emil. 8 l. — Uj Idők. 363. l.

Acsády Károly. Uj bor. (Versek.) 47 l. — Ism. Z. S. Nyugat. I. 205. l. B. A. Magyarság. 55. sz. — M. Hirl. 88. sz. — P. Lloyd. 13. esti sz. — P. Napló. 19. sz. — Sylvester Pál. Prot. Szemle. 410—411. l.

Ady Endre. *Bebesi István.* Petőfi-nyomok Ady nyelvében. M. Nyelvőr. 38—45. l.

Hatvany Lajos az «Ady-kisajátítók» ellen. Esti Kurir. 56. sz.

Kós Károly. Ady Endre román nyelven. Erd. Helikon. 407—408. l.

Miklós Jenő. Ady Endre virágos kertjéből. Magyarság. 129. sz.

Petri Mór. Ady Endréről. M. Hirl. 77. sz.

Ady Endre és a Kálvinizmus. Kálvinista-Szemle. 82—83. l.

A vasárnapi Ady-est nagy sikere a Zeneakadémián. M. Hirl. 56. sz.

Ijú szívekben élek. Magyarság. 45. sz.

Találkozás Jehan Rictus-szel Ady Endre mesterével. M. Hirl. 82. sz.

Ady Lajos. Literatura. 5. l.

Ambrus Zoltán. *Bresztovszky Ede.* Ambrus Zoltán. Népszava. 55. sz.

— *Gyergyai Albert.* Nyugat. I. 339—341. l. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló. 53. sz. — *Kovács László.* Erd. Helikon. 271—274. l. — *Lőrinczy György.* A Sajtó. 113—116. l. — *Sebestyén, Karl.* P. Lloyd. 54. esti sz. — M. Hirl. 55. sz. — Uj Idők. 388. l. — P. Hirl. 55. sz. — Az Est. 55. sz.

Kemény Gábor. Ambrus Zoltán, az állásdenunciálás és a bőrkabát... Korunk. 219—221. l.

Andor József. *Alszegehly Zsolt.* Andor József és a mi programunk. Nemz. Ujs. 100. sz.

Andor József emléke. Előőr. 19. sz.

Apponyi Albert. *Négyesy László.* Apponyi Albert. Nemz. Ujs. 125. sz.

Aradi-Szabó István. A szenvedők királya. (Versek.) 166 l. — Ism. (V.) M. Hirl. 144. sz. — (s. i.) Ujs. 126. sz.

Arany János. *Darnay Kálmán.* Arany János levelei. IK. 218—224. l.

Fejérváry Dezső. Az érckakas. Irodalomtört. 250—251. l.

Marót Károly. Egy műfogás Arany Jánosnál. IK. 61—63. l.

Móricz Pál. A nagykörsői Arany-nap. Magyarság. 111. sz.

Szücs Nándor. Nagykörsőn megtalálták azt az «Iskolai törvényt», amelyet Arany János «tanár úr» szerkesztett. Ujs. 55. sz.

Tolnai Vilmos. Adatok Széchenyi és Arany viszonyához. EPhK. 29—33. l.

Tolnai Vilmos. Arany és «Kevéháza» értelmezése. Irodalomtört. 243—244 l.

Arany János Nagykörsőn. Nyugat. I. 846. l.

Aranyos Béla. Jön a jövő lelke. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 134. sz.

Árvai Árpád. Regösök útjain. (Versek.) — Ism. Bp. Hirl. 99. sz.

Atlasz Márton. 1. Halálhajó. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 67. sz. — 2.

Allah nagy. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 38. sz. — P. Lloyd. 30. esti sz.

Babits Mihály. A torony árnyéka. (Elbeszélések.) 248 l. — Ism. P. Hirl. 129. sz. — Bálint György. P. Napló. 132. sz.

Babits Mihály a francia becsületrend lovagja. Magyarország. 38. sz.

Baja Mihály. Szól a harang. (Versek.) — Ism. Ujs. 31. sz.

- Bajza József.** *Áprily Lajos.* Bajza József emlékezete. Bud. Szemle. 220. köt. 459—462. l.
- Szücsi József.** Bajza levelei Kiss Sámuelhez. (Első közlemény.) IK. 190—201. l.
- Bakó József.** Földem! (Versek.) Sopron. 64 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonhalmi Szemle. 183. l. — g. p. Széphalom. 95. l. — K. Vasárnap. 117. l. — Hegedűs Lóránt. Prot. Szemle. 233—234. l. — B. A. Magyarország. 55. sz. — Gábor Géza. Soproni Kath. Köri Almanach. (1932) 148. l. — P. Hirl. 145. sz.
- Baksay Sándor.** Egyházi munkái. Kiadta: Hetessy Kálmán. I. köt. Kecskemét. 228 l. — Ism. Budai Gergely. Prot. Szemle. 221—222. l.
- Balázs Ferenc.** Bejáróm a kerek világot. (Versek.) Kolozsvár. 390 l.
- Balázs Sándor.** *Károssi Pál.* Emlékezés Balázs Sándorra. (1830—1930) Ország-Világ. 3—4. sz.
- Balla Borisz.** Niczky növendék. (Regény.) 238 l. — Ism. Harsányi Gréte. Nyugat. I. 829—830. l. — Fábrián István. Nkelet. I. 544—545. l. — Szentimrei Jenő. Erd. Helikon. 488—489. l. — A. Zs. Élet. 232. l. — (Lendvai István.) Uj Nemz. 897. sz. — Aradi Zsolt. Vasárnap. 197—198. — Nógrády Zoltán. M. Kultúra. 472—473. l. — (a. ó.) M. Élet. 61—63. l. — Fėja Géza. Előörs. 18. sz. — (G. E.) Bp. Hirl. 116. sz. — Magyarország. 12. sz.
- Balogh József.** *Eckhardt Sándor.* Balogh Józsefről. Tudományos Élet. Napkelet. I. 468. l.
- Bánáti Oszkár.** Fialat ritmusok. (Versek.) Szeged. — Ism. Bp. Hirl. 116. sz.
- Bánffy Miklós.** Bánffy Miklós gróf regénye olaszul. Bp. Hirl. 44. sz.
- Bánóci József.** *Zlinszky Aladár.* Bánóci pályakezdeése. Bp. Hirl. 139 sz.
- Bányai Kornél.** Kőzelebb a földhöz. (Versek.) 46, (2) l. — Ism. Sárközi György. Nyugat. I. 472—473. l.
- Barcsay Ábrahám.** *Gálos Rezső.* Barcsay Ábrahám egy kiadatlan levele. IK. 92—93. l.
- Bárd Miklós.** A köd. (Verses regény.) — Ism. V. G. Bud. Szemle. 221. köt. 472—476. l.
- Vay Sarolta báróné.* Bárd Miklósnál. Bp. Hirl. 28. sz.
- Bársony György.** *Zoványi Jenő.* Bársony György cáfolói. M. Könyvszemle. 292—295. l.
- Bartalis János.** Napmadara. (Versek.) 110 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 143. l.
- Bátori Irén.** Kék virág. (Versek.) — Ism. (Th.) Magyarország. 110. sz. — M. Hirl. 144. sz. — Ujs. 141. sz. — (K. e.) Bp. Hirl. 116. sz.
- Batsányi János.** *Kulcsár György.* Bacsányi emlékezete. Tapolczai Lapok. 43. sz.
- Kulcsár György.* A Bacsányi-nap krónikája. Tapolczai Lapok. 43. sz.
- Tamás Ernő.* Emléktáblával jelölik meg Bacsányi János szülőházát. P. Hirl. 102. sz.
- Beczássy Judit.** Terebélyes nagy fa. (Regény.) 360 l. — Ism. Németh László. Prot. Szemle. 325—327. l.
- Bohuniczky Stefi.* Beczássy Judit. Erd. Helikon. 165—166. l.
- Békeffy László.** A bécsi menyasszony. Vigjáték 3 felvonásban. Nemzeti Színház, 1931. jan. 16. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. I. 181—182. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 253—259. l. — Szira Béla. Kath. Szemle. 222—222. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 209—210. l. — K. Gy. Élet. 79. l. — Ebeczki György. Uj idők. 140—141. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. XII. 166. sz.
- Benyák Bernát.** Joas. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. 3.) 120 l. — Ism. (G.) M. Hirl. 138. sz. — Páztortúz 239. l. — Ujs. 128. sz. — P. Hirl. 113. sz.
- Beöthy László.** *Boross Mihály.* Esti Kurir. 104. sz. — *Faragó Jenő.* 8 Órai Ujság. 104. sz. — *Fazekas Imre.* P. Napló 107. sz. — *G. P.* Irod. tört. 296. l. — (*K. f.*) Magyarország. 104. sz. — *Lakatos László.* Magyarország. 104. sz. — *P. Á.* P. Napló. 103. sz. — *Sorry.* Ujs. 105. sz. — *Nemz. Ujs.* 103. sz. — *Az Est.* 104. sz. — *P. Hirl.* 103. sz. — *Apróságok Beöthy Lászlóról.* Esti Kurir. 104. sz.

- Berczeli Anzelm Károly.** Ádám bukása. (Versek.) Szeged. — Ism. M. Hirl. 94. sz. — Bp. Hirl. 116. sz.
- Berda József.** Irgalmas szegénység. (Versek.) 46 l.
- Berde Mária, R.** Életemről. Pásztortűz. 34—35. l.
- Földindulás.** (Regény.) I—II. köt. Kolozsvár. 164, 204 l. — Ism. Tabéry Géza. Erd. Helikon. 251—253. l. — Bene Ákos. Korunk. 233—234. l. — Molter Károly. Pásztortűz. 116—117. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 238—241. l. — Benedek Marcell. Nyugat. I. 411—413. l. — Reményik Sándor. Nkelet. I. 446—450. l. — Bodor Aladár. Magyarság. 77. sz. — P. Lloyd. 120. esti sz. — Az Est. 108. sz. — P. Hirl. 118. sz.
- Féja Géza.** A romlás virágai. Előörs. 15. sz.
- Berkes Imre.** Sárfészek. (Regény.) 322 l. — Ism. Szegedi István. Prot. Szemle. 327—328. l. — (U. j.) Ujs. 26. sz.
- Bertha Sándor.** Császár Elemér. Bertha Sándor levele Gyulai Pálhoz. IK. 98. l.
- Bessenyei György.** 1. Kisebb költeményei. Nyiregyháza. 96 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 235—236. l. — Irodalomtört. 268. l. — Magyarság. 94. sz. — (Myl.) P. Hirl. 106. sz. — 2. Tariménes utazása. 438 l. — Ism. —1.—6. Irodalomtört. 260—263. l. — 3. A törvények útja. Tudós Társaság. 84 l. — Ism. Kerecsényi György. Prot. Szemle. 246—247. l. — Kerekes Emil. IK. 234—235. l. — Irodalomtört. 268. l. — M. Hirl. 3. sz. — Pásztortűz. 239. l. — M. Nyelvőr. 26. l. — 4. Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. — Ism. Pásztortűz. 239. l.
- Eckhardt Sándor.** Bessenyei redivivus. Nkelet. I. 179. l.
- Bethlen Margit** grófnő. 1. Pitypang. (Novellák.) — Ism. Juhász Géza. Prot. Szemle. 147—149. l. — Diarium. 22—23. l. — 2. Impressziók. 176 l. — Ism. r. r. Uj Nemz. 32. l. — (Th.) Napkelet. I. 252—254. l. — M. Szemle. XI. k. 2. sz. V. l.
- Bibó Lajos.** 1. A csodadoktor. Vigjáték 3 felvonásban. Kamaraszínház, 1931 május 9. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 706—707. l. — Rédey Tivadar. Nkelet. I. 562—563. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 498—499. l. — Radványi Kálmán. Élet. 231—232. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra. 467. l. — M. Szinpad. 127—128. sz. — Bisztray Gyula. M. Szemle. XII. 167—168. l. — 2. Meg kell a szívnek hasadni. (Regény.) — Ism. r. e. Nkelet. I. 258—259. l. — 3. Kétlelkű szerelem. (Regény.) Athenaeum Könyvtár. 272 l. — Ism. Berényi László. Élet. 40. l. — Somfay Margit. M. Kultúra. 188—189. l.
- Bibó Lajos.** Képes Krónika. 19. sz.
- Biró Vencel.** Keserű serbet. (Történelmi regény.) Kolozsvár. (Pásztortűz-könyvtár) 222 l. — Ism. (t. — k.) Nemzeti Ujs. 8. sz. — Diarium. 9. l. — Reményik Sándor. Erd. Helikon. 167—168. l. — ry. Pásztortűz. 67—68. l. — Tarczai György. Kath. Szemle. 158. l. — T. J. Élet. 152. l. — — i. Uj Nemz. 90. sz. — (m.) Bp. Hirl. 37. sz.
- Biró Vera.** Végletek. (Versek.) — Ism. Magyarság. 67. sz.
- Bodrogh Pál.** Kisfaludy Sándor. (Romantikus játék versekben.) Batthyány Gyula gróf rajzaival. 88 l. — Ism. Illyés Gyula. Nyugat. I. 480. l. — P. Lloyd. 30. esti sz.
- Boga Janka, Dénesné.** Vezeklés. (Dráma 3 felvonásban.) 95 l.
- Bogár Lilla.** Csak a szívem nyugodt verése. (Versek.) — Ism. I. Gy. Nyugat. I. 124. l.
- Bohuniczky Szeffi.** 1. Rigó. (Novellák.) 106, (4) l. — Ism. Németh László. Nkelet. I. 344—347. l. — 2. Nők. (Novellák.) 112, (6) l. — Ism. Németh László. Nkelet. I. 344—347. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 405—406. l. — M. Hirl. 67. sz. — Turóczi Trostler, Josef. P. Lloyd. 19. esti sz.
- Bokor Malvin. S.** 1. Olimposz. (Regény.) 207 l. — Ism. Diarium. 38. l. — Nemes László. M. Kultúra. 136. l. — 2. Az utolsó Árpád. (Történelmi regény.) 222 l. — Ism. Csóka Lajos. Pannonhalmi Szemle. 87—88. l.
- Bolyai Farkas. Gulyás József.** Bolyai Farkas ismeretlen levele. IK. 97—98. l.
- Bolyai János.** Halász Gyula. A két Bolyai. Magyarság. 8. sz.

Bona Nicolae. Egy román költő, aki magyarul írja verseit. P. Hirl. 140. sz.

Bónyi Adorján. Az eleserélt ember. (Színjáték 3 felvonásban.) — Ism. Szíra Béla. Kath. Szemle. 45—46. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. XII. 164—165. l.

(p. k.) Bónyi Adorján jubileuma. P. Hirl. 51. sz.

Bornemisza Péter. Elektra. Sophokles-átdolgozásának Móricz Zsigmond-féle adaptációja. Nemzeti Színház, 1931 február 27. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. l. 373—375. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 338—339. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra. 233. l. — Kosztolányi Dezső. Uj Idők. 329—330. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 417—419. l.

Waldapfel Imre. Bornemisza Péter nyelvművészete. Nyugat. I. 124—126. l.

Botos János. Visszatérők. (Riportregény.) Kolozsvár. — Ism. Sz. L. Korunk. 235. l. — Szász Ferenc. Pasztortűz. 44—45. l. — M. Hirl. 67. sz.

Böszörményi Zoltán. Vérem és oltárom. (Versek.) 128 l. — Ism. Hamvas József. Prot. Szemle. 68. l. — Magyarország. 67. sz. — (B. L.) Élet. 152. l. — Nemes László. M. Kultúra. 136. l. — Bp. Hirl. 14. sz.

Bródy Sándor. *Hatvany Lajos.* Emlékezés Bródy Sándor fölött. Századunk. 6—24. l.

Ignotus. Bródy. M. Hirl. 138. sz.

Siculus. Néhány megjegyzés egy irodalomtörténeti okmányhamisításhoz. Bródy Sándor vagy Tolnai Lajos? Előörs. 9. sz.

Császár Elemér. Császár Elemér. Képes Krónika. 7. sz. — Nemz. Ujs. 132. sz.

Csathó Kálmán. Felhők lovagja. (Vígjáték.) — Ism. Szíra Béla. Kath. Szemle. 46—47. l. — Radványi Kálmán. Élet. 19. l.

Csathó és a vidék. Széphalom. 131. l.

Csengery Antal. *Dercze Lajos.* Csengery Antal ifjúkori költeményei IK. 216—218. l.

Csiky Gergely. *Győző Lajos.* Emlékezés Csiky Gergelyre, amikor a «Nagymamát» írta. M. Hirl. 53. sz.

Rédey Tivadar. Az új Nagymama. Nkelet. I. 375—376. l.

Csokonai Vitéz Mihály. *Kardos Albert.* Csokonainak babér, Kazinczynak borostyán. N. Nyelvőr. 26—27. l.

Kardos Albert. Csokonai síremlékei. Debreceni Szemle. 28—36. l.

Csontos Gyula. Csontos Gyula. Képes Krónika. 21. sz.

Csurka Péter. Álomlovag. (Novellák.) — Ism. (É. A.) Magyarország. 8. sz.

Czike Valéria, Gy. Három világ. (Regény.) — Ism. (G. J.) Magyarország. 14. sz. — M. Hirl. 26. sz. — Ó. Ország-Világ. 8—9. sz. — Raksányi Mária. A Cél. 126—128. l. — Uj Nemz. 21. sz. — P. Hirl. 108. sz. — Bp. Hirl. 99. sz.

Czuczor Gergely. *Friedrich Endre.* Czuczor Gergely püre. A Szt. István Akadémia Értesítője. (1928)—1931. 34—36. l.

Dallos Sándor. Gomblyukban piros virág. (Regény.) — Ism. — j. — M. Élet. 69. l.

Dán György. 1. Először és utoljára. (Versek.) — 2. Lovag Ruth Szilveszter balladája. (Verses elbeszélés.) — 3. Egyszerű történetek. (Novellák.) — Ism. M. Hirl. 72. sz.

Darvas Gábor. Mindent megfontoltan és meggondoltan. (Regény.) Ujvidék-Noviszád. — Ism. Szenteleky Kornél. Erd. Helikon. 408—409. l.

Deák Ferenc. s. k. Deák Ferenc husvétii cikket diktál. A nagy Salamon Ferenc mint íródeák. Bp. Hirl. 76. sz.

Franz Weiss-Tihanyi. Zum Todestage Franz Deáks. P. Lloyd. 18. esti sz.

Dénes Bálint. A bűnös. (Elbeszélések.) — Ism. M. Hirl. 14. sz.

Dénes Gizella. 1. Fekete emberek. (Regény.) — Ism. Majthényi Gyögy. Nkelet. I. 357—359. l. — Illés Endre. Nyugat. I. 202—203. l. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 3. sz. — Nyisztor Zoltán. M. Kultúra. 90—91. l. — (k. n.) Ujs. 20. sz. — 2. Fehér torony. (Regény.) — Ism. Majthényi Gyögy. Nkelet. I. 260—261. l.

- Déryné. (i.)** Déryné ifjasszony öregasszony korában. Bp. Hirl. 126. sz.
- Dezső Lipót.** Az én szülőföldem. (Emlékezések.) — Ism. Nemz. Ujs. 8. sz.
- Divald Kornél.** *Farkas Zoltán.* Divald Kornél. Nyugat. I. 561. l. — *G. P. Irod. tört.* 296—297. l. — *Hein Tádé.* Soproni Katholikusköri Almanach. (1932) 1931. 65—72. l.
- Dombay Hugó.** *G. P. Dombay Hugó.* Irodalomtört. 297. l.
- Donáth Benjamin.** Az Isten nem bosszuálló. (Regény.) — Ism. —ti. P. Lloyd. 42. esti sz.
- Donáth László.** Szegény bolond. (Elbeszélések.) Kolozsvár. — Ism. D. J. Pásztortűz. 374—375. l.
- Dósa István.** Dalok és virágok. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarország 55. sz.
- Dömötör Ilona.** Lélek szerint. (Versek.) Baja. — Ism. M—i Nkelet. I. 261. l.
- Drasche-Lázár Alfréd.** Drasche-Lázár Alfréd. Képes Krónika. 25. sz.
- Ego. Dr. Barkó Miklósné.** (Regény.) 125 l. — Ism. Kemény Gábor. Századunk. 100. l.
- Elek Artúr.** *Ignotus.* Levél Elek Artúrhoz. M. Hirl. 94. sz.
- Eötvös, József báró.** *Novák László.* Az ifjú Eötvös és a francia irodalom. 76. (2) l.
- Tukáts Mária Annuciáta.** A nőnevelés Eötvös gondolatvilágában. 112 l.
- Erdőházi Hugó.** Térkép. (Versek.) — Ism. M. Hirl. 126. sz.
- Erdős René.** *Dernői Kocsis László.* Harminc év és harminc év munkája. Az Est. 31. sz.
- Pünkösdi Andor.** Ujs. 31. sz. — —s—ó. P. Napló. 31. sz. — M. Hirl. 31. sz.
- Erdösi Dezső.** *G. P. Erdösi Dezső.* Irodalomtört. 297. l.
- Faludi Ferenc.** Caesar Aegyptus földjén Alexandriában. Szomorújáték 5 felvonásban. Kéziratból kiadta és bevezetéssel ellátta Gálos Rezső. Győr. 46 l. — Ism. Irodalomtört. 270. l.
- Gálos Rezső.** Faludi Ferenc levele Zala vármegyéhez. IK. 201—202. l.
- Farczádi Sándor.** Szántás ekém, szánts. (Versek.) Brassó. — Ism. Reményik Sándor. Pásztortűz. 335. l.
- Farkas Imre.** Monte-Casino. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 37. sz.
- Fedák Sári.** *H. A. Zsazsa.* 8 Órai Újság. 13. sz. — Képes Krónika 20. sz.
- Fekete Lajos.** Négy szem közt önmagunkkal. Pásztortűz. 362—363. l.
- Fényes Jenő.** Akvarell. (Versek.) 100 l. — Ism. M. Hirl. 144. sz.
- Sz. Zs. Fényes Jenő.* Ujs. 144. sz.
- Fenyő László.** Szavak, sebek. (Versek.) — Ism. Gereblyés László. Korunk. 393—394. l. — Sárközi György. Nyugat. I. 343—344. l. — Turóczy-Trostler, József. P. Lloyd. 66. esti sz.
- Nyígrí Imre.* Hová lettek a költők? Népszava. 142. sz.
- Ferenczi Zoltán.** *Osászár Elemér.* Ferenczi Zoltán emlékezete. 40 l. — Ism. Irodalomtört. 269. l. — Széphalom. 94. l.
- Fiátfalvi György.** *Szabó T. Attila.* Fiátfalvi György pokolbeli látomása 1626-ból. IK. 71—86. l. — Ism. Gy. Erd. Múz. 116. l.
- Fodor József.** Falevelekre írd. (Versek.) 88 l. — Ism. Fenyő László. Nyugat. I. 199. l. — Dóczy Jenő. Magyarország. 116. sz. — Turóczy-Trostler) Josef. P. Lloyd. 66. esti sz. — P. Hirl. 145. sz.
- Fodor László.** Ékszerrablás a Váci-utcában. Vigjáték 3 felvonásban. Vígszínház, 1931 május 16. — Ism. Schöpfung Aladár. Nyugat. I. 774—775. l. — Rédey Tivadar. Nkelet. I. 564—565. l. — (B. L.) Élet 271—272. l. — Gáspár Jenő. M. Kultúra. 515. l. — Az Est. 81. sz.
- Forbáth Imre.** Favágók. (Versek.) — Ism. Fábry Zoltán. Korunk. 198—200. l.
- Forbáth Sándor.** (kg.) Egy csöndes poéta. Bp. Hirl. 26. sz.
- Forró Pál.** 1. Életre-halálra. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 83. sz. — 2. A lord titkárnője. 223 l.

- Földes Imre.** A császár katonái. Dráma 3 felvonásban. Uj Színház, 1931 márc. 18. — Ism. M. Színpad. 77—78. sz.
- Földes Jenő.** Hadifogoly-karriér. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 3. sz.
- Földi Mihály.** Kádár Anna lelke. (Regény.) I—II. köt. — Ism. Ligeti Ernő. Erd. Helikon. 405—407. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 470—471. l. — Majthényi György. Nkelet. I. 456—459. l. — Pásztor József. Prot. Szemle. 482—483. l. — Szántó Rudolf. Magyarország. 72. sz. — F. J. 8 Órai Ujs. 67. sz. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 77. sz. — S. K. P. Lloyd. 71. esti sz. — Bálint György. Az Est. 67. sz. — (b. a.) P. Hirl. 75. sz. — P. Hirl. 61. sz. — P. Napló 35. sz. — Kárpáti Aurél. U. o. 72. sz.
- Földi Mihály «Kádár Anna lelke» című regénye képviseli a mai magyar regényirodalmat a Pen clubok versenyén. Az Est. 35. sz.
- Jenő József.** A neoromanticizmus. Népszava. 133. sz.
- Förster Aurél.** Förster Aurél. Uj Nemz. 51. sz.
- Friss Endre.** Fogadatok be. (Versek.) 47 l. — Ism. Fenyő László. Nyugat. I. 621. l. — Majthényi György. Nkelet. I. 451. l.
- Frölich János.** *Asztalos Miklós.* Adatok Frölich János, Frölich Dávid és Serédi János irodalmi munkásságához. M. Könyvszemle. 288—292. l.
- Fürth Margit, F. 1.** Vágyak végtelenje. (Versek.) — Ism. T—i. P. Lloyd. 48. esti sz. — 2. Beruria siratása. (Elbeszélések.) — Ism. Reichard Piroksa. Nyugat. I. 471—472. l. — Népszava. 38. sz. — K. N. Ujs. 44. sz.
- Galamb Sándor. 1.** A játék élete. Tragikomédia 3 képen. Szegedi Városi Színház. — Ism. Gál János. Nkelet. I. 378—380. l. — 2. «Az utolsó szerep» és «A notorius Peleskei». Szegedi Városi Színház. — Ism. Bp. Hirl. 38. sz.
- Galambos Pál. G. P.** Irodalomtört. Galambos Pál. 297. l.
- Garamszeghy Sándor, vitéz.** Vörös bilincs. (Regény.) — Ism. — f. — y. Pászortüz. 70. l. — Illyés Gyula. Nyugat. I. 343. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 488—489. l. — Magyarság. 110. sz. — (g. i.) Esti Kurir. 4. sz. — P. Napló. 19. sz.
- Gárdonyi Géza. Elek Béla.** Mikor a Göre-nóták megszülettek. Bp. Hirl. 75. sz.
- Gárdonyi József.** Hogyan tanult meg Gárdonyi Géza székelyül? M. Nyelvőr. 54—57. l.
- Hofbauer László.** Adalék Gárdonyi Géza életréjéhez. IK. 228. l.
- Kelemen Ferenc.** Gárdonyi nevelői személyisége «Az én falum» tükrében. Makó. — Ism. Zs. F. Debreceni Szemle. 52. l.
- Schvertsig Antal.** Gárdonyi Géza regényköltészete. 59 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 118—119. l.
- Tordai Anyos.** Gárdonyi Géza útja az egeri vár földjébe. Bp. Hirl. 77. sz.
- Garda Géza.** Mélyből jövünk. (Novellák.) — Ism. M. Hirl. 55. sz. — Esti Kurir. 145. sz.
- Gáspár Jenő.** Isten leventéje. (Regény.) — Ism. Bp. Hirl. 78. sz.
- Gelléri Andor Endre.** A nagymosoda. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 67. sz. — B. Gy. P. Napló. 123. sz. — Komlós Aladár. Nyugat. I. 620—621. l.
- Gellért Vilmos.** Ember a máglyán. (Versek.) Kaposvár. 126 l.
- Gerera Ilus, Rejtő György, Emődi Hajós György és Zádor György:** Három férfi, egy nő. (Verses antológia.) — Ism. B. A. Magyarság. 55. sz.
- Gergely Sándor.** Embervásár. (Regény.) 206 l. — Ism. László István. Széphalom. 48. l. — Kardos László. Nyugat. I. 413. l. — Kemény Gábor. Századunk. 100—101. l. — (—t.) P. Napló. 7. sz.
- Gerő Lajos. G. P.** Gerő Lajos. Irodalomtört. 297. l.
- Gesztési-Balogh Gábor.** Katakizma. (Regény.) — Ism. Szinnyei Ferenc. Nkelet. I. 71—72. l. — Szalay László. Prot. Szemle. 149—150. l. — Somfay Margit. Magyarság. 88. sz. — Uj Idők. 341. l. — P. Hirl. 11. sz.
- Góth Sándor és Bús Fekete László.** Ferike mint vendég. (Vígjáték.) Belvárosi Színház. — Ism. Rédey Tivadar. Nkelet. I. 85—86. l.
- Görgei Artur.** Görgei Artur küzdelmei a megélhetésért. A tábornok ismeretlen levelei. Bp. Hirl. 121. sz.

Gredinár Aurél. *Z. L. Erdélyi magyar írók darabja a Kolozsvári Színházban.* Pásztortűz. 94. l.

Gulácsy Irén. *Pax vobis.* (Regény.) I—III. köt. 351., 258., 316 l. — *Ism. Bognár Cecil.* Nkelet. I. 155—156. l. — *Tarczai György.* Kath. Szemle. 233—235. l. — *Illés Endre.* Nyugat. I. 408—411. l. — *Bánhegyi Jób.* Pannonhalmi Szemle. 180—182. l. — *B. B. Magyarság.* 20. sz. — *K. Gy. Élet.* 20. l. — *Possonyi László.* M. Kultúra. 44—46. l. — *Hegedűs Lóránt.* P. Hirl. 3. sz. — *Markó Árpád.* M. Szemle. XI. k. 194—198. l.

Biczó Ferenc. Pálffyiné Gulácsy Irén. A kaposvári leányliceum 1929/30. évi Ért. 6—28. l. — *Ism. Sz. Erd. Múz.* 110. l.

Kemény Gábor. P. Gulácsy Irén történeti regénye és a Habsburg-kérdés. Századunk. 95—96. l.

Kristóf György. P. Gulácsy Irén az irodalmi kritikáról. Pásztortűz. 93. l.

Gulyás Pál. Literatura. 5. l.

Gyallai Domokos. *Hadrakelt emberek.* (Elbeszélések.) Kolozsvár. — *Ism. Kovács Dezső.* Pásztortűz. 283. l.

(Krónikás.) Gyallay Domokos székfoglalója a Kisfaludy-Társaságban. Pásztortűz. 43. l.

Z. L. Erdélyi magyar írók darabja a kolozsvári Színházban. Pásztortűz. 94. l.

Gyomai Imre. *Refoulement.* (Roman.) Paris. 252 l. — *Ism. Literatura.* 25. l. — *M. Hirl.* 61. sz.

Gyóni Géza. *Raffay Sándor.* Gyóni Géza. Evangélikus Családi Lap. 10—11. sz. — *Uj Nemz.* 142. sz. — *Volt szibériai hadifoglyok megható megemlékezése Gyóni Gézáról.* M. Hirl. 71. sz.

Gyökössy Endre. *A gömőri almafák.* (Regény.) 140 l. — *Ism. Hamvas József.* Prot. Szemle. 411—412. l. — *M. Hirl.* 88. sz. — *(B. L.) Élet.* 192. l. — *F. T. Uj Idők* 307. l. — *P. Hirl.* 123. sz.

Gyöngyösi István. *Nagy László.* Gyöngyösi és a barokk. 59 l. — *Ism. —n— —n— M. Élet.* 66—69. l.

György Lajos. *Badics Ferenc* üdvözlő beszéde György Lajoshoz. Akad. Ért. 233—234. l.

György Oszkár. *A végtelen faszor.* (Versek.) 80 l. — *Ism. m—i. Nkelet.* 361—362. l. — *Sárközi Gyögy.* Nyugat. I. 199—200. l. — *P. Lloyd.* 30. esti sz. — *M. Hirl.* 55. sz.

Gyulai Pál. *(bende.)* Gyulai Pál véleményei és más érdekességek a Szentivánéji álomról. Esti Kurir. 103. sz.

Császár Elemér. Bertha Sándor levele Gyulai Pálhoz. IK. 98. l.

Gulyás József. Gyulai Pál ismeretlen levelei. IK. 204—205. l.

Hajós Terézia, B. *Szívek muzsikája.* (Novellák.) 122 l. — *Ism. Zaka Sándor.* Nkelet. I. 169. l. — *M. Hirl.* 8. sz. — *(B. L.) Élet.* 153. l. — *Nógrády Zoltán.* M. Kultúra. 189. l. — *Uj Idők.* 798. l. — *P. Hirl.* 95. sz. — *(—s.) Ujs.* 80. sz. — *Bp. Hirl.* 138. sz.

Halász Imre. *Meddig fogsz szeretni? Vigjáték* 3 felvonásban. Belvárosi Színház, 1931 ápr. 30. — *Ism. Schöpflin Aladár.* Nyugat. I. 704—706. l. — *Rédey Tivadar.* Nkelet. I. 567. l. — *Vajthó László.* Prot. Szemle. 499—500. l. — *Gáspár Jenő.* M. Kultúra. 466. l. — *Bisztray Gyula.* M. Szemle. XII. 166—167. l.

Halász Jenő és Lengyel Vimos. *A föld katasztrófája.* (Fantasztikus társadalmi regény.) 236 l.

Halász Károly és Martin Miklós. *Elekciós vers, avagy fabrikált rigmusok a sárospataki ref. theol. akadémia nevesebb hallgatóiról az 1930/31. isk. évben.* Sárospatak 20 l.

Halmi Ferenc. *Szász Károly.* Halmi Ferenc. Bp. Hirl. 134. sz.

Hamvas S. Sándor. *Az utca.* (Novellák.) — *Ism. Ujs.* 126. sz.

Hangay Sándor. *Azért is!* (Versek.) 192 l. — *Ism. Irodalomtört.* 271. l. — *Berényi László.* Élet. 272. l.

Harsányi Kálmán. *Császár Elemér.* Akad. Ért. 116—124. l.

Emödy Zoltán. *Széljegyzetek a Kristálynézökhöz.* Élet. 240—242. l.

- Harsányi Zsolt.** Életre-halálra. (Két kis regény.) — *Ism.* M. Hirl. 110. sz. — P. Lloyd. 81. esti sz. — (b.) P. Hirl. 86. sz.
- Hatvani István.** *Lósy-Schmidt Ede.* Hatvani István élete és művei. 1718—1786. I. rész.; Hatvani István élete és önéletrajza. Debrecen. 218 l. — *Ism.* Irodalomtört. 272. l. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 138. sz. — P. Hirl. 135. sz.
- Hattyúfi.** Keresem az utat. (Versek.) Székesfehérvár. 9 l.
- Havas István.** Válogatott versei. 1891—1931. 230 l. — *Ism.* P. Lloyd. 161. esti sz. — *Uj Idők.* 822. l.
- Háy Gyula.** Idő: tiz év előtt, színhely: Budapest. (Regény.) — *Ism.* Nádass József. Századunk. 254. l.
- Haynald Lajos.** *Timár Kálmán.* Toldy Ferenc és Haynald Lajos. IK. 224—228. l.
- Hazañi Veray János.** *Kun Andor.* Hazafi Veray János. M. Hirl. 14. sz.
- Heckenast Gusztáv.** Az igazi Heckenast. *Literatura.* 55—58. l.
- Hegedüs Gyula.** Hegedüs Gyula. *Képes Krónika* 15. sz.
- Hegedüs Sándor.** ifj. 1. A sipkás fejű veréb. (Regény.) 166, (2) l. — *Ism.* P. Lloyd. 25. esti sz. — Falu Tamás. *Uj Idők.* 120. l. — P. Hirl. 47. sz. — 2. A játékos. Komédia 3 felvonásban. Kamara Színház, 1931 jan. 10. — *Ism.* Rédey Tivadar. *Nkelet.* I. 182—183. l. — Vajthó László. *Prot. Szemle.* 172—173. l. — Szira Béla. *Kath. Szemle.* 220—221. l. — Schöpflin Aladár. *Nyugat.* I. 135. l. — Gáspár Jenő, M. Kultúra. 83—84. l. — Ebeczki György. *Uj idők.* 140. l.
- ifj. Hegedüs Sándor sikere Finnországban. P. Hirl. 143. sz.
- ifj. Hegedüs Sándor külföldi sikerei. P. Hirl. 35. sz.
- Hegedüs Loránt.** *Négyesy László.* Hegedüs Loránt védekezése. Bp. Hirl. 46. sz.
- Hegedüs Loránt és a magyar irodalom főirányai. *Nemz. Ujs.* 47. sz. Irodalmi valutarontás. Bp. Hirl. 45. sz.
- Heltai Jenő.** Életke. (Regény.) 192 l. — *Ism.* Juhász Géza. *Nkelet.* I. 165—167. l. — P. Hirl. 33. sz.
- Helvey Laura.** *Gergely István.* Helvey Laura. (1852—1931.) Bp. Hirl. 27. — *Hevesi Sándor.* *Nyugat.* I. 223—225. l. — *Pataki József.* *Magyarság.* 27. sz. — *Rédey Tivadar.* *Nkelet.* I. 276—277. l. — P. Lloyd. 26. esti sz.
- Herczeg Ferenc.** 1. Emberek, urak és nagyurak (Novellák.) 269 l. — *Ism.* V. *Kath. Szemle.* 157. l. — 2. Északi fény. (Regény.) — *Ism.* Nádass József. Századunk. 256—257. l. — 3. A nap fia. (Regény.) 176 l. — *Ism.* P. Hirl. 120. sz. — Voinovich Géza. *Uj Idők.* 689. l. — U. az. Bp. Hirl. 116. sz. — Gergely István. U. o. 118. sz.
- Bethlen Margit.* Éva boszorkány. Bp. Hirl. 104. sz.
- Ebeczki György.* Éva boszorkány. *Uj Idők.* 558. l.
- Halmi Bódog.* Herczeg Ferenc az író és az ember. 116 l.
- Herczeg Ferenc. *Képes Krónika.* 10. sz.
- Herold Gyula Béla.** Csendörök. (Novellák.) — *Ism.* *Uj Idők.* 307. l.
- Hevesi Sándor.** (G—ly.) Szerző, mint színigazgató. Bp. Hirl. 97. sz.
- Hoffmann Elemér.** *Ruszkabányái.* A szent gyógyulás keresése. (Versek.) — *Ism.* Z. S. *Nyugat.* I. 124. l.
- Holló Ernő.** Estéli utazás. (Versek.) 56 l. — *Ism.* Sylvester Pál. *Prot. Szemle.* 241—242. l. — B. A. *Magyarság.* 55. sz. — M. Kultúra. 284. l. — Bp. Hirl. 99. sz.
- Homoki Ferenc.** Ácsok a malomban. (Versek.) 80 l.
- Honoráta.** Versei. 11 l.
- Horányi Elek.** *Gálos Rezső.* Horányi Elek levele Pray Györgyhez. IK. 90—92. l.
- Horváth Bora, Hidegvéginé.** Beatrix királyné. (Történelmi regény.) — *Ism.* P. Hirl. 38. sz.
- Horváth Jenő.** *Rédey Tivadar.* Horváth Jenő. *Nkelet.* I. 471—472. l.
- Horváth Lajos.** Soproni emlékek. (Versek.) 65, (1) l.

Hory Etelka. Ultima Zarina. (Regény.) Ford.: Silvio Gigante. Roma. — Ism. (B. I.) P. Hirl. 69. sz.

Huber Győző. Rajvonal. (Regény.) Kolozsvár. — Ism. Bene Ákos. Korunk. 312—313. l.

Hugó Károly. *Kun Andor.* Hugó Károly. 8 Órai Ujs. 3. sz.

Hunyady Sándor. 1. Diadalmas katona. (Novellák.) Kolozsvár. — Ism. Rózsahegyi László. M. Hirl. 105. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 342. l. — 2. Feketeszáru cseresznye. Színjáték 3 felvonásban. Vígszínház. — Ism. Szíra Béla. Kath. Szemle. 47—49. l. — (B. L.) Élet. 19—20. l. — 8 Órai Ujs. 1. sz. — Bisztray Gyula. M. Szemle. XII. k. 172—164. l. — Könyvalakban: Kolozsvár. 138 l.

Huzella Ödön. Dac. (Versek.) Nagyvárad. — Ism. Magyarság. 67. sz.

Ignátzfi Lajos. Tallózás. (Novellák.) Pécs. — Ism. P. Hirl. 16. sz.

Ignotus. Ignotus Slemilje. Nyugat. I. 846. l.

Illyés Gyula. Sarjúrendek. (Versek.) 76, (2) l. — Ism. Németh László. Nkelet. I. 161—165. l. — Haraszti Sándor. Korunk. 230—231. l. — Sárközi György. Nyugat. I. 262—263. l. — Magyarság. 67. sz. — 8 Órai Ujság. 11. sz. — k.-j. M. Élet. 63—64. l. — Féja Géza. Előrs. 18. sz.

Disputa. Korunk. 319—320. l.

Illyés Gyula és a Baumgarten-díj. Korunk. 239 l.

Innocent Ernő. Zsákutca. (Színdarab.) Uj Színház. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 629—630. l.

Iványi Rella. Valaki elindult. (Versek.) Sopron. 193, 92 l. — Ism. Z. S. Nyugat. I. 205. l. — Gábor Géza. Soproni Kath. Köri Almanach. 149. l.

Közli: KOZOCSA SÁNDOR.